T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit, & notis ad usum Scholarum accommodatis illustravit J. B. L. CREVIER Emeritus Rhetoricæ Professor in Collegio Dormano-Bellovaco Universitatis Paris.

TOMUS SECUNDUS.

PARS PRIMA.

PARISIIS,

Apud J. BARBOU, viâ Mathurinensium.

M DCC LXVIII.

BODLEIAN

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

EPITOME LIBRI XXI. LIVIANI.

1 *IN Italiam belli Punici secundi ortus narratur, & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, à quo Saguntum sociorum populi Romani civitas octavo mense capta est. de quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Annibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias fusis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit: & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset) descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos eque-*

1 *In Italiam*] Hæ duæ voces superfluæ hîc & odiosæ sunt, videnturque resecandæ.

stri prælio fudit : in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, [2] *Annibal Apenninum quoque, per maximum militum vexationem, propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium* [3] *Magone capto.*

2 *Annibal Apenninum... transiit*] Imo, transire frustra conatus est. Vid. c. 59. hujus libri, & c. 1. l. XXII.

3 *Magone*] Hannonem vocat Livius infrà c. 60.

Belli Punici secundi magnitudo.

I. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maximè memorabile omnium, quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod, Annibale duce, Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma; neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit; & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, [1] ut propiùs periculo fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quàm viribus; Romanis indignantibus, quòd victoribus victi [2] ultro inferrent arma; Pœnis, quòd

1 *Ut propiùs periculo fuerint, qui vicerunt*] Ut meliùs intelligatur hæc sententia, lege ea quæ de Cannensi clade disserit noster, infrà XXII. 54. Propiores periculo fuere post Cannensem cladem Romani, quàm erant Pœni post pugnam in Africa cui Annibal succubuit. Ideo cessere Carthaginienses, non quia majus periculum erat, sed quia ipsi minores animos gessere.

2 *Ultro*] Vid. not. 5. ad I. 5.

3 superbè avaréque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Amilcari ut duceretur in Hispaniam, quum perfecto 4 Africo bello exercitum eò trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primùm posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritûs virum Sicilia Sardiniaque amissæ. nam & 5 Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam; & 6 Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam.

Annibal odium jurat in Romanos.

Amilcar bellum Romanum meditatur.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum; &, si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos

3 *Superbè avaréque*] Hæc spectant præcipuè ad Sardiniam, ut mox dicetur, à Romanis interceptam.

4 *Africo bello*] Quod Amilcare duce Carthaginienses cum mercenariis militibus in Africa gesserunt.

5 *Siciliam ... concessam*] Pace ad Ægates insulas. *Nimis celeri desperatione rerum.* Nimiùm citò desperantibus de summa republica Carthaginiensibus. Judicabat nempe Amilcar suis, etiam post cladem ad Ægates insules, eas superfuisse vires, ut bellum adhuc tolerare, aut certè melioribus conditionibus finire possent.

6 *Sardiniam ... interceptam*] Romani ex quibusdam, seu veris, seu ad tempus fictis irarum causis, bellum Carthaginiensibus tum decreverunt, quum hi ex Africo bello vix bene emersissent. Ita Carthaginienses bellum gravissimum alieno tempore suscipere nolentes, non modò cessere Sardiniâ, sed etiam, postulantibus Romanis, ad priorem summam, quam pepigerant fœdere ad Ægates insulas icto, adjecerunt argenti talenta mille ducenta.

Moritur. fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. [1] Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. *Asdrubal gener ei succedit.* Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primò Amilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem provecto annis adscitus; &, quia gener erat, [2] factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant, haud sanè voluntate principum, imperio potitus. Is plura consilio quàm vi gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quàm bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. Ceterùm nihilo ei pax tutior fuit. *Occiditur.* barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit, comprehensusque ab circumstantibus, haud alio quàm si evasisset vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitiâ dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut [3] finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Sagun-

1 *Mors Amilcaris*] Amilcar in prælio quodam adversus Vettones, ferocissimos Hispaniæ populos, fortissimè dimicans occubuit. Quidam eum fugientem, fluminis, in quod ingredi coactus fuerat, vorticibus raptum perisse tradunt.

2 *Factionis Barcinæ*] Amilcar cognominabatur *Barca*. Hinc nomen factioni Barcinæ.

3 *Finis utriusque imperii esset amnis Iberus*] Hæc non ita accipienda sunt, quasi totâ trans Iberum Hispaniâ Carthaginienses, totâ cis Iberum Romani dominarentur. Ex iis enim quæ infrà memorantur patet, multos trans Iberum populos Pœnis non paruisse, Romanorum autem ditionis vix quicquam cis Iberum fuisse: qui etiam nullum imperatorem, nullos milites in ea regione tunc temporis ha-

tinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin [1] prærogativam militarem, quâ extemplo juvenis Annibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc [2] vixdum puberem Asdrubal litteris ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas [3] succederet opes. Hanno alterius factionis princeps, *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Asdrubal, & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, justo jure eum à filio repeti censet. nos tamen minimè decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libi-*

Ei succedit Annibal.

bebant, ut observat Cato in oratione ad exercitum l. XXXIV. infrà, c. 13. Cavebatur tantùm, ne quicquam in ea quæ trans Iberum essent Romani, aut in ea quæ cis Iberum essent Pœni sibi juris arrogarent; neve alteruter populus eum amnem belli causâ transiret.

1 *Prærogativam militarem*] Suffragium antè à militibus latum. Vid. not. 1. ad c. 51. l. III. suprà.

2 *Vixdum puberem*] Non facilè intelligitur quomodo Livius *vixdum puberem* appellare possit juvenem eum, qui, ut ex ipsius narratione colligitur, annum tunc 22. ætatis excesserat. Annibal novem ferme annorum erat, quum Amilcar in Hispaniam trajecit: novem annis in Hispania rem gessit Amilcar: octo ferme annis imperium obtinuit Asdrubal, ex quibus si triennium detraxeris, quo sub eo imperatore meruit Annibal, efficitur Annibalem, tunc quum ab Asdrubale arcessitus est, annum 23. egisse.

3 *Succederet*] Meliùs forsasse *succresceret*: id est, sensim crescendo sibi viam faceret ad eamdem potentiam, quam pater Amilcar obtinuerat.

dini prætorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis serò imperia immodica, & regni paterni speciem videat; &, cujus regis genero hæreditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum maturè serviamus? Ego istum juvenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus, docendum vivere æquo jure cum ceteris censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.

Annibalis dotes & ingenium.

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. [1] Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere; eumdem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facilè discerneres, utrùm imperatori, an exercitui carior esset. neque Asdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque, desiderio naturali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum somnique, nec die, nec nocte, discriminata tempora: id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato,

1 *Amilcarem viventem*] habent quidam scripti, Elegantius videretur, quod *Amilcarem juvenem*.

neque silentio [2] arcessita. multi sæpe militari sagulo opertum humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi [3] conspiciebantur. Equitum peditumque idem longè primus erat. princeps in prælium ibat: ultimus conserto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum, triennio sub Asdrubale imperatore meruit; nullâ re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissâ.

V. Ceterùm ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubiè Romana arma movebantur, in Olcadum fines priùs (ultra Iberum ea gens [1] in parte magis, quàm in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, [2] jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. [3] Car-

Annibal bellum inferre Saguntinis statuit.

Sed priùs varios Hispaniæ populos subigit.

2 *Arcessita*] Invitata, conciliata.

3 *Conspiciebantur*] Conspicua erant. Sic l. I. c. 47. *Quid te ut regium juvenem conspici finis?* & l. XXXV. c. 52. *Regem conspici .... debere.*

1 *In parte magis, quàm in ditione*] Magis intra limites fœdere Romano Carthaginiensibus definitos, quàm in eorum ditione, seu potestate.

2 *Jungendoque*] Ut partis bello regionibus jungeret Saguntinum agrum, qui Punicum imperium quodammodo denormaturus erat.

3 *Carteiam*] Imo *Al-*

teiam, urbem opulentam, caput gentis ejus; expugnat diripitque. Quo metu perculsæ minores civitates, stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus, opulentusque prædâ, Carthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbacala [4] Carteiorum urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave prædâ turbavere. Annibal prælio abstinuit, castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: [5] valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, [6] elephantos antè qua-

theam ex Polybio. Carteia sita fuit in ora Oceani, ad fretum Herculeum. Ea autem urbs, de qua hic agitur, quum dicatur fuisse gentis Olcadum caput, non potuit longè abesse à Carthagine nova.

4 *Carteiorum urbes*] Imo *Vaccæorum*, teste Polybio. Igitur aut reponendum hic Vaccæorum nomen, aut legendum *horum*.

5 *Valloque ita producto*] Et quum ita longè à ripa produxisset vallum, quum eo intervallo à ripa castra communisset, ut locum ad transgrediendum amnem hostes haberent.

6 *Elephantos antè quadraginta*] Ante peditum agmen elephantos quadraginta collocavit. Sed MSS. suadent legendum, *peditum agmen in ripa & elephantos (quadraginta autem erant) disponit.*

draginta disposuit. Carpetanorum [7] cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere : invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quòd metu cessisse credebant hostem, [8] id morari victoriam rati quòd interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, quâ cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ [9] vis ingens equitum in flumen immissa : medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum, quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto perverti posset ; eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta : quidam vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt : postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit : vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat : ceterùm jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maximè Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec

7 *Cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque*] Cum adjunctis sibi Olcadibus & Vaccæis, qui quidem appendicis loco erant, quum Carpetani præcipuum robur exercitûs essent.

8 *Id morari victoriam rati quòd interesset amnis*] Rati id unum sibi moræ esse ad victoriam, quòd amnis interpositus hostem à se dirimeret.

9 *Vis ingens equitum in flumen immissa*]. Ab Annibale.

Saguntini Romam legatos mittunt. U.c. 534 a.C. 218. P. Cornelio, Ti. Sempronio Coss.

certamen juris, sed vim quæri appareret, legati à Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubiè imminens orantes. [1] Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus: qui [2] quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna causa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis sociis populi Romani abstineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decretâ necdum missâ, omnium spe celeriùs Saguntum oppugnari allatum est. Tunc relata ex integro res ad senatum. Alii provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terrâ marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Annibalemque intendebant bellum. Erant qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturiùs missi P. Valerius Flaccus, & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

Sagunti oppugnatio.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summâ vi oppugnabatur. Civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme à mari. oriundi à Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ar-

1 *Consules tunc ... erant*] Vid. c. 15. infrà, & ea quæ ad illud annotabimus.

2 *Quum ... de republica retulissent*] Quum senatoribus deliberandum proposuissent, quid in tali re esset è republica. De verbo *referre* vid. not. 2. ad III. 39.

dea Rutulorum quidam generis. ceterùm in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, quâ fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quàm cetera circà, vallem vergens. adversus eum [1] vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. Et turris ingens imminebat; & murus, ut in suspecto loco, suprà ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primò missilibus summovere hostem: nec quicquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Ut verò Annibal ipse, dum murum incautiùs subit, adversum femur [2] tragulâ graviter ictus cecidit; tanta circà fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.

U.c.534. a.C.218.

Annibal vulneratus.

VIII. [1] Obsidio deinde per paucos dies ma-

1 *Vineas*] Vid. not. 1. ad c. 17. l. II.

2 *Tragulâ*] Tragula missile erat telum, sic dictum *à trajiciendo*. Validissimum fuit. Ceterùm ejus forma parum nota.

1 *Obsidio . . . magis quàm oppugnatis*] Cingebat quidem urbem hostilis exercitus, at eam non oppugnabat. *Quies erat*, ut mox dicetur, *certaminum*.

U.c.534. gis quàm oppugnatio fuit, dum vulnus ducis
a.C.218. curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus: ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda [2] multimodâ arte distineri cœpti sunt: & non sufficiebant. jam enim feriebantur arietibus muri. Quassatæ quoque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum eâ ruinâ crediderant Pœni; quâ, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent: sed [3] justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paululùm adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acriùs & con-

2 *Multimodâ arte distineri*] Multimodam adhibere artem, ut possent sese per omnia quæ tuenda essent & obeunda, dispertire. Expeditius esset, quod aliquot scripti habent: *multifariam distineri*, id est, in multas variasque partes distrahi, distendi.

3 *Justæ acies*] Quæ jure dici possent acies. Opponuntur *justa acies* & *tumultuaria pugna*. De voce *justum* vid. not. 5. ad l. 4.

fertim magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur; nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. U.c. 534. a.C. 218.

IX. [1] Falarica erat Saguntinis, missile telum, hastili abiegno, & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppâ circumligabant, linebantque pice. [2] Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè, etiamsi hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quòd, quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat. Quum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repentè oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; postremò fusum fugatumque in castra redigunt.

X. Interim ab Roma legatos venisse nunciatum est. quibus obviàm ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, nec tutò eos adituros inter tot tam [1] effrenatarum gentium arma; nec Annibali, tanto discrimine rerum, [2] operæ esse legationes audire. Apparebat, non admis- *Annibal legatos Rom. non admittit.*

1 *Falarica*] Hoc telum, teste Festo, nomen habet à *falis*, quæ sunt turres ligneæ militares, unde tela mittebantur.

2 *Ferrum autem tres longum habebat pedes*] Falarica ferrum habebat longum tres pedes. Sic passim loquitur Livius. Infrà, c. 28. *Ratem unam ducentos longam pedes*. VIII. 10. *Signum septem pedes altum*.

1 *Effrenatarum*] Melius videretur *efferatarum*.

2 *Operæ esse*] Operæ pretium esse, vacare. Vid. I. 24.

U.c.534. a.C.218. sos protinus Carthaginem ituros. litteras igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

Legati Rom. Carthaginem eunt. Itaque, præterquam quòd admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit.

Hannonis oratio in Annibalem. Hanno unus adverso senatu causam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non assensum audientium, egit. *Per deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrùm hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit: jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi, ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt.* 3 *publica fraus absit: auctorem culpæ, &* 4 *reum criminis deposcunt. Quo leniùs agunt, segniùs incipiunt; eo, quum cœperint, vereor*

3 *Publica fraus absit*] Concessio ex persona Romanorum; quasi diceret Hanno: fœderis rupti & noxam & pœnam, non publicam esse Carthaginiensium, sed solius Annibalis propriam, Romani facilè patiuntur.

4 *Reum criminis*] Eum cui crimen luendum est. Vid. not. 4. ad VI. 24. suprà.

ne perseverantiùs sæviant. 5 *Ægates insulas,* U.c.534.
6 *Erycemque ante oculos proponite; quæ terrâ* a.C.218.
marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, ut isti volunt. Sed 7 *Tarento tum in Italia non abstinueramus ex fœdere, sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo dii hominesque: &* 8 *id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset, eventus belli, velut æquus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turresque admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim!) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo*

5 *Ægates insulas*] Ad quas victi Carthaginienses, pacem gravissimis conditionibus accipere coacti fuerant.

6 *Erycem*] Montem in Sicilia, ad quem clausus exercitus Pœnorum solius demum pacis beneficio liberatus fuerat.

7 *Tarento tum in Italia*] Gronovius legit *Tarento, id est, Italiâ.* Italiam nimirum Hanno significat nominatim in fœdere expressam fuisse. Jubebamur, inquit, fœdere abstinere omni Italiâ. Tamen Tarentinis adversùs Romanos auxilium tulimus: quo facto fœdus rupimus.

8 *Id de quo verbis ambigebatur*] Sensus patet: verba paulo impeditiora sunt. Possis ordinare in hunc modum: *Eventus belli... ei victoriam dedit, unde jus stabat, id de quo,* sive quæ erat res de qua *verbis ambigebatur,* nempe *uter populus fœdus rupisset.* Sed veremur ne, dum volumus Livium Grammaticè loqui, parum Latinè loquentem faciamus. Potiùs credimus eum ex brevitate & licentia quadam extra consuetas leges evagante captasse elegantiam, &, quando sensus satis apertus erat, parum curasse de verbis ad Grammaticæ normam exigendis. Sic ergo hunc locum exponendum duxerimus: *id de quo verbis ambigebatur,* nempe *uter populus fœdus rupisset, eventus belli* decrevit, dum *ei unde jus stabat, victoriam dedit.* Non absimilis anomaliæ exemplum rursus occurrit infrà l. XXVIII. c. 27. Vid. ibi notam ad has voces *Multitudo omnis.*

U.C. 534. a. C. 218. *Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem esse in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. Sed & Amilcarem eo periisse lætatus sum, quòd, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solùm id piaculum rupti fœderis, sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eò, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, 9 neque sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego ita censeo: legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.* Quum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit; adeo prope omnis ſenatus Annibalis erat: infeſtiúſque locutum arguebant Hannonem, quàm Flaccum Valerium legatum Romanum. Reſponſum inde legatis Romanis eſt, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale eſſe. populum Romanum injuſtè facere, si Saguntinos 10 vetuſtiſſimæ Carthaginienſium societati præponat.*

Favet ſenatus Carthagin. Annibali.

XI. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia feſſum militem prælis operibuſque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit; ſtationibus ad cuſtodiam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. interim animos eorum nunc irâ in hoſtes ſtimulando, nunc ſpe præmiorum accendit. Ut verò

9 *Neque ſollicitare*] Plenius ac meliùs nonnulli ſcripti: *neque ille ſollicitare.*

10 *Vetuſtiſſimæ Carthaginienſium ſocietati*] Socii Romanorum Carthaginienſes erant jam à primis Romanæ reipublicæ initiis. Vid. not. 7. ad IX. 43.

pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nullâ vi resisti videretur posse. Saguntini, ut à præliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, quâ patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quàm antè, adorta est: nec, quâ primùm, aut potissimùm parte ferrent opem, quum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Annibal, quâ turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, [1] catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque [2] latiùs quàm cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt; collatisque eò catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque summâ vi & muniunt, & pu-

U.c. 534. a.C. 218.

Saguntinorum constantia.

1 *Catapultis ballistisque*] Antiquitus hæc duo sedulò distingui mos erat. *Catapultis* tela, *ballistis* saxa torquebantur. Ballistæ majoris erant molis, quàm catapultæ. Sed posterioribus temporibus utrumque nomen confundi cœptum est.

2 *Latiùs quàm cæderetur, ruebat*] Impactâ dolabrâ, non id tantùm ruebat, quod ictum erat, sed & vicina quoque. Itaque latior erat ruina, quàm ea pars muri quæ cæsa, sive icta fuerat.

U.c.534. a.C.218. gnant: sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium, longâ obsidione; & minuitur exspectatio externæ opis, quum tam procul Romani, unica spes, circà omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos Carpetanosque: qui duo populi delectûs acerbitate [3] consternati, retentis conquisitoribus metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus [1] aliquantum muri discussit, strataque omnia recentibus ruinis advenienti Annibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prælium cum multorum utrimque cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alcon insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu transisset, postquam nihil lacrymæ movebant, conditionesque tristes ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis: traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus

Pax frustra tentata.

3 *Consternati*] Vid. not. 1. ad c. 24. infrà.

1 *Aliquantum*] Non modicam muri partem. *Aliquantum*, ut alibi observavimus, plus valet quàm *paulum*.

jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos; Alorcus, vinci animos, [2] ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Annibalis: ceterùm [3] publicè Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. quò quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summotâ ceterâ multitudine, senatus Alorco datus est. cujus talis oratio fuit. U.c.534. a.C.218.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum ille, aut vestrâ, aut suâ culpâ manserit apud hostem; si metum simulavit, suâ; vestrâ, si periculum est apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis, esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestrâ autem causâ me, nec ullius alterius, loqui quæ loquor apud vos,* [1] *vel ea fides sit, quòd, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quàm æquam: cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Annibal, sic vos ut victi audiatis; si non id quod amittitur, in damno,* Alorci oratio de pace.

2 *Ubi alia vincantur*] *Alia*, nempe urbs, vires, arma.

3 *Publicè Saguntinis amicus*] Populi Saguntini amicus.

1 *Vel ea fides sit*] Hoc unum argumento esse potest.

U. C. 534. a. C. 218. *(quum omnia victoris sint) sed quidquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam ferè totam habet, adimit; agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum óppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri:* [2] *conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes* [3] *cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potiùs, quàm trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.*

XIV. Ad hæc audienda quum circumfusâ paulatim multitudine permixtum senatui esset populi concilium; repentè primores secessione factâ, priusquam responsum daretur, argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semetipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione

2 *Conjugum vestraque corpora ac liberorum*] Decentior est ordo quem servant quidam scripti: *corpora vestra, conjugum ac liberorum vestrorum.*

3 *Cum binis vestimentis*] Suprà c. 12. Annibal postulat, ut cum singulis vestimentis Saguntini exeant. Itaque rectè videtur Lipsius hîc reponere: *cum privis*, i. e. singulis, *vestimentis*. Tametsi vox illa paulo rarioris est usûs.

ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterùm prope necessarium [1] cognitum in ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsos concremaverunt, aut armati nullum antè finem pugnæ, quàm morientes, fecerunt? U.C. 534. a.C. 218. *Captum Saguntum.*

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen & ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense quàm cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem Novam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quàm ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Annibale alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, [1] aut Saguntum principio anni, quo P. Cor-

1 *Cognitum in ipso eventu est*] Superflua est vocula *in*, videturque delenda.

1 *Aut Saguntum principio anni... captum*] Omnino necesse est, ut Saguntum non principio hujus anni, sed aliquanto ante finem superioris captum fuerit. His enim temporibus consules Idibus Martiis magistratum inibant. Infrà autem c. 21. Annibalem videmus primo vere profectum esse ex Hispania, postquam totum tempus hiemis renovandis quiete & otio militum corporibus animisque datum

U.C.534. a.C.218. nelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Capto Sagunto trepidant Romani. XVI. Sub idem ferè tempus, & legati, qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, & Sagunti exscidium nunciatum est: tantusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indignè, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset, ut tot uno tempore motibus animi turbati, [1] trepidarent magis quàm consulerent. *Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios,* [2] *lacessisse magis quàm exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum veriùs quàm belligeratum. Pœnum hostem, veteranum trium & viginti annorum, militiâ durissimâ inter Hispanas gentes, semper victo-*

esset. Unde colligitur Annibalem eodem ferè tempore Carthagine Novâ movisse, quo hi consules, P. Cornelius & Ti. Sempronius, magistratum inierunt; Saguntum autem captum esse sub finem æstatis ejus anni, quo M. Livius & L. Æmilius consules fuere.

1 *Trepidarent magis quàm consulerent*] Tumultuarentur potiùs, omnium incerti, & in varias partes animum versantes, quàm quieti sedatique deliberarent.

2 *Lacessisse magis quàm exercuisse*] Vetuisse potiùs ne omnino quiescerent, quàm, tanquam dignos adversarios, exercuisse Romana arma.

rem,

rem, [3] *primùm Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab exscidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes. Cum Orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.* U. c. 534. a. C. 218.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant: tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociûm quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, & mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, & quatuor millia quadringenti equites: naves ducentæ viginti quinqueremes, [1] celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici.* Ejusque belli causâ supplicatio per urbem habita: atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ: [2] ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: sociorum sexdecim millia peditum: equites mille octingenti: [3] naves longæ CLX. celoces duodecim. Cum his terrestribus mariti- *Belli apparatus apud Romanos.*

3 *Primùm Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale*] Hæc omnia parum necessaria sunt, & absunt ab omnibus ferè scriptis. Legere ergo videmur debere: *Semper victorem, duce*, seu potiùs, *duci acerrimo assuetum.*

1 *Celoces*] Levia navigia sine rostris.

2 *Ea quaterna millia erant peditum*] Intelligenda sunt *quaterna* in singulas legiones; & pariter *treceni*, sic enim mallemus, *equites* in singulas.

3 *Naves longæ*] Vid. not. 3. ad V. 28. suprà.

U.c. 534. a.C. 218. misque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italiâ Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia 4 L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio 5 in Galliam mittebatur. Navium maximè Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut eâ parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, & decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia 6 eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

Legati missi Carthaginem. XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses, *Publicone consilio Annibal Saguntum oppugnasset?* & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac de-

4 *L. Manlius prætor*] Prætores hoc anno fuerunt, ut ex variis Livii locis colligitur, L. Manlius Vulso, M. Æmilius Lepidus, C. Atilius Serranus, C. Terentius Varro. Horum L. Manlius Galliam, M. Æmilius Siciliam obtinuerunt. C. Atilio videtur primò obtigisse peregrina jurisdictio, deinde, ingravescente bello, Ligures, C. Terentius urbanam jurisdictionem sortitus, &, absente Atilio, peregrinam quoque exercuisse videtur.

5 *In Galliam*] Cisalpinam.

6 *Eodem anno*] Vox *anno* neque in MSS. neque in antiquioribus editis reperitur; unde Gronovius eam delet, & *eodem* mutat in *nondum*. *Gallia provincia nondum versa in Punicum bellum*: i. e. ut exponit ipse emendator, priusquam eò adducerent consules copias suas Annibali opponendas, priusquam ea sedes & campus Punici belli fieret.

fenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultrà quàm unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus: [1] *Præceps vestra, Romani, & prior legatio fuit, quum Annibalem tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis. ceterùm hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc ab nobis & confessio culpæ exprimitur; &, ut à confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeam; sed utrùm jure, an injuriâ. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est, nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Itaque, quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid suâ sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est à Lutatio consule ictum, in quo cavetur utrorumque sociis. nihil de Saguntinis (necdum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. Adversùs quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primò nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consi-*

U. c. 534. a. C. 218.

1 *Præceps vestra, Romani, & prior*] *Præceps* est temeraria, inconsiderata, à præpropero & fervido consilio profecta. Ceterùm dubitamus, an locus omnino sanus sit. In iis enim quæ sequuntur, hæ voces *adhuc lenior* videntur indicare aliquid de lenitate præmissum esse: nisi si fortè ibi legendum est, *verbis lenior est, re adhuc asperior.*

U.C. 534. a.C. 218. *lio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, &, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat.* Tum Romanus sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus: utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minùs ferociter, *daret utrum vellet*, succlamatum est. Et quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere se* omnes responderunt, *& quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

Bellum indicunt.

Disceptatio de fœderum jure.

XIX. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quàm de fœderum jure verbis disceptare; quum antè, tum maximè Sagunto excisâ. Nam si verborum disceptationis res esset; [1] quid fœdus Asdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii fœdere disertè additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset*; in Asdrubalis fœdere, nec exceptum tale quidquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quanquam, [2] etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent*: nec, *ne qui postea assumerentur.* & quum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam me-

1 *Quid fœdus*] *Quid* intellige *qua in re, quanam ratione.*

2 *Etsi priore fœdere*] Hic intelligendum est fœdus illud Lutatii, quod publico consilio ictum est, & *prius* vocatur, ob fœdus Asdrubalis, quod aliquot post annis secutum est.

rita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi? [3] tantùm, ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut suâ sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, [4] ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primùm venerunt: à quibus benignè excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volscianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est vos, Romani, postulare, uti vestram Carthaginiensium amicitiæ præponamus; quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudeliùs, quàm Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis? Ibi quæratis socios censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut societati confidat.* Indè extemplo abire finibus Volscianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere. itaque nequicquam peragratâ Hispaniâ, [5] in Galliam transeunt.

U.c. 534. a.C. 218.

Legati Romani in Hispaniam trajiciunt.

XX. In his nova terribilisque species visa

3 *Tantùm, ne Carthaginiensium*] Id tantùm cavendum, servandum erat, ne..

4 *Ut adirent civitates, ut in societatem*] Melius videretur, *ut adirent civitates, & aut in societatem perlicerent, aut...*

5 *In Galliam transeunt. In his nova*] Hîc perspicuum est aliquid esse vitii, & requiri nomen gentis aut urbis, ad quam venerint primò Romani in Galliam transgressi. Legamus auctore Jac. Gronovio: *in Galliam transeunt. Ruscinone nova terribilisque species visa est.* Hanc emendationem juvant & loci situs, & mentio

U.c.534. a.C.218. *Gallos adeunt.*

est: quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix à magistratibus majoribusque natu juventus sedaretur: [1] adeo stolida impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, *neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginensium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adversùs Pœnos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusque Italiæ pelli à populo Romano, stipendiumque pendere, & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta, auditaque: nec hospitale quicquam pacatumve satis priùs auditum, quàm Massiliam venere. [2] Ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *præoccupatos jam antè ab Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post quàm consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectationem belli erectam

Ruscinonis ab Livio bis facta, infrà c. 24.

1 *Adeo stolida ... postulatio visa est, censere*] Dele supervacaneum verbum, *censere*.

2 *Ibi omnia*] Ibi cognita sunt omnia, quippe quæ socii cum cura ac fide inquisierant; nempe *præoccupatos jam antè ab Annibale animos.*

invenerunt; satis constante famâ, jam Iberum Poenos transmisisse. U.c.534. a.C.218.

XXI. Annibal, Sagunto capto, Carthaginem Novam in hiberna concesserat. ibique auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solùm, sed etiam causam esse belli; partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultrà differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos*, inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes, non pacis solùm, sed etiam victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, &* [1] *quæ cuique ibi cara sint, visuri sitis; si quis vestrûm suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis, ut, diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus ferè visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Annibal quum recensuisset omnia auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam

Annibalis oratio ad milites.

Apparatus Annibalis ad bellum.

1 *Quæ cuique ibi cara sint*] Meliùs *sunt*. Nihil enim hîc dubitationis est.

U.c. 534. a.C. 218. Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare & eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maximè jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispánia, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites [2] cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides, duci Carthaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, ([1] atque ideo haud minus, quòd haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Asdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maximè præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis. ad hæc peditum auxilia, additi equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) CCCCL; Numidæ, Maurique accolæ Oceani ad MDCCC; & parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites: &, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. classis præterea data est ad tuendam maritimam oram: (quia, quâ parte belli vicerant, eâ tum quoque rem gesturos Romanos

2 *Cetratos*] De cetra vid. not. 2. ad l. XXVIII. c. 5.

1 *Atque ideo haud minùs*] Delenda est vocula *haud*, quæ sensum corrumpit.

credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque; sed [2] aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitûs rediit: atque inde profectus, præter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi fama est, in quiete visum ab eo juvenem divinâ specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Annibali missum. Proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos.* Pavidum primò, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum: deinde, curâ humani ingenii, quum; quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse: tum vidisse post sese serpentem mirâ magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore coeli nimbum: tum, quæ moles ea quidve prodigii esset, quærentem, audisse: *Vastitatem Italiæ esse. pergeret porro ire, nec ultrà inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

U.C. 534. a.C. 218.

Somnium Annibalis.

XXIII. Hoc visu lætus tripartitò Iberum copias trajecit, præmissis qui Gallorum animos, quâ traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium [1] obtinendæ regionis data, & mille

Annibal Iberum transit.

2 *Aptæ*] Convenienter classi ornatæ. Infrà XXX. 10. 1 *Obtinendæ*] Tenendæ, *manu instrumento apta* servandæ.

U.C.534. a.C.218. *Pyrenæum saltum superat.*

equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus est cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat, non tam bello motos, quàm longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Annibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, [2] quos & ipse gravari militiâ senserat; Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberim castra locat. Galli, quanquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu servitutis [1] ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Annibali nunciatum est, moram magis quàm bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum his; & vel illi propiùs Illiberim accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter seipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliæ, non hostem*

Gallos sibi conciliat.

2 *Quos & ipse gravari militiâ*] Lege: *quos & ipsos*, quemadmodum Carpetanos, de quibus modò dictum est, *gravari militiam senserat*. Verbum *gravari* meliùs & longè frequentiùs habet quartum casum, quàm sextum.

1 *Ad arma consternati*] Concitati ad arma capienda. Eodem modò locutus est Livius, VII. 42. *ad arma consternatam*. Et sæpius apud nostrum verbum *consternare* de furore dicitur, quàm de pavore. Sic. VIII. 27. *tumultu etiam sanos consternante animos*: & XXXIV. 2. *consternatio muliebris*.

advenisse: nec strictturum antè gladium; si per Gallos liceat, quàm in Italiam venisset. Et per nuncios quidem hæc. Ut verò reguli Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravatè ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt. U.c. 534. a.C. 218.

XXV. In Italiam interim nihil ultrà quàm Iberum transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum, perinde ac si Alpes jam transisset, Boii sollicitatis Insubribus, defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repentè arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultûs fecerunt, ut non agrestis modò multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad expostulandum ad Boios missi, violati sint, an in triumviros agrum metantes impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari cœptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modò gentium, sed violatâ etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis,

Boii in Italia rebellant.

U.C. 534. a.C. 218. nisi obsides tibi redderentur, [1] eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor irâ accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Sylvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis: ibi, inexploratò profectus, [2] in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita; &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam [3] accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum: nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis. ubi rursus sylvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademêre. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio atque impedito evasere. inde apertis locis facilè tutantes agmen Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendêre. ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adversùs crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur.

Manlius prætor malè rem gerit.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu novo à consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui

1 *Eos dimissuros*] Veteres editi meliùs: *eos se dimissuros.*

2 *In insidias præcipitatus, multaque*] Vel delenda est particula *que*, quam aliquot editi non agnoscunt; vel legendum *præcipitatur.*

3 *Accisas res*] Ex MSS. rectè Gronovius admonet legendum esse *ad.... cecidisse.* Numerus cæsorum in ambiguo est, nisi quòd ex tota narratione apparet eum haud exiguum fuisse.

sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat; transcriptâ legione novâ, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Etruriæ, Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens Annibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit; incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosque ex tuto hostes præmittit. Annibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Annibal, [1] & eorum ipsorum qui sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tantâ urgente hominum turbâ cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est, lintriumque [2] temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primùm Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus; deinde & ipsi milites, simul

U.c. 534. a.C. 218.

P. Cornelius Cos. cum classe pervenit Massiliam.

Annibal ad Rhodanum.

1 *Et eorum ipsorum*] Et ex Volcis ipsis eos qui in sedibus suis manserant.

2 *Temere ad vicinalem usum paratarum*] Properanter & parum curiosè structarum ad breves in vicina trajectus.

U.c.534. a.C.218. copiâ materiæ, simul facilitate operis inducti; alveos informes, (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam [1] equites virique obtinentes. quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium, vigiliâ primâ noctis, cum parte copiarum, maximè Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet, &, ubi primùm posset, quàm occultissimè trajecto amni, circumducere agmen: ut, quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. [2] Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque & viginti ferme suprà, parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minùs alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hispani [3] sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi cetris suppositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur; intento du-

Annibalis stratagema.

1 *Equites virique*] Sic & Cæsar l. II. Civil. *Capti homines equitesque producebantur.*

2 *Ad id*] *Ad id dati duces Galli edocent*, ad *millia quinque & viginti ferme inde*, id est ab eo loco ubi tum erant, *suprà*, sive versùs superiora amnis, *parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem... transitum ostendere.* Verbum *ostendere* pro præs. infinit. habendum est. Quomodo hîc *inde millia quinque & viginti ferme suprà*, sic & l. XL. c. 30. *Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra.* Millia quinque & viginti passuum efficiunt ampliùs octo leucas nostrates.

3 *Sine ulla mole*] Sine ullo majore apparatu.

ce ad consilium opportunè exsequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo significant se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres: [4] equites ferè propter equos nantes navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infrà trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur; præter eos, quos [5] instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves. U.c. 534. a.C. 218. Trajicit Rhodanum.

XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: [1] quanquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: [2] & è navibus tanta vis armatorum in terram

4 *Equites ferè propter equos nantes*] *Navium agmen superiore* fluvii *parte transmittens equites*, qui *fere*, sive quorum plerique erant *propter*, seu prope *equos nantes*, *tranquillitatem præbebat lintribus infrà trajicientibus*. Addit vocem *ferè*, quia non omnes equites prope se habebant equos nantes: siquidem, ut infrà memoratur, aliquot equos instratos frenatosque in naves imposuerant.

5 *Instructos*] Magis placeret *instratos*.

1 *Quanquam & ex adverso*] Recidenda videtur particula *&*.

2 *Et è navibus tanta vis*] Aptior procedet oratio, si legas ex quibusdam scriptis: *& è navibus tantâ vi arma-*

U.c.534. a.C.218. evadens, & ab tergo improvisa premebat acies. Galli, [3] postquam vim facere conati, ultro pellebantur, quâ patere visum maximè iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certè variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem; [4] ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterùm magis constat, ratibus trajectos: [5] id, ut tutius consilium ante rem foret, ita, actâ re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secundâ aquâ deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injectâ constraverunt, ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis æquè lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephanti per stabilem ratem, tanquam viam, prægre-

Elephanti quomodo trajecti.

terum in terram evadente, & ab tergo improvisâ premente acie.

3 *Postquam vim facere conati, ultro pellebantur*] Postquam vim facere conati, non modò vana moliebantur, sed etiam pellebantur. Quidam libri habent: *Postquam utròque*, id est, in utramque partem, tum in eos qui à fronte, tum in eos qui à tergo adoriebantur, *vim facere conati, pellebantur.*

4 *Ut quemque timentem*] Prout quisque elephantorum timens altitudinem aquæ, à vado destituebatur.

5 *Id, ut tutius*] Id ut, ante rem actam, tutius videri consilium debebat, ita nunc, quum acta res memoratur, probabilius est, tale est ut credi faciliùs possit.

dientibus feminis, acti, in minorem applicatam U.c.534. transgressi sunt; extemplo resolutis, quibus le- a.C.218. viter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sanè trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum [6] solutâ ab ceteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, [7] trepidationem aliquantùm edebant; donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. excidêre etiam sævientes quidam in flumen. sed pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evasere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi & quantæ copiæ essent, & quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut antè dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prælium atrocius quàm pro numero pugnantium editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrimque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis jam admodum fessis victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum; victi [1] amplius du-

Equestre prælium inter numidas 500. & Rom. 300.

6 *Solutâ ab ceteris rate*] Suprà unius tantùm ratis mentio facta fuit, quæ ad partem ripæ superiorem alligata immobilis remaneret. At Polybius de eadem re agens, plures fuisse rates memorat, quum inter se, tum ad ripam validè religatas. Possis quoque referre vocem *ceteris* ad elephantos, in hunc modum: *quum solutâ rate ab ceteris* elephantis avulsi *in altum* amnem *raperentur*.

7 *Trepidationem aliquantùm edebant*] Sic l. I. c. 16. *quantùm illi viro fides fuerit*. Itáque nihil est opus rescribere *trepidationis*.

1 *Amplius ducentis*] Plerique scripti habent *amplius*

U.c.534. a.C.218. centis ceciderunt. Hoc principium simulque omen belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sanè incruentam, ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gestâ, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, utrùm cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit à præsenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus, qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, [2] integro bello, nusquam antè libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliteratâ memoriâ superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, [3] rem famâ utique inexpertis horrendam, metuebat.

Annibal hortatur milites. XXX. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocatâ concione, variè militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere, neque antè Hispaniâ excessisse, quàm omnes gentesque & terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. Indignatos deinde, quòd* [1] *quicumque Saguntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum tra-*

ducenti. Et sic passim Livius. Intelligitur enim *quàm.*

2 *Integro bello*] Bello nusquam antè tentato, cujus ex apparatu viribusque nihil delibatum aut imminutum esset.

3 *Rem famâ utique*] Rem arduam per se, sed præsertim, si quis eam ex fama tantùm noverit, nunquam expertus, horrendam.

1 *Quicumque Saguntum obsedissent*] Solum Annibalem depoposcerant Romani. Sed hìc Annibal non tam

fecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque Orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad ortum intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant; Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum; Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domitâ etiam ipsius fluminis vi, trajectum; in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere: quid Alpes aliud esse credentes, quàm montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis. Nullas profectò terras cœlum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis esse: exercitibus invias? Eos ipsos quos cernant legatos, non pennis sublimè elatos Alpes transgressos. Ne majores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus, cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tutò transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, Orbis terrarum caput, petentibus, quicquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnas desperet Proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies toties ab se victæ; aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis. U.c. 534. a.C. 218.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die profectus adversâ ripâ Rhodani, mediterra- *Mediterranea Galliæ petit.*

spectat quid verum sit, quàm quid invidiosum in Romanos, & ad suorum animos inflammandos efficax.

U.c.534. nea Galliæ petit, non quia rectior ad Alpes via
a.C.218. esset; sed, quantùm à mari recessisset, [1] minùs obviam fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris, ad Insulam pervenit: [2] ibi Arar Rhodanusque amnes, [3] diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens [4] jam inde nullâ Gallicâ gente opibus aut famâ inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, [5] & qui priùs imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minùs, vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Annibalem rejecta esset, arbiter regni factus, [6] quòd ea senatûs principumque sententia fuerat, imperium majori restituit. ob id meritum [7] commeatu copiâque rerum omnium & vestis est adjutus,

1 *Minùs obviàm*] Rectius videretur *obvium*.

2 *Ibi Arar Rhodanusque amnes*] Legendum est, *Ibi Isara*. Hoc probant quum alia multa, tum hoc vel maximè, quòd Polybius, quem hîc vertit noster, in insula illa quam describit, in ipsa, inquam, insula; non *prope*, quemadmodum Livius, dicit incolere Allobroges. Allobroges autem non inter Rhodanum & Ararim, sed inter Rhodanum & Isaram incolebant.

3 *Diversis ex Alpibus*] E diversis Alpium partibus.

4 *Jam inde*] Hoc addit Livius, quia postea maximè gens Allobrogum opibus & famâ inclaruit: quâ & devictâ insigne sibi *Allobrogici* cognomen Q. Fabius peperit.

5 *Et qui priùs*] Lege, *qui & priùs*.

6 *Quòd ea senatûs... sententia fuerat*] Quòd ita senatus Allobrogum censuerat: nempe imperium majori restituendum esse.

7 *Commeatu copiâque rerum*] Meliùs legeretur, faventibus quoque scriptis: *commeatu copiâque rerum omnium, maximè vestis, est adjutus, quam infames frigoribus Alpes præparari cogebant.*

quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non rectâ regione iter instituit, [8] sed ad lævam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impeditâ viâ, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis, longè omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coërcitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc [9] saxa glareosa volvens, nihil stabile, nec tutum ingredienti præbet. & tum fortè imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepidatione ipsi suâ atque incertis clamoribus turbarentur. U.c. 534. a.C. 218. *Druentia amnis.*

XXXII. P. Cornelius consul, triduo ferè postquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterùm, ubi deserta munimenta, nec facilè se tantùm prægressos assecuturum videt, ad mare ac naves rediit; tutiùs faciliúsque ita descendenti ab Alpibus Annibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima *P. Cornelius classe in Italiam redit.*

8 *Ad lævam in Tricastinos flexit*] Nihil de hoc Annibalis itinere habet Polybius. Et sanè non facilè intelligitur, quomodo Annibal, qui adversâ ripâ Rhodani ad Isaram pervenerat, Tricastinos inde petens ad lævam iter flexisse dicatur, qui potiùs vestigia relegebat sua.

9 *Saxa glareosa*] Glarea est terra lapidosa, minutis saxulis & lapillis aspera. Itaque non satis apparet, quid sint *saxa glareosa*. Subjicit Gronovius, *saxa glareasque*.

U.C. 534. A.C. 218. parte copiarum adversùs Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispaniâ Asdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maximè itinere [1] cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam famâ priùs (quâ incerta in majus verro ferri solent) [2] præcepta res erat; tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu quàm dictu fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repentè, ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal consistere signa jubet, Gallisque ad viscenda loca præmissis, postquam comperit transitum eâ non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quàm extensissimâ potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sanè multùm linguâ moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantùm obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta, luce primâ subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. Die deinde, simulando aliud quàm quod parabatur, consumpto, quum eodem quo constiterant loco castra

Annibal transit Alpes.

1 *Cum bona pace ad Alpes*] Pervenit ad Alpes cum bonâ pace Gallorum, nihil tumultûs nec molestiæ expertus à Gallis.

2 *Præcepta*] Antè animo capta, præcognita.

communissent, ubi primùm degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quàm pro numero manentium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maximâ parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. U.C. 534. a.C. 218.

XXXIII. Primâ deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repentè conspiciunt alios arce occupatâ suâ super caput imminentes, alios viâ transire hostes. Utraque simul objecta res, oculis animisque immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maximè consternatis, quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, [1] perversis rupibus, juxtà invia ac devia assueti discurrunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente ut periculo priùs evaderet) quàm cum hostibus certaminis erat. Equi maximè infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemo-

1 *Perversis rupibus, juxtà invia ac devia assueti discurrunt*] Primò legimus *decurrunt*: quod verbum altiori loco convenit, ex quo barbari in Pœnos sese cum impetu dejiciebant. Atque ab eo verbo pendere putamus *invia ac devia*. 2°. *perversis rupibus* interpretamur *per infestas incommodasque rupes*: ut apud Plautum Men. Act. V. sc. 5. v. 1. *perversus dies* dicitur pro incommodo, molesto die; apud Virg. Æn. VII. v. 584. *perverso numine*, id est, infesto, adverso numine. Unde sic totum locum exponimus: per infestas molestasque rupes, decurrunt haud ægre, utpote assueti, invia pariter ac devia, id est, & ea in quibus nulla via erat; & ea quæ à via trita divertebant.

U.c. 534. a.C. 218. ra etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant; & icti fortè aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: 2 multosque turba, quum præcipites deruptæque utrimque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos. inde ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quanquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Annibal ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; &, quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fugâ montanorum erant, sedatur: nec per otium modò, sed prope silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, & 3 captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia 4 nec montanis primò perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cul-

2 *Multosque turba*] *Turba* hîc est tumultus. Intelligendum est autem hunc tumultum accidisse maximè circa impedimenta. Itaque hi, qui dicuntur in immensum altitudinis dejecti, accipiendi sunt lixæ ac calones. Propterea addit Livius *quosdam & armatos; sed ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus.* Sic enim habet unus codex, omisso verbo *devolvebantur*, quod sanè necessarium non est, quum verbum *dejecit* in omnia sufficiat.

3 *Captivorum pecoribus*] Videtur dedisse Livius vel *captivis pecoribus*, vel *captivo pecore.*

4 *Nec montanis primò perculsis*] Fortasse melius videretur *prælio perculsis.*

toribus

toribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum. itaque obedienter imperata facturos. commeatum itinerisque duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset, obsidibus quos dabant acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus; nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum circumspectans sollicitus omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. [1] in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum est. nam, dum cunctatur Annibal agmen demittere in angustias, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii relique-

U.C. 534. a.C. 218.

1 *In eos versa peditum acies haud dubium fecit*] In eos versâ peditum acie, apparuit, ex magno scilicet plenoque periculi certamine, ingentem in eo saltu cladem accipiendam fuisse, nisi firmata valido præsidio extrema agminis fuissent. *Tunc quoque*, id est, atque etiam licet firmasset pedite Annibal extrema agminis, tamen....

U.c. 534. a.C. 218. rat, occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Annibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. Postero die jam segniùs intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque [1] haud sine clade, majore tamen jumentorum, quàm hominum pernicie, superatus. inde montani, pauciores jam, & latrocinii magis quàm belli more concursabant, modò in primum, modò in novissimum agmen, [2] utcunque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. [3] Elephanti, sicut præcipites per arctas vias magnâ morâ agebantur, ita tutum ab hostibus quacumque incederent (quia insuetis adeundi propiùs metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. [4] Biduum in jugis stativa habita: fessis labore ac pugnando quies da-

1 *Haud sine clade, majore tamen jumentorum, quàm hominum pernicie*] Redundat hîc vox *pernicie*. Potest enim repeti ex præcedentibus *clade*.

2 *Utcunque*] Prout.

3 *Elephanti, sicut præcipites per arctas vias*] Possumus sic exponere: Elephanti magnâ quidem morâ agebantur, utpote præcipites, id est, pendentes quodammodo & jamjam casuris similes, per arctas vias. At iidem hoc commodi afferebant, quòd, quacunque incederent, tutum agmen præberent. Meliùs tamen vox *præcipites* videretur referri ad vias, quàm ad elephantos. Legamus ergo: *Sicut per arctas & præcipites*, vel *præcipitesque vias*. Sanè in vulgata lectione haud exprimitur, cur elephanti agantur præcipites. Via enim arcta esse eadem & plana potest.

4 *Biduum in jugis*] Magis placeret *in jugo*. Suprà: *nono die in jugum Alpium perventum est.*

ta militibus : jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, 5 occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum signis primâ luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emineret; prægressus signa Annibal, in promontorio quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos : *mœniaque eos tum transcendere, non Italiæ modò, sed etiam urbis Romanæ. cetera plana, proclivia fore : uno, aut 6 summùm altero prælio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen cœpit; jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterùm iter multo, quàm in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita adrectiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat : ut 7 neque sustinere se à lapsu possent, nec, si qui

U.c.534 a.C.218

5 *Occidente jam sidere Vergiliarum*] Vergiliæ, sive Pleiades, sunt stellæ septem in collo Tauri. Occasus Pleiadum de quo hîc agit Livius, contingebat, Plinii ævo, III. Idus Novembris, ipso teste, l. XVIII. c. 31.

6 *Summùm*] Ad summum, quod Gallicè dicimus *au plus*.

7 *Neque sustinere se à lapsu possent, nec, si qui paululùm titubassent, hærere afflicti vestigio suo*] Hæc impedita sunt & obscura. Particula *nec* videtur in alienum locum temere immigrasse. Sensus fortasse clarior esset hoc modo : *ut neque sustinere se à lapsu possent, si qui paululùm titubassent, nec hærere afflicti vestigio suo.* Nimirum nec poterant, qui paululùm titubassent, sustinere se à lapsu, nec afflicti, i. e. postquam lapsi erant, hærere vestigio suo, sive locum suum tenere. Nam in præcipitia & abrupta devolvebantur.

U.C. 534. paululùm titubassent, hærere afflicti vestigio
A.C. 218. suo; aliique super alios & jumenta & homines occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus manibusque retinens virgulta ac stirpes circà eminentes, demittere sese posset. Naturâ locus jam antè præceps, recenti lapsu terræ, in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum. [1] haud dubia res visa, quin per invia circà, nec trita antea, quamvis longo ambitu circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit. nam [2] quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ nivi facilè pedes ingredientium insistebant. ut verò tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infrà glaciem, fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, [3] ut à lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citiùs pede se fallente: &, seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, [4] ipsis adminiculis prolapsi iterum corruissent, nec stirpes

1 *Haud dubia res visa*] Nihil dubitationis esse visum est, quin circumducendum esset agmen per loca invia circà: quia nempe rupes illa ad quam perventum erat, rectum iter relinquere omnino cogebat.

2 *Quum super veterem nivem intactam nova ... esset*] Credimus rescribendum esse, *intactæ*: quod epitheton longè meliùs cadit in novam nivem, quàm in veterem.

3 *Ut à lubrica glacie*] Quia nempe illis res erat cum lubrica glacie, cui vestigium infigi non posset: & quum præterea locus pronus esset, pes citiùs se fallebat labebaturque.

4 *Ipsis adminiculis prolapsi iterum corruissent, nec stirpes circà ... erant*] Si hæc

circà radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. Itaque in levi tantùm glacie, tabidaque nive volutabantur. 5 Jumenta secabant interdum & jam tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa jactandis graviùs in continendo ungulis penitus perfringebant: ut pleraque velut pedicâ capta hærerent in durata & altè concreta glacie. U.c. 534. a.C. 218.

XXXVII. Tandem nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrimè ad idipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circà immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, 1 ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, 2 molliuntque amfractibus modicis clivos, ut non jumenta solùm, sed elephanti etiam deduci possent. Quadriduum circa rupem consumptum, jumen- *Rupes igne & aceto mollita.*

lectio maneat, particula *nec* interpretanda est *ne.. quidem*. At planius & expeditius multo foret legere: *ipsis adminiculis prolapsi iterum corruebant*.

5 *Jumenta secabant interdum & jam tum*] *Jumenta infimam* illam *nivem*, hoc est, veterem, duram, *& jam tum ingredientia*, i. e. vel ipso primùm ingressu, *secabant*, *& prolapsa*, *jactandis graviùs ungulis in continendo* se, ut se continerent, ut firmarent vestigium, *penitùs perfringebant*.

1 *Ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt*] Mirum sanè, unde Annibali tantum suppeditaverit aceti. Et quidem nihil tale habet Polyb. Ceterùm igni & aceto rumpi silices affirmat Plin. XXXIII. 3.

2 *Molliunt .... amfractibus modicis clivos*] Non rectas ducunt vias, sed per modicos amfractus inflexas, ita ut mollior descensus per clivos fieret.

U.c. 534. a.C. 218. tis prope fame absumptis: nuda enim ferè cacumina sunt, &, si quid est pabuli, obruunt nives. [3] Inferiora vallis apricos quosdam colles habent, rivosque prope sylvas, & jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est, [4] etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

Italiam ingreditur Annibal.

XXXVIII. Hoc maximè modo in Italiam perventum est quinto mense à Carthagine Nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; [1] qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. [2] L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximè auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: ([3] magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Annibale, postquam Rhodanum transierit, [4] triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equo-

3 *Inferiora vallis*] Medicis: *inferiora valles & apricos...*

4 *Etiam locis*] Divisim legimus, *& jam*, seu potius, *jam & locis mollioribus, & accolarum ingeniis.*

1 *Qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum*] Ita memorat Polybius, qui quidem sese id didicisse testatur ex ærea tabula Lacinii ab ipso Annibale inscripta & incisa.

2 *L. Cincius Alimentus*] Vid. not. 6. ad VII. 3.

3 *Magis affluxisse verisimile est*] Verisimilius est tantum copiarum numerum affluxisse ad eum, postquam in Italiam transierit, quàm adductum ab eo in Italiam.

4 *Triginta sex millia hominum*] Lege: *triginta sex millia hominum amissa, Taurinis ... in Italiam degresso:* id est, Annibali, postquam per Taurinorum regionem

rum, & aliorum jumentorum amisisse, in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit; & vulgò credere, Pennino, [5] atque inde nomen & jugo Alpium inditum, transgressum: [6] Cœlius, per Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum, non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum [7] ad Galliam patuisse itinera; utique quæ ad Penninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his ([8] si quem fortè id movit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum: sed [9] ab eo, quem in summo sacratum vertice Penninum montani appellant. U.c.534. a.C.218.

XXXIX. Peropportunè ad principia rerum Taurinis proximæ genti adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Annibal ut parti alteri auxilio esset, [1] in reficiendo maximè sentientem contracta antè mala, non

in Italiam descenderit, amissa apparuisse, defuisse triginta sex millia hominum ex eo numero quocum Rhodanum transierat.

5 *Atque inde nomen & jugo*] Fortè, *nomen ei jugo*.

6 *Cœlius*] L. Cœlius Antipater, scriptor non mediocris apud antiquos famæ: qui ex jejunitate veterum & serpente humi simplicitate primus *paululùm se erexit, & addidit historiæ majorem sonum vocis*, ut ait Cicero, l. II. de Orat. n. 54. Vixit Gracchanis temporibus, & fat diu etiam post Gracchos. Scripserat historiam belli hujus Annibalici, ut colligitur ex hoc & non paucis aliis hujus decadis locis, in quibus à Livio testis citatur.

7 *Ad Galliam*] Togatam, seu Cisalpinam.

8 *Si quem fortè id movit*] Scripti aliquot, *movet*.

9 *Ab eo*] Deo, vel heroe.

1 *In reficiendo*] Qui contracta in transitu Alpium mala tum maximè sentiebat, quum se reficere conaretur.

U.c. 534. a.C. 218. poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope [2] efferata corpora variè movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu à Manlio Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed quum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, [3] quia volentes in amicitiam non veniebant, vi expugnarat: junxissetque sibi non metu solùm, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni, eos circumspectantes defectionis tempus subitò adventus consulis oppressisset. Et Annibal movit ex Taurinis, incertos quæ pars sequenda esset Gallos, præsentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, [4] sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Annibalis & apud Romanos, jam ante Sagunti exscidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quòd adversùs se dux potissimùm lectus esset, præstantem virum credebat. Et auxerant inter se opinionem, Scipio, quòd relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Annibali; Annibal, conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, & ad

Cornelius Cos. ei obviàm venit.

2 *Efferata*] Propter squallorem, & omissum tanto tempore omnem corporis cultum, aliquid torvi ferique præferentia. Supra II. 23. *Promissa barba & capilli efferaverant speciem oris.*

3 *Quia volentes in amicitiam non veniebant*] Nempe oppidani.

4 *Sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque*] Prius illud *uterque* vacat, & delendum videtur.

Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causâ, talem orationem exorsus est: U.c. 534. a.C. 218.

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret, aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen* [1] *non ægre vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit; ego, ut consulem ducem adversùs Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli: novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terrâ marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos* [2] *duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis (* [3] *quum plures penè perierint quàm*

Cornelius milites suos adhortatur.

1 *Non ægre vicissent*] Modestè loquitur de hac equestri victoria, ut quæ multò sanguine, si numerum pugnantium spectes, Romanis steterit.

2 *Duabus partibus*] Duabus tertiis partibus.

3 *Quum plures penè perierint quàm superfunt*] Malè additur *penè*. Duabus enim è tribus partibus amissis, non possunt non periisse plures. Delenda est igitur hæc vocula, quæ videtur orta esse ex repetitione primarum litterarum sequentis verbi *perierint*.

U.c.534. a.C.218. *superſunt) plus ſpei nactos eſſe. At enim pauci quidem ſunt, ſed vigentes animis corporibuſque, quorum robora ac vires vix ſuſtinere vis ulla poſſit. Effigies, imo umbræ hominum; fame, frigore, illuvie, ſquallore enecti, contuſi ac debilitati inter ſaxa rupeſque. ad hæc, peruſti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quaſſata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi eſtis. reliquias extremas hoſtium, non hoſtes habebitis. Ac nihil magis vereor, quàm ne, antequam vos cum hoſte pugnaveritis, Alpes viciſſe Annibalem videantur. Sed ita forſitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo, deos ipſos, ſine ulla humana ope, committere ac* 4 *profligare bellum: nos, qui ſecundùm deos violati ſumus, commiſſum ac profligatum conficere.*

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc* 1 *veſtri adhortandi causâ magnificè loqui exiſtimet, ipſum aliter animo affectum eſſe. Licuit in Hiſpaniam provinciam meam, quò jam profectus eram, cum exercitu ire meo: ubi & fratrem conſilii participem ac periculi ſocium haberem, & Aſdrubalem potiùs quàm Annibalem hoſtem, & minorem haud dubiè molem belli. Tamen, quum præterveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hoſtis in terram egreſſus, præmiſſo equitatu, ad Rhodanum movi caſtra. Equeſtri prælio, quâ parte copiarum conſerendi manum fortuna data eſt, hoſtem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium ra-*

4 *Profligare*] Promovere & prope finem adducere.

1 *Veſtri adhortandi causâ*] Videretur ratio grammaticarum legum poſtulare vel *veſtri adhortandorum*, vel *vos adhortandi*. Sed hanc loquendi formam compluribus ex probatiſſimo quoque ſcriptore exemplis tuentur Sanctius in Minerva, l. III. c. 8. & auctor Novæ Methodi linguæ Latinæ in obſervationibus ad Gerundia.

ptim agebatur, quia assequi terrâ non poteram; regressus ad naves, quantâ maximâ celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrùm, quum declinarem certamen, improvisus videor incidisse; an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrùm alios derepente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit; an iidem sint, qui ad Ægates pugnaverunt insulas, & quos ab Eryce [2] *duodevicenis denariis æstimatos emisistis: & utrùm Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an* [3] *vectigalis stipendiariusque & servus populi Romani à patre relictus; quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profectò, si non patriam victam, domum certè, patremque, & fœdera Amilcaris scripta manu. qui jussus à consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Siciliâ, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solùm animo, quo adversùs alios hostes soletis, pugnare velim: sed cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis vestros arma repentè contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victri-* U.c.534. a.C.218.

2 *Duodevicenis denariis æstimatos emisistis*] Oratoriè dictum. Scilicet Carthaginienses ad Erycem inclusi, duodevicenos in capita denarios, ut emitterentur, pendere coacti fuerant. Duodeviceni denarii sunt amplius duæ argenti unciæ nostrates.

2 *Vectigalis stipendiariusque*] Sæpe hæ duæ voces eodem sensu usurpantur, ut infrà XXXVII. 55. Tamen, si accuratam proprietatem quærimus, eo differunt, quod *stipendiarii* sunt ii, qui certum pecuniæ frumentive aut cujuslibet rei modum pendere debent; *vectigales*, qui incertum, v. g. decumas fructuum.

U.C. 534. a.C. 218. *cem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus:* 4 *tutelæ nostræ deinde duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantùm hoc nobis, & non pro salute esset certamen! Non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia nobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari nova possint præsidia. Hîc est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solùm agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum: qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam* 5 *illius urbis ac Romani imperii fore.*

Annibal rebus priùs quàm verbis milites hortatur.

XLII. Hæc apud Romanos consul. Annibal rebus priùs, quàm verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit, armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, & dejecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. ut

4 *Tutelæ nostræ deinde duximus*] Ad tutelam nostram pertinere existimavimus. Sic ferè l. XXIV. c. 22. *quæ suæ fidei tutelæque essent.*

5 *Illius urbis*] Vel delenda est vox *illius*, vel mutanda in *ipsius*.

cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi verò dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modò conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgò, ut non vincentium magis, quàm bene morientium fortuna laudaretur. U.C.534. a.C.218.

XLIII. [1] Dum sic [2] aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocatâ, ita apud eos locutus fertur: [3] *Si, quem animum in alienæ sortis exemplo paulo antè habuistis, eumdem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modò illud, sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac* [4] *nescio an majora vincula majoresque necessitates vobis quàm captivis vestris fortuna circumdederit.* [5] *Dextrâ lævâque duo maria claudunt; nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circà Padus amnis, major ac* Ejus oratio.

1 *Dum sic*] Lege *Quum.*

2 *Aliquot spectatis paribus*] Postquam aliquot paria pugnantum spectata fuerant.

3 *Si, quem animum*] Si, quo animo spectavistis alienæ sortis exemplum, sive sortem captivorum vestrorum, quæ vobis in exemplum proponebatur, eodem animo judicaveritis de fortuna vestra, & sic statueritis, vincendum vobis esse, aut bene moriendum, vicimus, milites.

4 *Nescio an*] Supple, non.

5 *Dextrâ, lævâque*] Hìc sunt aliqua, quæ paululùm conturbent. *Duo maria claudunt, nullam.... navem habentibus.* Hoc omnino inconcinnum. Jam verò quæ sequuntur, non sibi accuratè respondent, *circà* & *ab tergo*: nec magis Padus circa eos fuit, quàm Alpes & maria. Videmus legere debere *habentes* pro *habentibus*, & *contrà*, id est, ex adverso, pro *circa.* Sic exurgit integra & omnibus numeris suis absoluta oratio: *dextrâ lævâque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentes. Contrà Padus amnis, major ac violentior Rhodano. Ab tergo Alpes urgent.*

U.C. 534. violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix
A.C. 218. integris vobis ac vigentibus transitæ. Hîc vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primùm hosti occurristis. Et eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantùm ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostrâ virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in 6 vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis. tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque, & tot armatas gentes, emensos. Hîc vobis terminum laborum fortuna dedit: hîc dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quàm magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore. sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit, & incluti populi regesque 7 perlevi momento victi sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna, taceam; ab Herculis columnis, ab Oceano, terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos vincentes huc pervenistis. pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsâ æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis,

6 *Vastis*] Desertis & inopibus.

7 *Perlevi momento*] Levissimâ impulsione, parvo molimine, facilè.

ignoto adhuc duci suo ignorantique ducem. An me, in prætorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certè eductum, domitorem Hispaniæ Galliæque, victorem eumdem, non Alpinarum modò gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitûs sui? cui si quis demptis signis Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitûs sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quòd nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis à me millies donatisque, alumnus priùs omnium vestrûm, quàm imperator, procedam acie adversùs ignotos inter se, ignorantesque. U.C. 534. a. C. 218.

XLIV. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem, generosissimarum gentium* [1] *equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, quum ob patriam, tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam; tanto audaciùs fortiùsque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim quàm arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde* [2] *vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens, sua omnia suique arbitrii facit. cum*

1 *Equites frenatos & infrenatos*] Numidæ, qui plurimi in equitatu Annibalis erant, equis infrenatis utebantur. Hinc apud Virgilium, *Numidæ infreni.*

2 *Vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis*] Vid. not. 1. ad c. 30. suprà.

U.c. 534. *quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, sit* a.C. 218. *modum imponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis.* [3] *Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quòd veterrimas provincias meas Siciliam & Sardiniam adimis. etiam Hispanias? &* [4] *inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem dico? duos consules hujus anni; unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. illis timidis & ignavis licet esse,* [5] *qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, &,* [6] *omnibus inter victoriam mortemve certâ desperatione abruptis,*

3 *Ad Iberum est Saguntum*] Saguntum, ipso teste Livio, suprà c. 7. ultra Iberum situm est, à cujus amnis ostio distat 90. ferè passuum millibus. Libenter legeremus, *cis Iberum est Saguntum*, ut hæc intelligerentur dicta ex persona Pœnorum. Romanus vetuit transiri Iberum. Respondet Pœnus: at eum amnem non transeo, dum Saguntum oppugno. Etenim *cis Iberum* (si spectes ulteriorem Hispaniam & Pœnos) *est Saguntum*. Romanus in respondendo voluntatem affert pro ratione: *nusquam te vestigio moveris*: id est, sta in vestigio, neque ex eo loco, in quo te consistere jubeo, pedem efferas. Illud quoque ex hac levi mutatione sequetur commodi, quòd sic intelligetur quomodo Romani eos quos statuunt terminos non observent, id quod illis paulo antè ab Annibale objectum est. Terminum statuunt Iberum, & tamen illum transcendunt, dum nos vetant Saguntum, urbem sitam cis Iberum respectu nostri, oppugnare.

4 *Inde cessero*] Si inde cessero. Supprimitur particula *si*, ad majorem vim.

5 *Qui respectum habent*] Qui habent quò respiciant, quum illis à tergo sit Roma & Italia.

6 *Omnibus inter victoriam mortemve certâ desperatione abruptis*] Quum inter victoriam mortemve nihil sit ver-

aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prælio potiùs, quàm in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab diis immortalibus acrius datum est. U.c. 534. a.C. 218.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causâ castellum insuper imponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quàm maximè jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à Victumviis consedit. Ibi Annibal castra habebat, revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronuntiat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi qui accepisset, liberisque: qui pecuniam quàm agrum maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent.* Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum lævâ manu, dexterâ sili-

Præmia suis pronuntiat Annibal.

bis medium, sed omnia certâ desperatione, velut profundâ quâdam voragine, abrupta.

U.c. 534. a. C. 218. cem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundùm precationem caput pecudis saxo elisit. Tum verò omnes, velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, [1] id moræ, quòd nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prælium uno animo & voce unà poscunt.

Prodigia in castris Romanis. XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat castra, laniatisque obviis, ipse intactus evaserat; & examen apum in arbore prætorio imminente consederat. quibus procuratis Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus [1] ad castra hostium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis essent, speculandas, obvius fit Annibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circà loca progresso. neutri alteros primò cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, & prælio sese expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat, *Pugna equestris ad Ticinum.* Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt [2] inter subsidia ad secundam aciem: inde equitum certa-

1 *Id moræ*] Id tantùm sibi esse moræ rati, quominus speratis potirentur, quòd nondum pugnarent; atque adeo sese, statim atque pugnare daretur, compotes votorum fore.

1 *Ad castra hostium, exque propinquo copias*] Malè collocata est particula *que*. Lege *ad castra hostium ex propinquo, copiasque.*

2 *Inter subsidia ad secundam aciem*] Subsidia sunt hîc ipsa secunda acies. Itaque hæ voces *inter subsidia* prorsus supervacaneæ sunt. Eas videmur posse recidere.

men erat aliquamdiu anceps: dein, quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paululùm, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos; auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primùm pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Annibale Pœnisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maximè fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modò, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepidè neque effusè cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & [3] fama obtinuit.

U.C. 534. a.C. 218.

Cos. à filio servatus.

XLVII. Hoc primum cum Annibale prælium fuit: quo facilè apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proximâ nocte jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Priùs Placentiam pervenere, quàm satis sciret Annibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripâ, segniter ratem solventes,

Ultra Padum recedunt Romani.

3 *Fama obtinuit*] Fama tenet: vulgò creditur.

U.C.534. A.C.218. cepit. transire non potuit pontem; [1] ut extrema resoluta erant, totâ rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites armis equisque salvis tantam vim fluminis superasse, verisimile est; [2] ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu [3] Padi vada petenda fuerint, quâ exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; eà cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos.

Sequitur eos Annibal. Dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque, ab transitu fluminis diei unius itinere, Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus, sex millia à Placentia castra communivit, & postero die in conspectu hostium acie directâ, potestatem pugnæ fecit.

1 *Ut extrema*] Toto illo ponte, qui è ratibus junctus erat, labente secundùm cursum fluminis, simul atque extrema resoluta fuere.

2 *Ut jam Hispanos omnes*] Etiamsi id quoque ponatur, credatur, Hispanos ope utrium inflatorum amnem transisse. Vox *omnes* vacare videtur, & mutanda esse in *pedites*, vel omnino ablegandа.

3 *Padi vada petenda fuerint*] Sic scripti quàm plurimi. Editi vulgò, *fuerant*. Sed in ea re quæ non ponatur pro vera, sed ex qua concessa & data aliquid inferatur absurdi, modus potentialis eleganter & propriè usurpatur. Si id quod Cœlius narrat, verum esse existimetur, inquit Livius, necesse fuerit ut Annibal multorum dierum circuitu petierit Padi vada.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quàm re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benignè allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injectâ rabie ad arma ituros, quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quartâ vigiliâ noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet. Minùs quàm ad Ticinum fefellit: missisque Annibal primùm Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ divertissent. Ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris [1] in via jactanti ultrà patiens, & collegam (jam enim & revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal quum consedisset, quantùm victoriâ equestri elatus, tantùm anxius inopiâ, quæ per hostium agros euntem nusquam præparatis commeatibus major indies excipiebat, ad Clasti-

U.c. 534. a. C. 218.

Galli 2200. transfugiunt ad Annibalem.

Scipio ad Trebiam recedit.

1 *In via jactanti*] Si nihil hîc vitii est, intellige: in via quæ vexabat vulnus jactando & agitando.

U.c. 534. a.C. 218. dium vicum, quò magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sanè magno pretio, [2] nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Annibali Clastidium. id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

Res circa Siciliam terrâ marique gestæ.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & à Sempronio consule, & ante adventum ejus terrâ marique res gestæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas à Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum fortè Messanæ erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad sollicitandos veteres socios: Lilybæi occupandi præcipuam curam esse: credere eadem tempestate, quà ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. [1] Extemplo &

2 *Nummis aureis*] Romæ nondum signari cœptum erat aurum. Si hi de quibus hîc sermo est nummi aurei fuere pares Atticis, id est, didrachmales, quadringenti tales nummi æquabunt pondere 12. marcas nostrates cum quatuor unciis.

1 *Extemplo & circa præ-*

circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent. [2] ante omnia Lilybæum teneri: ad apparatum belli, edicto proposito, ut [3] socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: [4] perque omnem oram qui erant ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque, quanquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut [5] ante lucem accederent Lilybæum, præsensum tamen est, quia U.c.534. a.C.218.

torem] Extemplo etiam legati tribunique circa prætorem, sive, qui circa prætorem erant, missi sunt ad civitates.

2 *Ante omnia Lilybæum teneri: ad apparatum belli*] Primò supple ex sensu, *jussit prætor*. Deinde, τὸ *ad* intelligimus *præter*: ut sensus sit, præter apparatum belli collatum jam, aut etiam conferendum in urbem Lilybæum, puta arma, tela, frumentum, &c. propositum fuisse edictum prætoris, quo socii navales juberentur decem dierum cocta cibaria ad naves deferre. *Ad* non rarò sumitur apud Livium eo sensu quem volumus, ut infrà XXVI. 5. *Ad alium virorum, equorum, armorumque sonum.... Campanorum imbellis multitudo tantum... edidit clamorem.*

3 *Socii navales*] *Sociorum navalium* nomine interdum intelliguntur soli remiges ac nautæ; interdum & ipsi milites, non quidem ii qui aut ad navales pugnas in naves imponuntur, aut ut transvehantur in aliquam oram, ubi pedestri Marte pugnent; sed ii quorum proprium officium ac munus est tueri naves, iisque præsidio esse. Hîc & cap. sequenti videtur Livius *socios navales* intellexisse eos solummodo qui nautica ministeria obibant.

4 *Perque omnem oram qui erant ex speculis*] Lege *perque omnem oram uti ex speculis prospicerent*.

5 *Ante lucem*] Antelucano tempore. Potuissent Carthaginienses accedere Lilybæum sub vesperam diei præcedentis, aut etiam fortasse mediâ luce. Sed de industria morati erant cursum, atque ita temperaverant, ut horis noctis antelucanis accederent, quibus maximè opportunus est hostis ad insidias & improvisum impetum. Præsensum tamen est illos adventare.

U.c.534. a.C.218. & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant, extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum: pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore, aptandâque ad pugnam classe, absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumque liberum è portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoriâ [6] circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

Pugna navalis ad Lilybaeum.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contrà eludere Pœnus, & arte, non vi rem gerere, naviumque quàm virorum aut armorum malle certamen facere. nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: &, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est; & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ: fugam ceteræ ceperunt. mille & septingenti fuere in navibus captis milites nautæque: in iis tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, unâ tantum perforatâ navi, sed eâ quoque ipsâ reduce, in portum rediit. Secundùm hanc pugnam, nondum gnaris eius qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fre-

6 *Circa ea ipsa loca*] Ægates insulæ, ad quas celebris illa pugna pugnata est, quâ victi Carthaginienses pacem petiere, non longè absunt à Lilybæo.

tum

tum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu & navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulæ & Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum: frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis præbiturum. grande periculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse; & [1] quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaque classis unà profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque & captas hostium naves, accepere. U.c. 534. a.C. 218.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captivique & à consule & à prætore, præter insignes nobilitate viros, [1] sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul; ad insulas Vulcani, (quia fama erat stare ibi Punicam classem) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. jam fortè transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, [2] urbem

Sempronius Melitam capit.

1 *Quibusdam volentibus novas res fore*] Quibusdam placituras novas res, & mutationem imperii.

1 *Sub corona*] Vid. not. 4. ad c. 17. l. II.

2 *Urbem*] Vibonem.

U.c. 534. a. C. 218. etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: litteræque ab senatu de transitu in Italiam Annibalis, & ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naves impositum, Ariminum Supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

Revocatur in Italiam.

Ad collegam venit.

LII. Jam ambo consules, & quidquid Romanarum virium erat, Annibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter [1] equestri prælio uno & vulnere suo [2] minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubiè gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modò moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberandos eos dictitans. Ob eam iram, simul ut prædâ militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos, populari omnem [3] dein-

1 *Equestri prælio uno*] Vacat ultima vox, aut celat aliquod vitium.

2 *Minutus*] Minus spei & fiduciæ habens.

3 *Deinceps*] Ex ordine, uno tenore.

ceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contrà, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos censebat. Tum, collegâ cunctante, [4] equitatum suum, mille peditum, jaculatoribus ferme, admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos & incompositos, adhæc graves prædâ plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusâ pulsi, rursus subsidio suorum prælium restituêre. [5] Variâ inde pugnâ sequentes quanquam ad extremum æquassent certamen, [6] major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

U.C.534. a.C.218.

Prælium equestre dubium.

LIII. Ceterùm nemini omnium major justiorque quàm ipsi consuli videri: gaudio efferri, quâ parte copiarum alter consul victus

4 *Equitatum suum, mille peditum*] Equitatum suum, cui admisti, adjuncti erant mille pedites, qui plerique jaculatores erant. Forsitan Livius scripserat *mille peditibus*.

5 *Variâ inde pugnâ sequentes*] Videtur legendum: *variâ inde pugnâ cedentes sequentesque.* Sanè vulgata lectio parum liquidum legenti sensum offert.

6 *Major tamen hostium*] Major tamen fama victoriæ fuit Romanis, quàm fama victoriæ hostium: magis pro victoribus vulgò habiti sunt Romani, quàm hostes.

U.c. 534. a. C. 218. *Sempronius pugnæ cupidus.*

foret, eâ se vicisse. *Restitutos ac refectos militibus animos: nec quemquam esse, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet. eum animo magis, quàm corpore ægrum, memoriâ vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultrà differri, aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? Castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse.* [1] *Non Siciliam ac Sardiniam, victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo patrio terrâque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantùm ingemiscant*, inquit, *patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus in media Italia paventes intrà castra; Pœnum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditionis fecisse?* Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Annibal quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvidè quicquam consules acturos. quum alterius ingenium, famâ priùs, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset mi-

1 *Non Siciliam . . . . peti*] Non id agi à Carthaginiensibus, ut repeterent armis Siciliam ac Sardiniam, quæ victis ademptæ fuerant,

les, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segniùs secuturam, quanto longiùs ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli ad ea exploranda quæ vellet tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit. U.c.534. a.C.218. *Locum insidiis Annibal circumspectat.*

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrimque clausus ripis, & circà obsitus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite, cum quibus ad me vigiliâ primâ venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita [1] prætorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal. *sed ut & numero etiam, non animis modò valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal primâ luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque *Pugna ad Trebiam.*

1 *Prætorium missum*] Dimissi præcipui ducum, qui in prætorium, sive tabernaculum imperatoris, conveniebant.

U.c. 534. praeceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius ad tumultum Numidarum, primùm omnem equitatum, ferox eâ parte virium, deinde sex millia peditum, postremò omnes copias ad destinatum locum jam antè consilio avidus certaminis eduxit. Erat fortè brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto antè cibo, non ope ullâ ad arcendum frigus adhibitâ, nihil caloris inerat: &, quidquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut verò refugientes Numidas insequentes, aquam ingressi sunt, (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent: simul jejuni, procedente jam die, fame etiam deficere.

a.C. 218.

LV. Annibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos ut mollirent artus misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nunciatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum: & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul, effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subitò Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos [1] circumdedit pediti-

1 *Circumdedit peditibus*] Locavit à dextra, lævaque peditum.

bus. Duodeviginti millia Romani erant, sociûm nominisque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Prælium à Balearibus ortum est, quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ properè in cornua leves armaturæ sunt: quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum à Balearibus conjectâ. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus (equis maximè non visu modò, sed odore insolito territis) fugam latè faciebant. Pedestris pugna par animis magis quàm viribus erat, quas recentes Pœnus paulo antè curatis corporibus in prælium attulerat: contrà, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solùm foret pugnatum. Sed & Baleares pulso equite jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. U.c. 534. a.C. 218.

LVI. Tamen in tot circumstantibus malis, mansit aliquamdiu immota acies; [1] maximè præter spem omnium adversùs elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis & avertêre, & insecuti aversos, sub caudis, quâ maximè molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. [2] Trepidantes propeque jam in suos

1 *Maximè præter spem omnium adversùs elephantos*] In quo id maximè præter spem omnium accidit, quòd etiam adversùs elephantos aliquamdiu restitere.

2 *Trepidantes*] Trepidantes elephantos, & ita efferatos.

U.c.534. a.C.218. consternatos, mediâ acie, in extremam, ad sinistrum cornu, adversùs Gallos auxiliares agi jussit Annibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum quum aliâ evadere nequissent, mediâ Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. & quum neque in castra reditus esset, flumine interclusis, neque præ imbri satis decernere possent, quâ suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fugâ sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendêre: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos prope omnes absumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti, quum præsidium Romanorum castrorum, [3] & quod reliquum ex magna parte militum erat,

Vincuntur Romani.

Placentiam fugiunt.

tos ut prope jam ruituri viderentur in suos, i. e. in Pœnos. Vox *consternatus*, ut jam aliquoties observavimus, non tam *pavidum*, quàm *furentem* denotat. Mox legendum videtur, adjectâ præpositione, *è media acie.*

3 *Et quod reliquum ex magna parte militum erat*] Et quod reliquum militum erat, saltem magna ex parte, plerique certè, trajicerent flumen Trebiam. Dicit Livius plerosque Trebiam trajecisse, non omnes, quia aliqua pars profectò Sempronium ad urbem Romam comitata est.

ratibus Trebiam trajicerent; aut nihil ſenſere Pœni, obſtrepente pluviâ, aut, quia jam moveri præ laſſitudine nequibant ac vulneribus, ſentire ſeſe diſſimularunt: quietiſque Pœnis, tacito agmine ab Scipione conſule exercitus Placentiam eſt perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur. U.c. 534. a.C. 218.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus eſt, ut jam ad urbem crederent infeſtis ſignis hoſtem venturum; nec quicquam ſpei aut auxilii eſſe, quo portis mœnibuſque vim arcerent. *Uno conſule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus conſulibus, duobus conſularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones eſſe quæ arceſſantur?* Ita territis Sempronius conſul advenit, ingenti periculo per effuſos paſſim ad prædandum hoſtium equites (audaciâ magis quàm conſilio, aut ſpe fallendi, reſiſtendive ſi non falleret) tranſgreſſus. Id quod unum maximè in præſentia deſiderabatur, comitiis conſularibus habitis, in hiberna rediit. Creati conſules Cn. Servilius, & C. Flaminius. Ceterùm ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus paſſim Numidis equitibus, [1] &, quâ his impeditiora erant, Celtiberis Luſitaniſque. Omnes igitur clauſi undique commeatus erant, niſi quos Pado naves ſubveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præſidio. [2] ejus caſtelli oppugnandi ſpe cum

Roma trepidatio.

Comitia conſularia.

1 *Et, quâ his impeditiora erant*] Celtiberis Luſitaniſque vagantibus, quâ parte loca impeditiora erant, quàm ut ea Numidæ pervagari poſſent. Ea propria laus Hiſpanorum erat, quòd ad concurſandum inter ſaxa rupeſque apti ac leves eſſent. Vid. infrà l. XXII. c. 18.

2 *Ejus caſtelli oppugnandi ſpe*] Legendum omnino eſt,

U.c.534. a.C.218. equitibus ac levi armatura profectus Annibal, 3 quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repentè clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia saucius Annibal pugnâ excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumptâ, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde 4 locum frequentaverant accolæ misti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, famâ impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviàm Annibali procedit. 5 Magis agmina quàm acies in via concurrerunt: & quum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione factâ præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere quum dicto pa-

expugnandi. Oppugnare voluntatis est: at expugnatio speratur.

3 *Quum plurimum*] Quum maximam spem efficiendi id quod destinarat in eo collocasset, si celare posset inceptum suum.

4 *Locum frequentaverant accolæ*] Loco frequentiam addiderant adjungentes se ad emporii mœnia multi habitatores.

5 *Magis agmina quàm acies*] *Agmen* est exercitus eo ordine compositus, qui ad iter faciendum accommodatus est: *acies*, exercitus aptatus ad pugnam. Vult igitur Livius hos exercitus eo ordine instructos concurrisse, qui itineri magis aptus esset, quàm prælio.

ruissent, signum repentè victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis. U.c.534. a.C.218.

LVIII. [1] Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium fœditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primò, quia aut arma omittenda erant, aut contrà enitentes vortice intorti affligebantur, constitere: dein, quum jam spiritum intercluderet, nec [2] reciprocare animam sineret, aversi à vento parumper consedere. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset; ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id verò laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento, & rapiente: & mox [3] aqua levata vento, quum

Transitum Apennini tentat Annibal.

1 *Haud longis inde temporibus .... quies*] Magis placeret, *Haud longi inde temporis .... quies.* Sic e. præc. *Paucorum dierum quieta sumptâ.*

2 *Reciprocare animam*] Aerem excipere primò, deinde efflare, reciproco illo halitu, unde vita pendet.

3 *Aqua*] Aqua sublata ac suspensa vi venti, quum in aere concreta esset.

U. c. 534. a. C. 218. super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quàm tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumque 4 strage quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret, quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. multi homines, multa jumenta, elephanti quoque, ex his qui prælio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti.

Regreditur.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversùs hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solùm, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Anni-

Pugna inter Sempronium & Annibalem.

4 *Strage*] *Strages* est stratorum & jacentium corporum multitudo.

bal accepit, laxatamque pugnam & recessum à castris vidit; extemplo equitibus dextrâ lævâque emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit. pugna rarò ulla magis sæva, & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. Nox accensum ingentibus animis prælium diremit. itaque acrior concursus fuit quàm cædes: &, sicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte sexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quàm pro numero, jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & [1] præfecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundùm eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis, senàtorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur. U.c. 535. a.C. 218.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus, quum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectùs, Emporiis appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus à Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modò populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modò apud eos, sed societas *Res gestæ à Cn. Scipione in Hispania.*

[1] *Præfecti sociorum*] Vid. not. 2. ad c. 36. l. VIII.

U.c. 534. etiam armorum parata est: validæque aliquot
a.C. 218. auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præsidium. itaque priusquam alienarentur omnia, obviàm eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse, malletque adversùs singulos separatim, quàm adversùs duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit: sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: & Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterùm [1] præda oppidi parvi pretii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere, [2] non ejus modò exercitùs qui victus erat, sed & ejus qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus ferè caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites na-

1 *Præda oppidi*] Præda oppidi fuit rerum parvi pretii; nihil habuit nisi res parvi pretii.

2 *Non ejus modò exercitûs*] Hîc aliquid ex sensu supplendum est. Castra militem ditavere, qui in iis reperit non modò ejus exercitûs opes, qui victus erat, sed etiam omnes ferè caras res ejus qui cum Annibale militabat, relictas citra Pyrenæum, ne gravia impedimenta ferentibus essent.

valesque socios, vagos palantesque per agros U.c.534. (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam a.C.218. creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga, ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursum cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos pluribus quàm antè obsidibus imperatis, Ilergetes, pecuniâ etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obsessâ, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia: exuti penè omnes armis, domos passim palantes per agros diffugêre: nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. triginta dies obsidio fuit, per quos rarò unquam nix minùs quatuor pedes alta jacuit: adeoque [1] pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola,

1 *Pluteos*] *Plutei* non multùm differebant à vineis, (de quibus vid. not. 1. ad II. 17.) & ad similes fermè usus adhibebantur.

U.c. 534. a.C. 218. ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremò quum Amusitus princeps eorum ad Asdrubalem profugisset, [2] viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Prodigia. LXII. Romæ aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt: in queis, ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bovem in tertiam contignationem suâ sponte escendisse, atque inde, tumultu habitatorum territum, sese dejecisse: & navium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & [1] Lanuvii hastam se commovisse: & corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: & in agro Amiternino, multis locis hominum specie procul candidâ veste visos, nec cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cære [2] sortes extenuatas: & in Gallia lupum

2 *Viginti argenti talentis*] Marcis argenti nostratibus 1875.

1 *Lanuvii hastam se commovisse*] Intelligenda videtur hasta Junonis Sospitæ, cujus fortasse etiam nomen excidit. Solitum antiquis hastas diis atque etiam deabus addere ad manum, quæ iis essent pro sceptris. Sic infrà l. XXIV. c. 10. refertur inter prodigia, *hastam Martis Præneste suâ sponte promotam.*

2 *Sortes extenuatas*] Sortes Prænestinæ, teste Cic. l. II. de Div. n. 85. erant insculptæ in robore priscarum litterarum notæ. Idem l. II. in Verr. n. 127. *sortes* usurpat pro schedulis, quæ nomina in urnam conjicienda & sorte educenda præferrent. Itaque *sortes* hoc loco intelligi possunt vel tabulæ ligneæ, vel membranulæ, quæ inscriptas haberent aliquas vel litteras, vel voces, vel versiculos. Igitur ubi hîc sortes extenuatæ dicuntur, intelligendum est eas vel tabellas, vel membranulas visas esse coarctari & in angustius spatium redigi; sive potiùs sacerdotum fraude

vigili gladium è vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia, libros adire decemviri jussi. quòd autem lapidibus pluisset in Piceno, novendiale sacrum edictum, & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primùm omnium [3] urbs lustrata est, [4] hostiæque majores, quibus editum est, diis cæsæ; & donum [5] ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & [6] lectisternium Cære, ubi sortes attenuatæ erant, imperatum; & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque & lectisternium Juventati, & supplicatio ad ædem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta: & Genio majores hostiæ cæsæ quinque, & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant animos religione.

U.c. 534. a. C. 218. *Procurata.*

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & litteras ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis

subjectas quasdam minores in locum earum quæ vulgò educebantur, & majores erant. Porro in ostentis, ut & in somniis, omnia majora & auctiora videre lætum ac prosperum judicabatur: contrà, triste omen erat, si qua res solito minor, tenuatior, defectiorque appareret.

3 *Urbs lustrata est*] Designatur Amburbium, sive Amburbale sacrum; quod sic dicebatur, quia urbem circuibat & ambibat victima.

4 *Hostiæ.. majores*] Hostiæ majores opponuntur lactentibus, ut apparet ex c. 1. libri seq.

5 *Ex auri pondo quadraginta* Selibris, seu marcis nostratibus 62. cum quatuor unciis.

6 *Lectisternium*] Vid. lib. V. c. 13.

U.c. 534. a.C. 218. *Temeritas & arrogantia Flaminii.* Arimini adesset in castris. Huic in provinciæ consulatum inire consilium erat, memori [1] veterum certaminum cum Patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversùs senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat, ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, [2] quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. [3] quæstus omnis Patribus indecorus visus. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus, auspiciis ementiendis, [4] Latinarumque feriarum morâ, & consularibus aliis impedimentis, retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. *Clam in provinciam abiit.* Ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam antè Patribus movit: *Non cum senatu modò, sed jam cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. Consulem antè inauspicatò factum, revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus non paruisse; &*

1 *Veterum certaminum cum Patribus*] De his certaminibus Flaminii cum Patribus operæ pretium est consulere l. X. Suppl. Freinshemii, qui respondet vicesimo Livii, primò c. 19. tum c. 47. & seqq. vel Historiam Romanam Clar. Rollini, l. XII.

2 *Quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset*] Quæ plus ferre posset, quàm quantum trecentæ amphoræ caperent: id est, libras pondo Romanas aquæ vel vini 20000. Parienses 15625.

3 *Quæstus omnis*] Visum est indecorum esse ordini senatorio, quemquam senatorem quæstum facere: ac proinde senatoribus sufficere debere navem ejus magnitudinis, quæ ad fructus ex agris vectandos satis esset.

4 *Latinarum . . . feriarum*] Vid. l. V. c. 17.

nunc [5] conscientiâ spretorum, & Capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne, die initi magistratûs, Jovis Optimi Maximi templum adiret: ne senatum, invisus ipse, & sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiari solenne sacrum [6] in monte faceret: ne auspicatò profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. lixæ modo, sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exsilii causâ solum vertisset. [7] Magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quàm Romæ, magistratum initurum, & in diversorio hospitali, quàm apud penates suos, prætextam sumpturum. Revocandum universi retrahendumque censuerunt; & cogendum omnibus priùs præsentem in deos hominesque fungi officiis, quàm ad exercitum & in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eum movere, quàm priori consulatu litteræ moverant ab senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus, è manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major, apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. id à plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni consule, duabus à C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

U.c. 534. a.C. 218.

Frustra revocatur.

U.c. 535. a.C. 217. Cn. Servilio, C. Flaminio II. Coss.

5 *Conscientiâ spretorum*] Quum sibi conscius esset spretos à se deos.

6 *In monte*] Albano.

7 *Magis pro majestate ... imperii*] Digniùs majestate imperii consularis.

EPITOME

LIBRI XXII. LIVIANI.

ANnibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius, consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conscenderat per caput devolutus, insidiis ab Annibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale datâ, perfidiâ Annibalis vincta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres insperato receptis filiis gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Annibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hostem territum adversis præliis militem pugnæ committeret, & opponendo se tantummodo conatus Annibalis impediret; M. Minucius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem, tanquam segnem & timidum, effecit, ut populi jussu ei imperium cum dictatore æquaretur, divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo

junxit, & patrem eum salutavit, idemque facere milites jussit. Annibal, vastatâ Campaniâ, inter Casilinum oppidum & Calliculam montem à Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum ligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: & sic transgressus est saltum. idemque Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone consulibus & ducibus, cum maxima clade adversùs Annibalem ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule & senatoribus octoginta, consularibus atque prætoriis aut ædilitiis triginta. Post quam cladem quum à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit se pro hoste habiturum eum qui in verba sua non jurasset: effecitque ut omnes minimè relictum iri à se Italiam jurejurando adstringerentur. Præterea trepidationem urbis, & lustrum, & res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia & Floronia, vestales virgines, incesti damnatæ. Propter paucitatem verò militum, servorum octo millia armata sunt. captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviàm itum est, & gratiæ actæ, quòd de republica non desperasset.

U.C. 535. a.C. 217.

LIBER XXII.

U.c.535. a.C.217. *Annibal movet ex hibernis.* I. JAM ver appetebat, quum Annibal ex hibernis movit, & nequicquam antè conatus transcendere Apenninum, intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, [1] eadem levitate quâ consenserant consensum indicantium, servatus erat; & mutando nunc vestem, nunc [2] tegumenta capitis, [3] errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterùm hic quoque ei timor causa fuit maturiùs movendi ex hibernis. Per idem tempus [4] Cn. Servilius consul Romæ Idibus Martiis magistratum

1 *Eadem levitate*] Quia, sicut levitate ac mobilitate ingenii præcipites ad consentiendum & conspirandum in Annibalis necem fuerant, ita eadem levitate consensum & conspirationem indicabant.

2 *Tegumenta capitis*] Capillamenta, comas adscititias, *perruques*, quas quidem, teste Polybio, ad omnia ætatum discrimina formatas subinde mutabat.

3 *Errore etiam*] Sic habitum corporis immutando, ut insidiatores errarent, nec ipsum possent agnoscere. Addit vocem *etiam*, quia aliquoties servatum eum esse dixerat Gallorum ipsorum indicio.

4 *Cn. Servilius consul*] Omisit præter morem Livius eorum nomina, qui præturam hoc anno gesserunt. Ea hîc reddemus. M. Æmilius Regillus urbanam jurisdictionem obtinuit: M. Pomponius Matho peregrinam: T. Otacilius Crassus Siciliam: A. Cornelius Mammula Sardiniam.

iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules creasse, unum habere. Quod enim illi justum imperium, quod auspicium esse? Magistratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio* [6] *in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre.* [7] *Nec privatum auspicia sequi, nec sine auspiciis profectum, in externo ea solo* [8] *nova atque integra concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nunciata: in Sicilia militibus aliquot spicula, [9] in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti scipionem, quem manu tenuerat, arsisse, & littora crebris ignibus fulsisse, & scuta duo sanguinem sudasse, & milites quosdam ictos fulminibus: & [10] Solis orbem minui visum: & Præneste ardentes lapides cœlo cecidisse: & Arpis parmas in cœlo visas, pugnantemque cum Luna Solem: & Capenæ duas interdiu Lunas ortas: & aquas Cæretes sanguine mistas fluxisse; fontemque ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: & in Antiati meten-

U.c. 535. a.C. 217. *Querela Romanorum de Flaminio.*

Prodigia.

5 *Justum*] Verum ac legitimum.

6 *In monte*] Albano.

7 *Nec privatum auspicia sequi*] Levis ambiguitas in verbis, non in sensu. Privatum, inquiunt, auspicia non sequuntur.

8 *Nova atque integra concipere*] Semel enim cum auspiciis profectus domo, poterat in externo solo ea iterumque iterumque rite capere. At ea nova & non antè quæsita sibi acquirere in externo solo non posse contendunt Patres eum qui sine iis profectus esset.

9 *In Sardinia autem in muro*] Patet hîc deesse nomen ejus urbis, cujus in muro id prodigium, de quo agitur, factum est. Quumque aliquot libri optimi habeant *Sudes* pro *autem*, inde videtur reponendum, *Sulcis*. Sulci nobilis & antiqua Sardiniæ civitas fuit.

10 *Solis orbem minui visum*] Intellige eclipsin, per quam solaris orbis pars obscurata est.

U.c.535. tibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe: & a.C.217. Faleriis cœlum findi velut magno hiatu viſum, quâque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: 11 ſortes ſuâ ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: & per idem tempus Romæ ſignum Martis Appiâ viâ 12 ad ſimulacra luporum ſudaſſe: & Capuæ ſpeciem cœli ardentis fuiſſe, Lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibuſdam factas, & gallinam in marem, gallum in feminam ſeſe vertiſſe. His ſicut erant nunciata expoſitis, auctoribuſque in curiam introductis, conſul de religione Patres Procurata. conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus procurarentur: & uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe Divi carminibus 13 præfarentur. Decemvirorum monitu decretum eſt, Jovi primùm donum fulmen aureum 14 pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur; & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Soſpitæ Lanuvii majoribus hoſtiis ſacrificaretur; matronæque, pecuniâ collatâ, quantum conferre cuique commodum eſſet, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectiſterniumque fieret; quin & libertinæ ut ipſæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus ſuis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ

11 *Sortes ſuâ ſponte attenuatas*] Vid. ſuprà XXI. 62.

12 *Ad ſimulacra luporum*] Aliàs & fortaſſe meliùs, *ac ſimulacra*

13 *Præfarentur*] Lege *profarentur.*

14 *Pondo quinquaginta*] Marcarum noſtratium 78. cum una uncia.

in

in foro majoribus hostiis sacrificarunt. postremò [15] Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum, (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum, ac per urbem [16] Saturnalia diem ac noctem clamatum, [17] populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus. U.c. 535. a.C. 217.

II. Dum consul placandis Romæ diis habendoque delectu dat operam, Annibal profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterùm commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quà fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitûs,) admistis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit; sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites; Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maximè Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quà modò præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines hausti penè limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli [1] neque sustinere se pro-

Annibal Etruriam petit.

Molestum iter per paludes.

15 *Decembri jam mense*] Intellige mensem Decembrem hujus ipsius anni, qui consules habuit Flaminium & Servilium. Nimirum hîc Livius in unum colligit quidquid hoc anno procurandis hisce prodigiis factum est.

16 *Saturnalia ... clamatum*] Uno clamata.

17 *Populusque eum diem festum habere*] Hîc Saturnalia novo edicto sancita, non tum primùm instituta intelligi debent. Siquidem suprà II. 21. trecentos ferè ante annos institutum esse diem festum Saturnalia Livius jam memoravit.

1 *Neque sustinere se pro-*

U.c. 535. lapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant;
a. C. 217. 2 aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta & ipsa jacentia passim, morientes. maximéque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi, tantùm, quod exstaret aquâ, quærentibus ad quietem, parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Annibal, æger oculis ex verna primùm intemperie variante calores frigoraque, elephanto qui unus superfuerat, quo altiùs ab aqua exstaret, vectus, vigiliis tandem & nocturno humore palustrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

Annibal oculum amittit.

III. Multis hominibus jumentisque fœdè amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primùm in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque, 3 & copias ad

lapsi, neque assurgere .... poterant] Qui prolapsi sunt, iis jam non est opus ut sustineant se, sed ut erigant. Itaque legendum censuerimus: *neque sustinere se, neque prolapsi assurgere ... poterant.* Similem medicinam adhibuimus simili vitio c. 35. l. XXI.

2 *Aut corpora animis*] Huc revocare opus est particulam negantem, quæ in præcedentibus exprimitur. Itaque sic exponenda sunt hæc verba, quasi legeretur: Neque corpora animis, neque animos spe sustinebant.

3 *Et copias*] Abundantiam. Inquirebat Annibal,

commeatus expediendos, & cetera, quæ cognosse in rem erat, summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris, & omnium copiâ rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & [2] non modò legum ac Patrum majestatis, sed ne deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna, prospero civilibus bellicisque rebus successu, aluerat. Itaque satis apparebat, nec deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum. quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & lævâ relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque, consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum verò, posteaquam res sociorum ante oculos prope suos [1] ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda, ceteris omnibus in consilio salutaria magis quàm speciosa suadentibus, collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent, interim

U.c. 535. a.C. 217.

Flaminii Cos. ferocia.

quæ pars regionis dives esset rerum necessariarum copiis, opulentiâ, ubertate; idque, ad commeatus expediendos.

2 *Non modò*]. Non modò non. Vid. not. 2. ad l.V.c.42.

1 *Ferri agique*] Diripi. Latini dixerunt *ferre*, *agere* pro *diripere*, exemplo sumpto à Græcis, qui eodem sensu usurpant ἄγειν καὶ φέρειν. Origo autem hujus locutionis inde est, quòd in præda alia sunt vitâ prædita, homines, pecora, jumenta, adeoque *aguntur*; alia inanima, & quum agi non possint *feruntur*.

E ij

U.c. 535. a.C. 217. equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum, iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quin imo Arretii ante mœnia sedeamus*, inquit: *hîc enim patria & penates sunt. Annibal emissus è manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat; nec antè nos hinc moverimus, quàm, sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Hæc simul increpans, quum ociùs signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus repentè corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus qui circà erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum omni vi moliente signifero convelli nequire. Conversus ad nuncium, [2] *Num litteras quoque*, inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit, primoribus, super quàm quòd dissenserant à consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferociâ ducis, quum spem magis ipsam quàm causam spei intueretur.

Ex equo prolabitur.

Signum convelli nequit.

Pugna ad Trasimenum.

IV. Annibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maximè [1] montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantùm

2 *Num litteras ... ab senatu affers*] In hoc dicto respicit Flaminius id quod ipsi primo suo consulatu acciderat, ut quum jam in conspectu hostium esset, litteræ à senatu afferrentur, quibus vetabatur certamen committere, jubebaturque, quasi vitio creatus, redire Romam ut consulatum abdicaret.

1 *Montes Cortonenses Trasimenus subit*] Omnes scri-

intereſt perangusta, velut ad idipſum de induſtria relicto ſpatio: deinde paulo latior pateſcit campus; inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modò Hiſpaniſque conſideret. Baleares, ceteramque levem armaturam, poſt montes circumducit: equites ad ipſas fauces ſaltûs, tumulis aptè tegentibus, locat, ut, ubi intraſſent Romani, objecto equitatu, clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, inexploratò, poſtero die, vixdum ſatis certâ luce anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantùm hoſtium, quod ex adverſo erat, aſpexit: ab tergo ac ſuper caput [2] decepere inſidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clauſum lacu ac montibus & circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem, ſignum omnibus dat ſimul invadendi. qui ubi, quâ cuique proximum fuit, decucurrere; eo magis Romanis ſubita atque improviſa res fuit, quòd orta ex lacu nebula, campo quàm montibus denſior ſederat, agminaque hoſtium [3] ex pluribus vallibus ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus, clamore priùs undique orto, quàm ſatis cerneret, ſe circumventum eſſe ſenſit; & antè in frontem lateraque pugnari cœptum eſt, quàm ſatis inſtrueretur acies, aut expediri arma ſtringique gladii poſſent. U.c. 535. a.C. 217.

pti *in Traſimenum*: quidam etiam *ſubeunt*. Hinc Gronovius emendat *in Traſimenum ſidunt*, id eſt, in Traſimeni alveum molliter ſeſe demittunt, ac deſinunt.

2 *Decepere inſidiæ*] Fefellere inſidiæ: à Flaminio non ſunt animadverſæ.

3 *Ex pluribus vallibus*] Res ipſa clamat, & tota narratio Liviana, legendum eſſe *collibus*, non *vallibus*.

U.c.535. a.C.217. V. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; & quacunque adire audirique potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet. *Nec enim inde votis, aut imploratione deûm, sed vi ac virtute evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: &, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterùm, præ strepitu ac tumultu, nec consilium nec imperium accipi poterat: tantúmque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut [1] vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus; [2] opprimerenturque quidam, onerati magis his quàm tecti. Et erat in tanta caligine major usus aurium quàm oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, & mistos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes, pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam [3] impetus capti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque captus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est; non illa [4] ordinata

1 *Vix... competeret animus*] Vix animus sui compos esset. Aliâ formâ, sed eodem sensu, dixit Sallustius: *neque animo, neque auribus, aut linguâ competere.*

2 *Opprimerenturque quidam*] Et quidam opprimerentur ab hostibus, dum arma nondum aptata oneri magis ipsis erant quàm usui.

3 *Impetus capti*] Sic l. II. c. 65. *rursus impetu capto enituntur.*

4 *Ordinata per Principes, Hastatosque, ac Triarios*] Ita ordinata, ut seorsim

per Principes Haſtatoſque ad Triarios; nec ut 5 pro ſignis anteſignanus, poſt ſigna alia pugnaret acies; nec ut in ſua legione miles, aut cohorte, aut manipulo eſſet. Fors conglobat, & animus ſuus cuique antè & poſt pugnandi ordinem dabat. Tantuſque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes proſtravit, avertitque curſu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapſu ingenti proruit, nemo pugnantium ſenſerit. U.c. 535. a.C. 217.

Terræ motum nemo pugnantium ſentit.

VI. Tres ferme horas pugnatum eſt, & ubique atrociter. Circa conſulem tamen acrior infeſtiorque pugna eſt. Eum & robora virorum ſequebantur, & ipſe, quacunque in parte premi ac laborare ſenſerat ſuos, impigre ferebat opem; inſignemque armis, & hoſtes ſummâ vi petebant, & tuebantur cives: donec 1 Inſuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noſcitans, *Conſul en*, inquit, *hic eſt*, popularibus ſuis, *qui legiones noſtras cecidit, agroſque & urbem eſt depopulatus. Jam ego hanc victimam Manibus peremptorum fœdè civium dabo*: ſubditiſque calcaribus equo, per confertiſſimam hoſtium turbam impetum facit: obtruncatoque priùs armigero, qui ſe infeſto venienti 2 obviàm objecerat, conſulem lanceâ transfixit.

Mors Flaminii.

Principes, ſeorſim Haſtati, &c. pugnarent. Non enim hæc ita accipienda ſunt, quaſi Livius ordinem horum inter ſe corporum repræſentare voluiſſet, quum conſtet Haſtatos in fronte ſolitos locari, deinde Principes, poſtremò Triarios. Vid. VIII. 8.

5 *Pro ſignis anteſignanus*] Vid. not. 3. ad II. 20. & not. 13. ad VIII. 8. Vid. & VIII. 11.

1 *Inſuber eques*] Adversùs Inſubres Gallos in priore conſulatu Flaminius bellum geſſerat.

2 *Obviàm*] Mallemus *obvium*.

U.c. 535. a.C. 217. *Fugiunt Romani.* spoliare cupientem Triarii objectis scutis arcuêre. Magnæ partis fuga inde primùm cœpit. & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori: per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt. Fuere quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit. quæ ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam fessi vada retro ægerrimè repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis per adversos hostes eruptione impigre factâ, ignari omnium quæ post se agerentur, ex saltu evasere: & quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modò ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, nec scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinatâ denique re, quum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquidâ jam luce montes campique perditas res stratamque ostendêre fœdè Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis, quàm citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die quum, super cetera, extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quæ Punicâ religione servata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes [3] conjecit.

3 *Conjecit*] Nec pejus erat, *conjecti.*

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt; decem millia sparsa fugâ per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille & quingenti hostium in acie, [1] multi postea utrimque ex vulneribus periere. [2] Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. ego præterquam quòd nihil haustum ex vano velim, quò nimis inclinant ferme scribentium animi, [3] Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Annibal captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris causâ, magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu, concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitûs esset, obvios percunctantur. & quum frequentis concionis modo turba in [4] comitium & curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, *Pu-*

U.c. 535. a.C. 217.

Numerus cæsorum utrimque.

Romæ magnus terror.

1 *Multi postea utrimque ex vulneribus periere*] Delendam putamus vocem *utrimque*, ut malè repetitam ex versu sequenti. Hîc de solis Pœnis agit Livius. Et sanè, qui Romani letalia vulnera acceperant, eos verisimile non est, lacu, montibus clausos, nullum propinquum receptum habentes, effugere potuisse.

2 *Multiplex cædes utrimque facta*] Multo plures ex utraque acie cecidisse dicuntur ab aliis, supple, quàm modò à me memoratum fuit.

3 *Fabium*] Q. Fabium Pictorem, historiæ Romanæ scriptorem. Vid. infrà, l. XXIII. c. 11.

4 *Comitium*] Vid. infrà l. XXVII. c. 36.

U.c. 535. a.C. 217. *gnâ*, inquit, *magnâ victi sumus*: &, quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *Consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fugâ passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* 5 Quot casus exercitûs victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium quæ cujusque suorum fortuna esset: nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum quàm virorum multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his opperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes, neque avelli, utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut tristia nunciabantur; gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipuè & gaudia insignia erant, & luctus. *Matres receptis filiis gaudio exanimatæ.* Unam in ipsa porta sospiti filio repentè oblatam, in conspectu ejus exspirasse ferunt: alteram, cui mors filii falsò nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

Alia clades. VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia

5 *Quot casus*] Varii casûs exercitûs victi fuerant: alii cæsi, alii capti erant, quidam vulnerati, quidam integri ex prælio effugerant. Totidem igitur in curas dispertiti erant animi propinquorum.

equitum, cum C. Centenio proprætore missa ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, quò post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama variè homines affecit. pars occupatis majore ægritudine animis, levem ex comparatione priorum ducere recentem equitum jacturam: pars, non id quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in affecto corpore quamvis levis causa magis, quàm valido gravior, sentiretur, ita tum ægræ & affectæ civitati quodcunque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggravaret pati possent, æstimandum esse. Itaque [1] ad remedium jamdiu neque desideratum neque adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & consul aberat, à quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut litteras mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, & præsidia disponerent quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

U.c. 535. a.C. 217.

Fabius prodictator.

IX. Annibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. inde quum perpopula-

Annibal Spoletum frustra tentat.

1 *Ad remedium jamdiu neque desideratum*] Hæc intelligenda sunt de dictatore rei gerundæ causâ creato, qui nullus post Atilium Calatinum per tres & triginta annos creatus fuerat. Aliquot fuere per hoc temporis intervallum dictatores, inter quos ipse Fabius, sed comitiorum habendorum causâ creati.

U.c. 535. a.C. 217. to agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copiâ solùm omnis generis frugum abundantem, sed refertum prædâ, quam effusè avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri viâ, prælioque magis ad eventum secundo, quàm levi aut facili, affectus. [1] Ubi satis quieti datum, prædâ ac populationibus magis quàm otio aut requie gaudentibus; profectus, Prætutianum, Adrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus præliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitûsque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. [2] Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentiâ cærimoniarum auspiciorumque, quàm temeritate atque inscitiâ, peccatum à C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ deûm essent, ipsos deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decerni-

Vastat Italiam.

1 *Ubi satis quieti datum... gaudentibus*] Lege *quietis*.

2 *Q. Fabius Maximus dictator iterum*] Dictator primùm fuerat Fabius cum C. Flaminio magistro equitum, auctore Val. Maximo, qui lib. I. c. 1. narrat occentum soricis auditum Fabio ademisse dictaturam, C. Flaminio magisterium equitum. Ad quem autem annum illa prior Fabii dictatura referenda sit, valde in ambiguo est.

tur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, [3] *quod ejus belli causâ votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: & Jovi* [4] *ludos Magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium Prætorem ex collegii pontificum sententia, [5] omnia ea ut maturè fiant, curare jubet. U. c. 536. a. C. 217. *Libri Sibyllini inspecti.*

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente collegio prætorum, omnium primùm populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus: *Velitis jubeatisne hoc sic fieri, si respublica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum,* [1] *sicut velim eam, salva serva-* *Ver sacrum votum.*

3 *Quod ejus belli causâ votum Marti foret*] Hoc tangit procul dubio ea vota, quæ libro superiore, c. 62. dicitur C. Atilius prætor suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Ex hoc loco discimus, quod priùs observare neglexerat Livius, id votum Marti factum fuisse.

4 *Ludos Magnos*] Vid. IV. 27.

5 *Omnia ea ut maturè fiant, curare*] Non jubetur M. Æmilius ea omnia per se ipse peragere, sed curare ut maturè fiant. Itaque nihil repugnat huic loco, quòd l. XXXIII. c. 44. A. Cornelius Mammula ver sacrum vovisse dicitur. Sic & infrà c. 10. ædes Veneri Erycinæ vovetur à Fabio dictatore; Menti, à T. Otacilio prætore, & mox c. seq. consulitur pontifex maximus de vere sacro, non à solo Æmilio, sed à collegio prætorum.

1 *Sicut velim*] Meliùs velitis.

U.c. 535. a.C. 217. ta erit [2] *hisce duellis*, [3] *datum donum duit populus Romanus Quiritium*, (*quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est*, *quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt*) *quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege*, [4] *quæque profana erunt, Jovi* [5] *fieri*, [6] *ex qua die senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet, quâque lege volet, facito: quo modo faxit, probè factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. si quis* [7] *clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si* [8] *atro die faxit insciens, probè factum esto. si nocte sive luce, sive servus sive liber faxit, probè factum esto.* [9] *si anteidea se-*

2 *Hisce duellis*] Videtur hoc loco trajectione peccatum esse. Repone.... *hisce duellis* (*quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt*) *datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod ver attulerit...*

3 *Datum donum duit*] Primò particula *sic*, quæ præcessit, postulat hîc addi *ut*, unde regatur verbum *duit*, quod sequitur. Deinde *datum donum*, pro verbosa talium formularum diligentia, est *donum* verè & planè *datum*. *Duit* antiquè pro *det*.

4 *Quæque profana erunt*] Quæ non sacrata jam erunt alii cuipiam divo. Itaque, si quæ antea consecrata fuissent, ea hoc voto non continebantur.

5 *Fieri*] Immolari.

6 *Ex qua die senatus populusque jusserit*] Nimirum ad arbitrium senatûs populique reservabatur, quo die ver sacrum incipere deberet. Unde lib. XXXIV. c. 44. ubi hoc veris sacri votum persolvitur, decernitur *ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, & pridie Kalendas Maias*.

7 *Clepsit*] Furatus fuerit: *cleptum*, furto subductum: à Græco κλέπτω.

8 *Atro die*] *Atri* dies iidem erant, qui *religiosi*, quibus nempe vel rem divinam facere, vel rem novam quampiam exordiri religioni erat.

9 *Si anteidea*] *Si senatus populusque jusserit fieri*, sive immolari, *anteidea ac faxit*, id est, priusquam pri-

natus populusque jusserit fieri ac faxit, eo populus solutus, liber esto. Ejusdem rei causâ ludi Magni voti, [10] æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta, supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis, non urbana multitudo tantùm, sed agrestium etiam, [11] quos in aliqua sua fortuna publicæ quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus. sex pulvinaria in conspectu fuere: Jovi & Junoni unum, alterum Neptuno ac Minervæ, tertium Marti & Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

U.C. 535. a.C. 217.

Lectisternium.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit; quibus quotve legionibus victori hosti obviàm eundum esse Patres censerent. Decretum, *Ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præ-*

vatus quispiam faxit, sive immolaverit: si privatus aliquis immolaverit pecus votum, non die à senatu populoque præfinitâ, sed seriùs, id ne fraudi sit populo. *Anteidea* ac antiquè pro *priusquam*.

10 *Æris trecentis triginta*] 333333 $\frac{1}{3}$ assibus: qui æstimari possunt marcis argenti Parisiensibus 520. cum unciis 6. granis 384.

11 *Quos in aliqua sua fortuna*] Qui quum aliquam fortunam haberent, quum aliquid possiderent, de publica quoque fortuna solliciti erant. Nempe eos maximè cura fortunæ publicæ tangit, qui quum aliquas opes habeant, timent ne eversâ republicâ, & ipsi quoque fortunis evertantur.

U.C. 535. a.C. 217.

Fabii consilia de bello gerendo.

terea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut è republica duceret. Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, [1] ut quibus oppida castellaque immunita essent, ut hi in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, quâ iturus Annibal esset, tectis priùs incensis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset; ipse [2] viâ Flaminiâ profectus obviàm consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, [3] viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, [4] vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; litteræ ab urbe allatæ sunt, naves onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, à classe Punica circa portum Cossanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibus quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat: li-

1 *Ut quibus oppida . . . ut hi*] Non rarò geminat hanc particulam Livius. Exempla pete ex XXVIII. 9. XXXVI. 1. & 3.

2 *Viâ Flaminiâ*] Viâ munitâ ab hoc ipso Flaminio, qui modò ad Trasimenum lacum periisse memoratus est. Munierat illam ab Roma Ariminum usque, quum esset censor, quarto ante hunc anno.

3 *Viatorem*] Vid. not. 8. ad II. 56. suprà.

4 *Vetustate jam prope oblitos*] Vid. annotata ad c. 8. suprà.

bertini etiam, quibus liberi essent & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi præsiderent, relicti. U.C.535. a.C.217.

XII. Dictator exercitu consulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde [1] Præneste, ac transversis limitibus in viam Latinam est regressus, unde itineribus summa cum cura exploratis ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primùm die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem victos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & concessum propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit; ceterùm tacitâ curâ animum incensus, quòd cum duce haudquaquam Flaminio Sempronioque simili futura sibi res esset, ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæsissent. Et prudentiam quidem, non [2] vim dictatoris extemplo timuit: constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebrò castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit: & modò citato agmine è conspectu abibat, modo repentè in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in

Fabius pugnam detrectat.

1 *Præneste*] Regressus est ad oppidum Præneste, atque inde in viam Latinam.

2 *Vim*] Acrem ac ferocem animum. Intellexit statim Annibal sibi rem esse cum prudenti hoste, non, quales fuerant alii duces Romani, acri ac fervido.

U.C.535. a.C.217. *Fabii artes.* æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessariò cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque universo periculo summa rerum committebatur: & [3] parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, [4] minùs jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. *Mag. equitum ferocia.* Sed non Annibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quàm magistrum equitum, qui nihil aliud, quàm quòd [5] parebat in imperio, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat. ferox rapidusque in consiliis, ac linguâ immodicus, primò inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

XIII. Annibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si fortè accensum tot indignitatibus cla-

3 *Parva momenta levium certaminum*] Levia certamina, quæ haud magni per se momenti erant.

4 *Minùs .... pœnitere*] Minùs damnare aut virtutem, aut fortunam suam; minùs diffidere aut virtuti, aut fortunæ suæ.

5 *Parebat in imperio*] Hujus loci incerta admodum lectio est, manifestus sensus: nempe, subjectus erat Minucius Fabii imperio. In verbis aliquid mancum, aut vitiatum est.

dibusque sociorum, detrahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Annibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promissisque Annibalis, ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore, [1] quum res major quàm auctores esset, dubium Annibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: [2] monitosque ut etiam atque etiam promissa rebus affirmarent, jussosque cum pluribus, & aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die [3] mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longè inde aliâ regione esse: virgisque cæso duce, &

U.c. 535. a. C. 217.

Annibal Campaniam petit.

Errore ducis ad Casilinum deducitur.

1 *Quum res major quàm auctores esset*] Quum res major esset, quàm quanta erat auctoritas & potentia eorum qui ad eam aggrediendam hortabantur.

2 *Monitosque ut etiam atque etiam promissa*] Legendum videtur: *monitosque etiam atque etiam ut promissa.*

3 *Mansurum*] Pernoctaturum. Verbo *manere* designatur id quod dicimus in itinere *la couchée.* Hor. Sat. I. 6. *In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus.*

U.c.535. a.C.217. ad reliquorum terrorem in crucem sublato; castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad 4 Aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latiùs Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo & moderato regebantur imperio, nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

Seditio in castris Fabii.

XIV. Ut verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. quieverant enim per paucos dies: quia, quum celeriùs solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut verò in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, sociorum cædes & incendia venimus? nec, si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset? quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis Orbis terrarum terminis, nostrâ cunctatione & socordiâ jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus à parentibus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium, Numidarumque ac Maurorum jam fa-*

Minucii seditiosa oratio.

4 *Aquas Sinuessanas*] Prope Sinuessam aquæ fuere calidæ, celebres apud antiquos.

ctam videamus. Qui modò Saguntum oppugnari U.c.535. *indignando, non homines tantum, sed fœdera &* a.C.217. *deos ciebamus,* [1] *scandentem mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit: strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quàm deorum invocantium opem. nos hìc pecorum modo per æstivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus sylvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque, M. Furius recipere à Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator unicus in rebus affectis quæsitus, Italiam ab Annibale recuperare parat; Gallorum Roma esset: quam vereor ne, sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties servaverint majores nostri. Sed vir, ac verè Romanus,* [2] *quo die dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum, Veios allatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in urbe, quâ nunc busta Gallica sunt, & postero die, citra Gabios, cecîdit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus; utrùm tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, & la-*

1 *Scandentem mœnia*] Hoc animosius est & vividius, quàm id quod hactenus editos occupavit, *tendentem ad mœnia*. Nondum quidem scandebat mœnia Sinuessæ Annibal: sed oratoriè rem auget Minucius. Nititur hæc emendatio auctoritate optimi codicis.

2 *Quo die . . . illo ipso die*] Ex rei veritate aliquot dies intercesserunt inter commissam Camillo dictatoriam potestatem, & pugnam adversùs Gallos. Sed præproperi ingenii concionator celeritatem Camilli supra verum exauget, ut majore invidiâ oneret Fabii cunctationem.

U.C.535. A.C.217. *cessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modò C. Lutatio quæ alia res, quàm celeritas, victoriam dedit? quòd, postero die quàm hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse. armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant.* Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubiè ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

Fabius in cunctatione perstat.

XV. [1] Fabius pariter in suos haud minùs quàm in hostes intentus, [2] priùs ab illis invictum animum præstans, quanquam probè scit, non in castris modò suis, sed jam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen, eodem consiliorum tenore æstatis reliquum extraxit: ut Annibal destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret, quia [3] ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque,

1 *Fabius pariter in suos haud minùs quàm in hostes*] Necessarium quidem non est τὸ *pariter*: non tamen fortasse recidendum. Non magis nos offendit *pariter*, sequente *haud minùs*, quàm *potiùs*... *libentius* in Præfat. Livii; quàm *potiùs* iteratum infrà XXXII. 21. Vid. & not. 1. ad IX. 7. suprà. Omnino hi pleonasmi apud optimos scriptores non rarò occurrunt. Si cui tamen hîc illud supervacaneum vocabulum displicet, loco τοῦ *pariter*, legat cum Jac. Gron. *acriter*.

2 *Priùs ab illis*] Primum certamen erat Fabio cum suis; &, quo se invictum præstaret ab hostibus, priùs necesse erat ut se invictum præstaret à suis.

3 *Ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ*] Ea re-

& consita omnia magis amœnis, quàm necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino. qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primò exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit; extemplo occupatus certamine est animus, exciderunt que præcepta dictatoris: qui, quantùm tutò posset, progressum, priùs recipere sese jusserat, quàm in conspectum hostium veniret. Numidæ alii atque alii occursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum, priusquam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prælium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primùm, inde, prope inviis callibus, ad dictatorem perfugerunt. Eo fortè die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad fir- U.C. 537. a.C. 217.

gio in præsens æstatis tempus, non in totum annum subministrare poterat ea quæ alendo exercitui necessaria erant.

U.c.535. mandum præsidio saltum, qui super Tarraci-
a.C.217. nam in arctas coactus fauces imminet mari, ne, 4 immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, quâ Annibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubiè æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim & procursando recipiendoque sese pugnavere. restitit suo loco Romana acies. lenta pugna, & ex dictatoris magis, quàm Annibalis fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, viâ ad Casilinum obsessâ: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum, Romanis commeatus subveheret: Pœnus contrà, 1 intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes & jugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fascesque virgarum, atque arida sarmenta, præligantur cornibus boum, quos

Inclusus Annibal se explicat arte.

4 *Immunito Appiæ limite*] Si limes Appiæ viæ, ferens ab Tarracina in Romanum agrum, munitus præsidio non esset.

1 *Intra Formiana*] Optaremus inter.

domitos

domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Asdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maximè, si posset, super saltus ab hoste insessos. U.c.535. a.C.217. *Boves accensis cornibus.*

XVII. Primis tenebris silentio mota castra: boves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: & metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque jam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. quo repentè discursu, haud secus quàm sylvis montibusque accensis, omnia circùm virgulta ardere: capitumque irrita quassatio excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltûs insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati præsidio excessere; quâ minimè densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga. tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primò, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum verò insidias rati esse, cum majore metu concitant se in fugam. levi quoque armaturæ hostium incurrêre. ceterùm nox, æquato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal transducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. ceterùm & insidias esse ratus, & ab nocturno uti-

U.c.535. a.C.217. que abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce primâ sub jugo montis prælium fuit: quo interclusam ab suis levem armaturam facilè (etenim numero aliquàntùm præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum [1] remissa ab Annibale pervenisset. ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnæ genere facilè elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani ferè omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito, consedit. Tum per Samnium Romam se petere simulans Annibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Gerunium pervenit; urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causâ Romam revocatus, non imperio modò, sed consilio etiam, [2] ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio quàm fortunæ confidat: & se potiùs ducem, quàm Sempronium Flaminiumque imitetur. ne nihil actum censeret, extractâ prope æstate per ludificationem hostis. medicos*

Dictator it Romam.

1 *Remissa ab Annibale pervenisset*] Fortè *supervenisset.*

2 *Ac prope precibus agens*]. Pendet oratio, nec concluditur nisi post absolutam totam Fabii oratiunculam, his nempe verbis *Romam est profectus.* Vide similiter interpositam duobus unius periodi membris orationem, lib. V. c. 24.

quoque plus interdum quiete, quàm movendo atque agendo proficere. haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse: Hæc nequicquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus. U.c. 535. a.C. 217.

XIX. Principio æstatis, quá hæc gerebantur, in Hispania quoque terrâ marique cœptum bellum est. Asdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit; quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Carthagine profectus, navibus prope terram, exercitum in littore ducebat, paratus confligere quâcumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primò idem consilii fuit: deinde minùs terrâ propter ingentem famam novorum auxiliorum concurrere ausus, [1] delecto milite in naves imposito, quinque & triginta navium classe ire obviàm hosti pergit. Altero ab Tarracone die, ad stationem decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis pervenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis & propugnaculis adversùs latrones utuntur. inde primò conspectis hostium navibus, datum signum Asdrubali est, tumultusque priùs in terra & castris, quàm ad mare & ad naves est ortus, nondum aut pulsu

Res gestæ in Hispania.

1 *Delecto milite in naves imposito*] Delecto è pedestribus copiis milite in naves imposito, præter classicos milites. Nempe auget numerum militum Scipio, quia pugnam navalem meditabatur.

U.C. 535. a.C. 217. remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repentè eques alius super alium ab Asdrubale missus, vagos in littore, quietosque in tentoriis suis, nihil minùs quàm hostem aut prælium eo die exspectantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet: classem Romanam jam haud procul portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Asdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis è terra, quàm in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii [2] resolutis oris in ancoras evehuntur: alii, ne quid teneat, [3] ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modò, sed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste & prælio magis Pœni, quàm suomet ipsi tumultu turbati, tentatâ veriùs pugnâ, quàm initâ, in fugam averterunt classem. Et quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis

Classis Punica in fugam versa.

2 *Resolutis oris in ancoras evehuntur*] Quia missæ de proris ancoræ, funes ex puppi, statuebant naves; quidam funibus solutis, obliti ancoras vellere præ festinatione nimia, provecti contra ancoras adhuc tenentes, propellunt easdem naves. Sed facilius & expeditius erat quod olim legebatur: *alii resolvunt oras, aut ancoram vellunt. Oræ* hîc intelligendæ sunt retinacula quibus puppis littori alligabatur. Sic apud Quintilianum in præfatione ad Tryphonem, *oram solventibus bene precemur.* Sic & infrà, l. XXVIII. c. 36. *trahunt scalas orasque, & ancoras... præcidunt.*

3 *Ancoralia*] Funes quibus capita ancorarum annexa sunt.

simul venientibus haud sanè intrabile esset, in littus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per littus aciem suorum perfugêre. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressæ. U.c. 535. a.C. 217.

XX. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, [1] naves omnes quæ non aut perfregerant proras [2] littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quòd unâ levi pugnâ toto ejus oræ mari potiti erant. itaque [3] ad Honoscam classe provecti, exscensione ab navibus in terram factâ, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circà depopulati, postremò tecta quoque injuncta muro portisque incenderunt. Inde jam prædâ gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Asdrubale. quod satis in usum fuit sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modò projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam trans-

1 *Naves omnes quæ non aut perfregerant*] Particula negativa hinc ableganda est. Nempe intelligendum est aliquot naves Pœnorum intrasse os amnis, atque hoc modo evasisse: eas autem quæ quum illud intrare non potuissent, aut perfregerant proras in littore, aut hæserant in vadis, à Romanis captas esse.

2 *Littore illisas*] Quidam codices, *littoreis*. An *littoribus*? Certè hîc magis placeret dandi casus, quàm auferendi.

3 *Ad Honoscam*] Nomen loci parum aut cognitum, aut etiam certæ scripturæ.

U.c.535. a.C.217. missum. ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnatâ, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore quàm ex continenti prædâ partâ, quum in naves sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ, quò omnium populorum, 4 qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed 5 qui verè ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi ampliùs fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam ac propiùs Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem: sed, præterquam quòd ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui 1 antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversùs eos tribunus militum cum expeditis 2 auxiliis à Scipione missi, levi certamine, ut tumultua-

4 *Qui Iberum incolunt*] Lege, vel *qui cis Iberum colunt*, vel *qui Iberum accolunt*.

5 *Qui . . . facti sunt*] Meliùs *sint*.

1 *Antea*] Antequam Ilergetum gens sub jus ditionemque Romanorum redigeretur à Cn. Scipione, quod memoratum est l. XXI. c. 61.

2 *Auxiliis*] Copiis auxiliaribus, quæ non Romanæ nec Latinæ essent, sed ex aliis gentibus quæ se adjunxerant Romanis.

riam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magnâque parte armis exutâ. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem, cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, 3 castra Romana ad novam classem erant; quum fama repens aliò avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant obsidesque dederant Romanis, nuncio misso à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde cum ipso Asdrubale duobus præliis 4 egregiè pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt: quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

U.c. 531. a.C. 217.

Celtiberi arma adversùs Pœnos capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire, quòd ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale fama erat modico in arce

P. Scipio classe advehitur in Hispaniam.

Obsides Hispanorum Sagunti.

3 *Castra Romana ad novam classem erant*] Hæ voces *Ad novam classem* accipiendæ videntur pro loci nomine. In itinerario Antonini memoratur locus inter Ilerdam & Tarraconem, *Ad Novas.*

4 *Egregiè pugnantes, quindecim*] Placet unius codicis vel optimi scriptura, *egregiè pugnant ac quindecim*: modò in iis quæ sequuntur legas *occidunt.*

U.c. 535. a.C. 217. custodiri præsidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quàm fideli consilio, exsolvit. Abelox erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterùm transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes nihil aliud quàm unum vile atque infame corpus esse ratus, [1] id agebat ut quàm maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimùm tradendis animum adjecit: eam unam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum injussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso littore habebat Bostar, ut [2] aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent. nunc* [3] *cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratiâ devinciendos esse.* Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantæ

Eos Abelox tradit Romanis.

1 *Id agebat ut*] Hoc propositum animo habebat, eò nitendum sibi putabat ut....

2 *Aditum ex portu*] Aditum ad urbem ex ea parte quâ portus est.

3 *Cis Iberum*] Quum Abelox, qui loquitur, sit Sagunti, *cis Iberum* regionem vocat eam quæ ad dextram Iberi fluminis est, quam Romani *ultra Iberum* dicebant.

rei donum possit esse, *Obsides*, inquit, *in civitates remitte.* [4] *id privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, & publicè populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut operâ quoque impensâ consilium adjuvem meum, & rei suâpte naturâ gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* [5] Homini non ad cetera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide acceptâ datâque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit: diem insequentem absumpsit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas suâ fraude insidias ducit. In castra Romana perducti. cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eumdem ordinem, quo si Carthaginiensium nomine [6] sic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim graves superbosque in rebus secundis expertos fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus antè, ab re clementi liberalique initium

U.c. 535. a.C. 217.

In castra Romana perductos suis reddit Scipio.

4 *Id privatim*] Lege *id & privatim*: sequitur enim mox *& publicè*.

5 *Homini non ad cetera Punica ingenia callido*] Homini non tam callido quàm solent esse Punica ingenia.

6 *Sic ageretur*] Mallemus *rem ageretur*.

U.C. 535. a. C. 217. fecerat: & Abelox vir prudens haud frustra videbatur socios mutasse. itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

XXIII. Hæc in Hispania quoque secundâ æstate Punici belli gesta, quum in Italia paululum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Annibalem non mediocri sollicitum curâ habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortunâ gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatosque, utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, læto, veriùs dixerim, quàm prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Annibalis, quòd quum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circà solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & [1] vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primò forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatûs auctoritas est; ad extremum haud ambiguè in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quòd, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Pœnumque, ut quæ pars plus reciperet quàm daret, [2] argenti pondo bina & selibras in militem præstaret. Ducentos quadra-

Fabii cunctatio Romæ invisa.

Annibalis dolus ad augendam invidiam dictatoris.

1 *Vim omnem hostium*] Lege *hostilem*.

2 *Argenti pondo bina & selibras*] Duas libras Romanas & semissem argenti, qui sunt mille sestertii, sive unum sestertium: id est, marcæ nostrates argenti tres cum septem unciis, & grania 144.

ginta septem quum plures Romanus quàm Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactatâ in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, [3] tardiùs rogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, [4] fidemque publicam impendio privato exsolvit. Annibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exercitûs partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans necunde impetus in frumentatores fieret.

U.c.535. a.C.217. *Fabius pecuniâ suâ captivos redemit.*

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magister equitum; profecto, sicut antè dictum est, ad urbem dictatore. Ceterùm castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra relicta cum levi præsidio fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferociùs, quàm consultiùs, rem hostes gesturos. Ipse autem ([1] quod minimè quis crederet)

Eo absente Minucius rem non improspere gerit.

3 *Tardiùs rogaretur*] Verbum *rogaretur* hîc obscurum est. Videtur potiùs legendum, *erogaretur*, id est, impenderetur, daretur ex ærario.

4 *Fidemque publicam*] Quod reipublicæ nomine debebatur hostibus, privatâ suâ pecuniâ exsolvit.

1 *Quod minimè quis crederet*] Cur autem quisquam ægre credat eum ducem qui, hoste procul dissito, duas militum partes frumentatum mittebat, postquam propiùs accessit hostis, jam solummodo tertiam partem militum misisse? Omnino hæc parenthesis parum digna Livio videtur, & aut corrupta, aut etiam penitus tollenda. Neque enim simile quidquam reperitur apud

U.C.535. a.C.217. quum hostis propiùs esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propiùs hostem movit, duo ferme à Geronio millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubiè hostis breviore viâ præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum, contemptâ paucitate, Romani postero die quum ejecissent, ipsi eò transferunt castra. Tum itaque ut exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & [2] per aversa ca-

Polybium, quem hîc sequitur Livius. Ceterùm de toto hoc negotio operæ pretium est accuratissimum illum scriptorem consulere, qui rem distinctiùs & apertiùs narrat, in hunc ferè modum. Postquàm Minucius in tumulum illum unde Numidas dejecerat, castra transtulit, Annibal aliquamdiu maximam partem militum in castris tenuit. Verùm post aliquot dies coactus est partim frumentatum, partim ad pecora pascenda quamplurimos dimittere. Quod quum sensisset Minucius, ipse ad castra hostium cum legionibus successit: equitatum & levem armaturam in pabulatores emisit. Annibali neque ad certandum acie satis virium erat, neque ad opem palatis per agros suis ferendam. Jamque vellebant vallum hostium Romani, quum Asdrubal, collectis frumentatoribus qui Geronium refugerant ad quatuor millia, auxilium Annibali jam prope obsesso in castris tulit: Tum Romani abscedere coacti sunt, multis tamen hostium ad castra cæsis. Frumentatorum major etiam cædes fuit. Postero die Annibal in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant, recepit suos: ac postea parciùs & cautiùs pabulati sunt Carthaginienses. Hæc ideo attexuimus, quia Liviana narratio paulo obscurior est, nec parum ei lucis ex his videtur afferri.

2 *Per aversa castra à castris Annibalis*] Per portam castrorum Romanorum,

ſtra à caſtris Annibalis equitatus cum levi armatura emiſſus in frumentatores latè cædem fugamque hoſtium palatorum fecit. nec acie certare Annibal auſus, quia [3] tantâ paucitate vix caſtra, ſi oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitûs aberat) jam ferme ſedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque ſuos in priora caſtra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Juſtâ quoque acie & collatis ſignis dimicatum, quidam auctores ſunt. primo concurſu Pœnum uſque ad caſtra fuſum, inde eruptione factâ repentè verſum terrorem in Romanos: Numerii Decimii Samnitis deinde interventu prælium reſtitutum. Hunc principem genere ac divitiis, non Boviani modò, unde erat, ſed toto Samnio, juſſu dictatoris octo millia peditum, & equites ad quingentos ducentem in caſtra, ab tergo quum apparuiſſet Annibali, ſpeciem parti utrique præbuiſſe novi præſidii cum Q. Fabio ab Roma venientis: Annibalem inſidiarum quoque aliquid timentem recepiſſe ſuos: Romanum inſecutum, adjuvante Samnite duo caſtella eo die expugnaſſe: ſex millia hoſtium cæſa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum

quæ erat averſiſſima à caſtris Annibalis. Ceterum poſtrema hæc verba *à caſtris Annibalis* videntur potiùs recidenda, tanquam ſupervacanea.

[3] *Tantâ paucitate*] Hæc vix intelligi in Livio poſſunt. Undenam enim judicabimus, quanta Carthaginienſium in caſtris paucitas fuerit? At apud Polybium nihil clarius: ut apparebit legenti paulo attentiùs not. 1. ſuprà. Poſſumus tamen huic apud noſtrum obſcuritati aliquatenus mederi, ſi huc retrahamus ex ſequentibus illam parentheſim, *pars exercitûs aberat*, legamuſque: *quia tantâ paucitate (pars exercitûs aberat) vix caſtra tutari poterat. Pars* illa *exercitûs* erit tertia militum pars, quæ ſuprà dicitur miſſa frumentatum.

U.c.535. a.C.217. vanioribus litteris magistri equitum, Romam perlatam.

XXV. De his rebus persæpe in senatu & in concione actum est. Quum lætâ civitate dictator unus nihil nec famæ, nec litteris crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis quàm adversa timere diceret; tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum esse* negat. *Non præsentem solùm dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulò tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Siciliâ atque Sardiniâ occupatos,* [1] *quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodiam habitum. Itaque hercule non Samnium modò, quo jam tanquam trans Iberum agro Pœnis concessum sit, sed* [2] *Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante. Exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis arma adempta. tandem ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac*

Oratio Metilii trib. pl in Fabium.

1 *Quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat*] Hic facile est agnoscere intolerandum structuræ vitium, quod tollere licet deletâ voce *prætore*. *Quorum*, nempe prætorum, *neutra hoc tempore provincia egeat*. Tam dicitur *egere alicujus rei*, quàm *egere aliquâ re*.

2 *Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervastatos*] Vel lege *agros*: vel dele omnino τὸ *agrum*. Potest enim hic suppleri, quum exstet *agro* in superiore versu.

fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris jure: nec tamen [3] *ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quàm consulem in locum C. Flaminii suffecisset.* Dictator concionibus se abstinuit, [4] in actione minimè popularis. ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret: *magistroque equitum, quòd contra dictum suum pugnasset, rationem* diceret *reddendam esse. Si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se* [5] *in tempore, & sine ignominia servasse exercitum, quàm multa millia hostium occidisse, ducere majorem gloriam esse.*

U.c. 535. a.C. 217.

Fabius se defendit apud senatum.

XXVI. Hujus generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo; ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quàm rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce ortâ, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quàm satis

M. Atilius suffectus Cos.

3 *Ne ita quidem*] Ne ita quidem decretâ re, ne æquato quidem dictatoris & magistri equitum imperio. Quo pluribus velut frenis coerceat infinitam dictatoris potestatem, tribunus non æquari modò illi vult magistrum equitum, sed & cogi eum sufficere consulem in locum C. Flaminii, qui Romæ præsit dum dictator ad exercitum erit.

4 *In actione*] In agendo, quum oratio illi habenda esset ad populum.

5 *In tempore*] Tempestivè, ubi ratio temporum id postularet: ubi opus esset eò intendi curam, ut servaretur exercitus, non ut periculis pugnarum objiceretur.

U.c. 535. a.C. 217. audebant homines ad suadendum, quod vulgò placebat, prodire: &, [1] favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat; loco non humili solùm, sed etiam sordido ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstûs pecunia à patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, [2] togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque adversùs rem & famam bonorum, primùm in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. [3] quæsturâ quoque & duabus ædilitatibus, plebeiâ & curuli, postremò & præturâ perfunctus, jam ad consulatûs spem quum attolleret animos, haud parum callidè auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipse, quâ gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eâdem & populi in se sævientis injuriam tulit: acceptisque in ipso itinere [4] litteris senatusconsulti de

C. Terentius Varro.

Æquatur dictatori Mag. Equitum.

1 *Favore superante, auctoritas tamen*] Quamvis favor esset immodicus, quamvis faverent impensè & ultra modum rogationi homines, deerat tamen qui se auctorem suasoremque ei rogationi præberet.

2 *Toga*] Vulgus enim & sordidus popellus, quo ex genere ortus erat Varro, in tunica incedebat: togâ, aut nunquam, aut perrarò utebatur.

3 *Quæsturâ quoque*] Magis placeret *quæsturâque*.

4 *Litteris senatusconsulti*] Hæc locutio nec satis clara est, nec usitata. Lege vel *litteris consulis*, vel *litteris senatûsque consulto*. Nec mirere senatusconsulti mentio-

æquato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, 5 cumque invicto à civibus hostibusque animo ad exercitum rediit. U.C.535. a.C.217.

XXVII. Minucius verò quum jam antè vix tolerabilis fuisset, secundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodicè immodestéque, non Annibale magis victo ab se, quàm Q. Fabio, gloriari. *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Annibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi æquatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint: in tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, 1 deorum hominumque judicio damnatâ, perstaret.* Itaque quo die primùm congressus est cum Q. Fabio, *statuendum omnium primùm*, ait, *esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus alterius summum jus imperiumque esse: ut par hosti non solùm consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademptum im-*

nem fieri in re per plebem transacta. Quum enim post leges Horatiam & Hortensiam plebiscita populum tenerent, Patres, ut eluderent plebis auctoritatem, plebiscita senatusconsultis confirmare soliti erant.

5 *Cumque invicto*] Erade incommodam particulam *que*.

1 *Deorum hominumque judicio*] *Deorum*, qui sibi egregiam de Annibale victoriam concessissent; *hominum*, qui sibi par cum dictatore imperium esse voluissent.

U.c.535. a.C.217. *perium esse. Itaque* [2] *se nunquam volentem parte quâ posset rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora, aut dies imperii cum eo, sed exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, servaturum.* Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque & Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

Exercitus inter eos dividuntur.

XXVIII. Duplex inde Annibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem. nam & liberam Minucii temeritatem se [1] suo modo captaturum, & solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Pœnorumque. eum qui occupasset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Annibal, (quanquam id operæ pretium erat) quàm causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat primâ specie inutilis insidiatori, quia non modò silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re ipsâ natus tegendis insidiis, eo magis quòd in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat: & erant in amfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos ar-

2 *Se nunquam*] Se nunquam spontè cessurum parte rerum consilio gerendarum, quâ posset non cedere: se semper retenturum quam posset partem rerum viriumque, quas consilio & ratione gubernaret.

1 *Suo modo*] Quocunquè modo ipse vellet: ad suum arbitrium.

matos possent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis primâ luce ad capiendum quem antè diximus tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. [1] ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio [2] levem armaturam demittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremò, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in succendentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impavida sola erat, videbaturque, si [3] justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura: tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed

U.C.535. a.C.217.

Pugna inter Annibalem & Minucium.

1 *Ad locum capiendum*] Hîc levi mutatione distinctionis, & unius litteræ, adjuvandus sensus, legendumque, *ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes ac locum capiendum. Dux ipse.*

2 *Levem armaturam demittit*] Vel lege *emittit*, vel potiùs dele redundans verbum.

3 *Justa aut si recta pugna*] De voce *justa* vid. not. 4. ad IV. 27. *Recta pugna* est itidem vera, legitima pugna, quum frontibus adversis inter se pugnant, non per insidias, quæ in terga incurrant aut latera.

U.c. 535. a.C. 217. *Laborat Minucius.* exorti repentè insidiatores, eum tumultum terroremque in latera utrimque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

A Fabio servatur. XXIX. Tunc Fabius primo clamore paventium audito, dein conspectâ procul turbatâ acie, *Ita est*, inquit, [1] *non celeriùs quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortunâ superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. nunc signa extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* [2] Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repentè, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordinibus vagè dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, [3] volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. Ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitûs, inferebantque signa in hostem; quum Pœnus receptui cecinit, palam

1 *Non celeriùs quàm timui*] Celeriter quidem, sed non celeriùs tamen quàm timui.

2 *Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam*] Prius illud *aliis* omnino otiosum est post *magna ex parte.* Itaque recidendum videtur.

3 *Volventesque orbem*] Hoc non sic dictum videtur quemadmodum alibi, (l. II. c. 50. l. IV. c. 28.) de iis qui circumventi ab hostibus, coguntur parem in omnes partes pugnam intendere. Ii de quibus hoc loco agitur, conglobant sese, simul convertentes se in hostem, cui priùs terga præbuerant.

ferente Annibale, ab se Minucium, se à Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exactâ, quum in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus: *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: &, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum Parentem appellavero, quod* 4 *beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modò arma dexteræque texerunt, Patronos salutabitis: &, si nihil aliud, gratorum certè nobis animorum gloriam dies hæc dederit.*

U.c. 535. a. C. 217.

Minucius errorem suum agnoscit.

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. profecti & agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem & ipsum, & omnes qui circà erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum *Patrem* Fabium appellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen *Patronos* consalutasset, *Parentibus*, inquit, *meis, dictator, (quibus te modò nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantùm debeo; tibi, quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis quàm honoratus sum, primus* 1 *antiquo abrogoque: &, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis servato ac conservatori sit felix,*

Sub imperium Fabii redit.

4 *Beneficio ejus . . . ac majestate ejus*] Posterius *ejus* fortasse ejiciendum.

1 *Antiquo*] Vid. not. 2. ad V. 30.

U.C. 535. A.C. 217. *sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa hæc legionesque restituo. Tu quæso placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militesque, concione dimissâ, à notis ignotisque benignè atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex admodum tristi paulo ante ac prope exsecrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein litteris non magis ipsorum imperatorum, quàm vulgò militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Annibalem, hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio antè adeo & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sedère in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

Servilius Cos. malè rem gerit in Africa.

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe CXX. navium circumvectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: &, priusquam in continentem exscensiones faceret, Meninge insulâ vastatâ, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum ureretur diripereturque ager, [1] decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites navalesque socii juxtà effusi, ac si insulis cultorum egentibus prædarentur. itaque in insidias temere illati, quum à frequentibus

1 *Decem talentis argenti*] Marcis nostratibus 937. unciis 4.

palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cùm multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, [2] cum his Sempronio Blæsô quæstore, amissum: classis à littoribus hostium plenis trepidè soluta in Siciliam cursum tenuit, traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, litteris Q. Fabii accitus & ipse, & collega ejus M. Atilius, [3] ut exercitus ab se exacto jam prope semestri imperio acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversùs Annibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum [4] primum à populo creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eò decursum esse, ut à populo crearetur qui prodictatore esset: res inde gestas, gloriamque insignem ducis, & augentes titulum imaginis posteros, [5] ut dictator prodictatore diceretur, facilè obtinuisse.

U.c. 535. a. C. 217.

Utrùm Fabius dictator, an prodictatore fuerit.

XXXII. Consules, M. Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturè communitis (extremum

Coss. artibus Fabii bellum gerunt.

2 *Cum his Sempronio Blæso quæstore.*] Potest quidem tolerari, & exponi *Blæso quæstore* amisso. Sed magis placeret recidere voculam *his*.

3 *Ut exercitus*] Fabianum Minucianumque; ut mox appellantur.

4 *Primum à populo creatum dictatorem*] Primum numerari, qui à populo creatus sit dictator. Secundum numerabat Cœlius Syllam, qui haud dubiè à populo dictator creatus est.

5 *Ut dictator prodictatore diceretur*] Ut qui prodictatore erat, dictator diceretur, sive, ut volunt scripti optimi, *crederetur.*

U.c. 535. a.C. 217.

autumni erat) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali, diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes: in casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. [1] adeoque inopiâ est coactus Annibal, ut, nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nullâ relictâ spe alendi exercitûs in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire sese Romani populi ærarium bello exhauriri:* [2] *&, quum juxtà pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ urbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. Gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum qui libentes darent, quàm re, majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

Neapolitani aurum offerunt Romanis.

Speculator Pœnus.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus:

1 *Adeoque inopiâ est coactus Annibal*] Hoc parum Latinum videtur. Scripsit fortasse Livius, *& ad id inopiæ est redactus Annibal.*

2 *Et, quum . . . geratur*] Lege, *id*, nempe bellum *quum . . . geratur.*

sus: & servi quinque & viginti in crucem acti, quòd in campo Martio conjurassent. indici data libertas, & [1] æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi, ad deposcendum [2] Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: & alii in Ligures, ad expostulandum quòd Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent; simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio antè L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumviri ad eam rem creati à M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem

U.C. 535. a.C. 217.

Legati in varia loca missi.

1 *Æris gravis viginti millia*] Sub hæc tempora, assibus uncialibus factis, mutata est æris ad argentum ratio, ita ut non jam bini asses cum semisse in sestertium, deni in denarium, sed quaterni in sestertium, senideni in denarium contribuerentur. Hinc nobis *æs grave* haberi incipit, non nummus, aut pondus quoddam verum æris, sed merum nomen, ad usurpandam vetustatis imaginem retentum, cum eadem ad argentum ratione, quam olim habuerant asses librales: ita ut decem æris gravis pro uno denario ambulare intelligantur. Vid. Appendicem de ære gravi, Tom. I. majoris nostræ Livii editionis. *Æris gravis viginti millia* erunt igitur denarii 2000. marcæ argenti Parisienses 31. cum duabus unciis.

2 *Demetrium Pharium*] Demetrium è Pharo, sive Pharia, Adriatici maris insula, qui cum Illyriis rebellantibus à Romanis victus fuerat.

U.c. 535. a.C. 217. prætore ex senatusconsulto litteræ ad consules missæ: ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret. se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad hæc à consulibus rescriptum, *Sine detrimento reipublicæ abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potiùs, quàm consulum alter à bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, dictatorem à consule dici comitiorum habendorum causâ. dictus L. Veturius Philo, Manium Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

U.c. 536. a.C. 216. *Interreges.* XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi à Patribus, C. Claudius, Appii filius, Centho: inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita, magno certamine Patrum ac plebis. *C. Terentius Varrò consulatùs candidatus.* C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem, plebei insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis, [1] alienâ invidiâ splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summâ ope obstabant, ne se insectando sibi æquari assuescerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando, non senatum modò, sed etiam augures, quòd dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. *Bæbii trib. pl. oratio in nobiles.* *Ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quærentibus, Annibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, frau-*

1 *Alienâ invidiâ splendentem*] Qui sibi splendorem comparaverat ex invidia in alium, nempe Fabium dictatorem, concitata.

de id bellum trahi. [2] *cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quòd M. Minucius absente Fabio prosperè pugnasset. duas legiones hosti ad cædem objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut pater patronusque appellaretur, qui priùs vincere prohibuisset Romanos quàm vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem antè belli habituros, quàm consulem verè plebeium, id est,* [3] *hominem novum fecissent. nam plebeios nobiles jàm eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint à Patribus, cœpisse.* [4] *Cui non id apparere, id actum & quæsitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quæsisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causâ, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. consulatum unum certè plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum, ac daturum ei, qui magis verè vincere, quàm diu imperare malit.* U.C. 536. a.C. 216.

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merendâ, L. Manlio Volsone, M. Æmilio Lepido, [1] duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano, & Q. Ælio Pæto,

2 *Cum quatuor militum legionibus*] Planè hîc otiosa est vox *militum*.

3 *Hominem novum*] Qui nullas haberet majorum imagines, cujus majores nunquam curulem magistratum gessissent. Inde enim apud Romanos nobilitas. Hinc mox mentio fit plebeiorum nobilium, id est, hominum ex familiis plebeiis, quorum majores curuli sellâ sederant.

4 *Cui non id apparere*] Recidenda videtur vocula *id*.

1 *Duobus nobilibus jam familiarum plebei*] Magis placeret *nobilium*.

U.c. 536. a.C. 216. quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia [2] rogando collegæ. Tum experta nobilitas parum fuisse virium in competitoribus, [3] L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, & [4] damnatione collegæ, & suâ prope ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multùm recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quàm collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo [5] urbana sors Pomponio; inter cives Romanos & pere-

C. Terentio, L. Æmilio II. Coss.

2 *Rogando collegæ*] Creando per populi suffragia consuli, qui sibi proinde collega esset. Verbum *rogare* in hac re, ut & in iis omnibus quæ populo sciscenda proponebantur, proprium ac solenne est. Sic III. 63. *Si tribunos plebei decem rogabo :* & VIII. 13. *Prinsquam comitiis .... consules rogarent.*

3 *L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat*] Hi consulatum gesserant proximo ante hoc bellum anno.

4 *Damnatione collegæ, & suâ prope ambustus evaserat*] Jungi debent hæ duæ voces *suâ prope*, supple, damnatione. Non enim Paullus damnatus est, ut ex eo patet, quòd evasisse dicitur: sed accusatus, ac prope damnatus fuerat. Atque hæc vis est horum verborum, *ambustus, semiustus*.

5 *Urbana sors*] Primò unus prætor creatus fuerat, qui jus in urbe diceret. Vid. suprà VI. 42. Postea confluente in urbem multâ pegrinorum turbâ, additus est & alius prætor, partitaque inter ambos jurisdictio, ita ut unus jus civibus diceret, alter inter cives & peregrinos. Ille *urbanus* prætor dicebatur, hic *peregrinus*. Urbani prætoris major dignitas erat: is absentibus consulibus senatui præerat, cetera consularia munia obibat. Duos prætores primùm Romæ creatos docti existimant anno ultimo primi Punici belli. Post aliquot annos, id est, anno post decimo sexto, P. Valerio & M. Regulo consulibus, rursum adjecti sunt duo præto-

grinos, P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt: nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, mandatus honos, quem jam non antea gessisset; præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus. U.c.536. a.C.216. *Prætores.*

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum: alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & [1] centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent: septem & octoginta millia armatorum & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, [2] quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discre- *Exercitus multiplicati.*

res, qui novas provincias populi Romani, Siciliam ac Sardiniam, regerent.

1 *Centenis equitibus . . . adjectis, ut . . . treceni equites essent*] Hîc requirimus Livii diligentiam. Nihil enim opus fuit adjectione centenûm equitum in singulas legiones, ut treceni essent. Nam hic solennis est numerus, & notatus suprà, l. XXI. c. 17. Vid. & VIII. 8.

2 *Quidam auctores sunt*] Qui 87200. armatos in castris Romanorum fuisse scribunt, nihil differunt ab iis qui tradiderunt eos octo legionibus rem gessisse, ita auctis, ut essent singulæ 5000. peditum, 300. equitum, cum pari numero sociorum peditum, duplici equitum. Etenim octies quinque millia efficiunt 40000. & adjecto altero tanto sociorum, 80000. peditum. Similiter trecenti equites per octo legiones sunt 2400.

U.c.536. a.C.216. pat, majore conatu atque impetu rem actam, quàm prioribus annis; quia spem posse vinci hostem dictator præbuerat. Ceterùm, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi, propter territos vulgò homines novis prodigiis. nam & Romæ in Aventino, & Ariciæ, nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: & multo cruore 3 signa in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manasse. id quidem etiam quòd sæpius acciderat, magis terrebat. Et in via Fornicata, quæ 4 ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæsto pateras aureas Romam attulerunt. iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

Legati cum donis ab Hierone Romam missi.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam, cum magno commeatu, accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt: *Cædem C. Flaminii consulis exercitûsque allatam adeo ægre tulisse regem Hieronem;*

quibus si addas duplicem numerum ab sociis, nempe 4800. erunt 7200. equites. Igitur ablegauda est vox *quidam*, & ejus loco reponendum *fuisse*, ita ut una eademque & sententia exponi, & periodus continuari intelligatur ab his usque verbis *alii novas quatuor legiones*, ad hæc *fuisse auctores sunt*.

3 *Signa in Sabinis cædis*] Locus corruptus. Vox *cædis*, quæ procul dubio vitiosa est, videtur mutanda in *Cærites*, quod nomen referatur ad *aquas*. Sed quum aquæ Cærites calidæ essent, non potest haberi pro prodigio eas calidas manasse. Itaque aliâ adhuc mutatione opus est, & fortasse legendum: *& multo cruore signa in Sàbinis, Cærites aquas è fonte cruentas manasse*. Hoc firmari videtur ex eo quod subjicitur: *id quidem etiam, quòd sæpius acciderat, magis terrebat*. Suprà enim, c. 1. memoratur inter prodigia, *Cærites aquas sanguine mistas fluxisse*.

4 *Ad Campum*] Martium.

ut nullâ suâ propriâ regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probè sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quàm secundis esse; tamen se omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quæ ne accipere abnuant, magnopere se Patres Conscriptos orare. Jam omnium primùm, ominis causâ, [1] *Victoriam auream pondo trecentûm viginti afferre sese. acciperent eam tenerentque & haberent propriam & perpetuam. Advexisse etiam* [2] *trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: &, quantum præterea opus esset, quò jussissent, subvecturos.* [3] *Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum:* [4] *levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversùs Baleares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes.* Ad ea dona, consilium quoque addebant, *Ut prætor cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret, ut & hostes in terrâ sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali submittenda.* Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munificè adjuvisse. id perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum & à*

U.c.536. a. C.216.

1 *Victoriam auream pondo trecentûm viginti*] Marcarum nostratium 500.

2 *Trecenta millia modiûm*] Modius Romanus minor erat nostro, & dodrantem ejus paulo plus capiebat. *Trecenta millia modiûm* Romanorum æquiparantur modiis nostratibus 231250. *ducenta millia*, nostratibus amplius 154166.

3 *Milite*] Pedite: ut suprà IV. 59.

4 *Levium armatorum*] Melius *levium armorum*.

U.c. 536. a.C. 216. *civitatibus quibusdam allatum, 5 gratiâ rei acceptâ, non accepisse populum Romanum. Victoriam, omenque accipere: sedemque ei se divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi: in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes

Classis aucta. 6 ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erat, quinque & viginti additæ, permissumque est, ut, si è republica censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. *Milites jurejurando adacti.* 1 Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum

5 *Gratiâ rei acceptâ*] Testando accipere se & pergratam habere illorum voluntatem gratificandi Romanis.

6 *Ad navium classem*] Videtur excidisse numeralis nota, quæ indicaret quot navium illa classis esset.

1 *Milites tunc*] Locus intricatus. Primò enim sacramentum illud *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*, antiquissimum est, nedum hocce primùm tempore institutum sit; ejusque exstat formula ipsissimis his verbis concepta l. III. suprà, c. 20. Secundò non intelligitur quid sibi velint hæc verba: *nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat.* Quodnam erit hoc sacramentum, ab antiqua illa formula diversum? Denique, quum primò dicantur milites jurejurando ab tribunis militum adacti, *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*; postea, ubi res explicatur, aliud jusjurandum huic subjicitur, nempe *fugæ & formidinis ergo non abituros, &c.* His tot incommodis videmur mederi posse, si verba malè trajecta in suum revocaverimus locum, hoc modo. *Milites tunc, quod nunquam antea factum fuerat, jurejurando ab tribunis militum adacti. Nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. Et,* sive potiùs, *At ubi ad decuriatum,* &c. Vult igitur Livius tum primùm milites à tribunis jurejurando adactos. Quod

adacti, juſſu conſulum conventuros, neque injuſſu abituros. nam ad eam diem nil præter ſacramentum fuerat, & ubi ad decuriatum aut centuriatum conveniſſent, ſuâ voluntate ipſi inter ſe equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, ſeſe fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine receſſuros, niſi [2] teli ſumendi aut petendi, [3] aut hoſtis feriendi, aut civis ſervandi causâ. id ex voluntario inter ipſos fœdere ad tribunos & ad legitimam jurisjurandi adactionem tranſlatum. Conciones, priuſquam ab urbe ſigna moverentur, conſulis Varronis multæ ac feroces fuere, [4] denunciantes, bellum arceſſitum in Italiam ab nobilibus, manſurumque in viſceribus reipublicæ, ſi plures Fabios imperatores haberet: ſe, quo die hoſtem vidiſſet, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quàm ex urbe proficiſcerentur, concio fuit verior quàm gratior populo: quâ nihil inclementer in Varronem dictum, niſi id modò; *Mirari ſe, quomodo quis*

U.C. 536.
a.C. 216.

autem fuerit illud jusjurandum, infrà exponitur. Nam ad eam diem, inquit, nil fuerat, nil exigebatur à militibus, præter ſolenne illud militiæ ſacramentum, *juſſu conſulum conventuros, neque injuſſu abituros*. At ipſi, ubi pedites in centurias, equites in decurias ordinati fuerant, ſuâ voluntate inter ſe jurabant, ſe fugæ & formidinis ergo non abituros, &c. Hoc igitur illud eſt jusjurandum, quo nunc primùm à tribunis militum adiguntur: quum antea *ſacramento tantummodo*, priſco illo & ſolenni, *à tribunis rogarentur*, ut ait Frontinus Strateg. l. IV. c. 1.

2 *Teli ſumendi aut petendi*] Quodnam inter hæc duo diſcrimen ſit, planè nos fugit. Legemuſne *repetendi*? nempe ex hoſtium acie, ſi in eorum poteſtatem venerit, ſi gladio militis Romani, aut pilo, aut haſtâ potiti ſint hoſtes. An ſuſpicabimur voces *ſumendi aut*, quas ignorat Frontinus, ſpurias eſſe?

3 *Aut hoſtis*] Adde unam voculam, *& aut hoſtis*.

4 *Denunciantes*] Lege *denuncians is*.

G v

U.c.536. a.C.216. *dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, 5 jam nunc locatus in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent; & diem quoque praedicere posset, quâ cum hoste signis collatis esset dimicaturus. 6 Se, quae consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non percepturum. Optare, ut quae cautè atque consultè gesta essent, satis prospere evenirent. temeritatem, praeterquam quòd stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* 7 Id suâ sponte apparebat tuta celeribus consiliis praepositurum: &, quo id constantiùs perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

Monet Fabius Paullum.

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegae tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam* 1 *me indicente, omnia* 2 *è republica fide vestra faceretis: & mali, nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. Nunc & collegam tuum & te*

5 *Jam nunc locatus in urbe*] Primò, pro *locatus* legendum videtur *togatus*. *Togatus* enim aptè omnino opponetur *armato*. Quod si admittatur, jam duae illae voces *in urbe* glossema sapient, ac delendae erunt.

6 *Se, quae consilia*] Se non properaturum ante tempus immatura capere consilia, quum ex rebus capienda hominibus consilia sint, neque illi tantum sibi arrogare debeant, ut res ad consiliorum suorum normam & legem componere ac velut per vim trahere aggrediantur.

7 *Id suâ sponte*]. Magis placeret, *Et suâ sponte*, ut respondeat alteri particulae *&*, quae sequitur: *& quo id constantiùs perseveraret.*

1 *Me indicente*] Me non dicente, tacente. Verbum *indicente* rarissimum est: eo tamen usus est Terentius in Adelph. Act. III. Sc. 5. *Non me indicente haec fiunt.*

2 *E republica fide vestra*] Legendum videtur *fideque vestra*.

talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem video nequicquam & virum bonum, & civem fore, si alterâ parte claudicet respublica. Malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quàm cum Annibale futurum censes. nescio an infestior hic adversarius, quàm ille hostis maneat. Cum illo in acie tantùm, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & adversùm Annibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est; Varro dux, tuis militibus te est oppugnaturus. 3 *Ominis etiam tibi causâ absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul demum, & in provincia, & ad exercitum cœpit furere: hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu, nunc quoque consul, priusquam castra videat, aut hostem, insanit. & qui tantas jam nunc procellas, prælia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit.* 4 *Nec gloriandi tempus adversùs unum est; ut ego, contemnendo potiùs quàm appetendo gloriam, modum excesserim. Sed ita res habet. una ratio belli gerendi adversùs Annibalem est, quâ* U.c. 536. a.C. 216.

3 *Ominis etiam tibi causâ*] Quia de Flaminio dicturus est, cujus mentio ominosa videri poterat, priùs, ex familiari antiquis more, infaustum illud omen deprecatur.

4 *Nec gloriandi tempus adversùs unum est; ut*] *Adversùs unum*, coram uno, uno teste. Deinde *ut* mutandum est in *&*. Duplici ex capite suspicionem arrogantiæ à se amolitur Fabius, quòd nec coram uno gloriandi tempus sit, & ipse eo sit animo, qui gloriam parvi pendat.

U.c.536. a.C.216. ego gessi. Nec eventus modò hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec eædem res manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circà plena civium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque. 5 id jam fidei documentum, in adversis rebus nostris, dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Annibal contrà, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque; procul ab domo, procul ab patria: neque illi terrâ, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit: partem vix tertiam exercitûs ejus habet, quem Iberum amnem trajecit: plures fames, quàm ferrum absumpsit: nec his paucis jam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum qui senescat in dies, non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? 6 Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus? Sed ne adversùs te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius, 7 atque Atilius, proximi consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis quàm hostes facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem

5 *Id jam fidei documentum... dederunt*] *Id* intellige per epiphonema. Dubitare non possumus quin socii nos adjuturi sint, post talia ab iis fidei documenta data.

6 *Quamdiu pro Geronii... mœnibus*] Supple, sedet, consenescit; vel, si mavis, eum detinui. Fortasse melius esset admittere conjecturam doctorum quorumdam interpretum: *Quamdiu pro Geronii... mœnibus sedet? Ne adversùs te quidem.*

7 *Atque Atilius*] Fortè & *M. Atilius*.

Varro consul Romanus, quod Annibal Pœnus imperator, cupiet. Duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, adversùs famam rumoresque hominum si satis firmus steteris; si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem [8] *laborare nimis sæpe aiunt, exstingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quàm stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Annibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint: armatus intentusque sis: neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improvida est, & cæca.* U.c.538 a.C.216.

XL. Adversùs ea oratio consulis haud sanè læta fuit: magis fatentis, ea quæ diceret, vera, quàm facilia factu esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse. quid consuli adversùs collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore?* [1] *Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. Optare ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potiùs, quàm suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turbâ quàm dignitate Paulli responsum.

8 *Laborare*] Defectum, vel deliquium pati. Notum est illud Virgilii, *Lunaque labores.* Hunc esse hoc loco sensum verbi *laborare*, probat id quod sequitur, *exstingui nunquam.*

1 *Se populare incendium*] Sub hac metaphora designat populi judicium; quo penè damnatus fuerat. Vid. suprà c. 35. & ibi not. 3.

U.c. 536. a. C. 216. conspectior. Ut in castra venerunt, permisto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propiùs Annibalem, in veteribus major pars, & omne robur virium esset; [2] tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium, in minoribus castris, legioni Romanæ, & sociûm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quanquam parte dimidiâ auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mirè gaudere. non solùm enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem quicquam reliqui erat; omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

Annibalis angustia.

XLI. Ceterùm temeritati consulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quòd in prohibendis prædatoribus, tumultuario prælio, ac procursu magis militum, quàm ex præparato aut jussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & septingentos cæsi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterùm victoribus effusè sequentibus, metu insidiarum obstitit Paullus consul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem è manibus, debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Annibal id damnum haud ægerrimè pati: quin potiùs credere, velut inesca-

Pabulatores Pœnos cadunt Romani.

[2] *Tum consulum*] Potest omitti particula *tum*.

tam temeritatem ferocioris consulis, ac novorum maximè militum, esse. Et omnia ei hostium, haud secus quàm sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proximâ nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena [1] omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit, transque proximos montes lævâ pedites instructos condit, dextrâ equites, [2] impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fugâ dominorum castris occupatum impeditumque hostem oppprimeret. Crebri relicti in castris ignes: ut fides fieret, dum ipse longius spatium fugâ præciperet, falsâ imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse. U.c.536. a.C.216. *Annibalis insidiæ.*

XLII. Ubi illuxit, subductæ primò stationes, deinde propiùs adeuntibus, insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis compertâ solitudine in castris concursus fit ad prætoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quóque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra di-

1 *Omnis fortunæ publicæ privatæque*] Intellige omnia cara, ut infrà loquitur Livius, sive quæ reipublicæ Carthaginiensium essent, sive quæ singulorum militum ac ducum.

2 *Impedimenta per convallem, medium agmen, traducit*] Traducit per convallem impedimenta, quod erat medium agmen. Videtur innuere Livius equitatum ac peditatum ipsos superasse montes: sola impedimenta, ut quæ gravioris sunt moliminis, traducta per convallem, longiore circuitu.

U.C. 536. a.C. 216. ripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere providendum præcavendumque esse. postremò, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura, renunciat, insidias profectò esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; & clamore orto à militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haudquaquàm dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei suâ sponte cunctanti [1] pulli quoque auspicio non addixissent, [2] obnunciari jam efferenti portâ signa collegæ jussit. quod quanquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, [3] Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quàm prohibuere imminentem pestem Romanis. nam fortè ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servi- *Deprehenduntur.*

1 *Pulli*] Vid. not. 2. ad c. 40. l. X.

2 *Obnunciari*] Nunciari, auspicia infausta esse, nec proinde licere quidquam rei novæ aggredi.

3 *Claudii .... consulis .... navalis clades*] Ejus qui pullos, quoniam non pascebantur, in mare præcipitari jussit, *ut biberent, quando esse nollent.*

lio atque Atilio consulibus inter pabulatores U.c. 536.
excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die a.C. 216.
ad dominos: qui deducti ad consules nunciant, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus [4] consules imperii potentes fecit, quum [5] ambitio alterius suam primùm apud eos pravâ indulgentiâ majestatem solvisset.

XLIII. Annibal posteaquam motos magis inconsultè Romanos, quàm ad ultimum temere evectos vidit; [1] nequicquam, detectâ fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat, novaque consilia in dies, non apud milites solùm, mistos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primò, postremò famem; & mercenarios milites, maximè Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset, ipse etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut, quo longiùs ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque

Annibalis inopia & anxietas.

Castra movet.

4 *Consules imperii potentes fecit*] Fecit ut consules continere in officio militem possent, & eum imperiis obedientem habere.

5 *Ambitio*] Cura ambiendi & aucupandi militum favoris per assentationem & indecorum obsequium.

1 *Nequicquam ... rediit*] Re infectâ rediit. Sic apud Sall. in bello Jugurth. c. 25. *Legati frustra discessere.*

U.C. 536. a.C. 216. paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eumdem Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper antè, fuisset sententia; ceterùm Varroni ferè omnes, Paullo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententiâ, ad nobilitandas clade Romanâ Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Annibal castra posuerat aversa à Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id quum ipsis castris percommodum fuit; tum salutare præcipuè futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantùm afflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

Ad Cannas castra ponit.

Romani bina castra muniunt.

XLIV. Consules satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, [1] ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut antè, copiis divisis. [2] Aufidus amnis utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, [3] quæ posita trans Aufidum erant, liberiùs aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium.

1 *Ubi in conspectu*] Lege *&* *in conspectu.*

2 *Aufidus amnis utrisque castris affluens*] Utrisque castris Romanorum, quæ hoc flumine interjecto dividebantur.

3 *Quæ posita trans Aufidum erant*] In ripa ad Ortum spectante, ac proinde trans Aufidum, si ratio habeatur Pœnorum, qui in ripa ad Occasum vergente erant, ut & majora castra Romanorum.

Annibal spem nactus locis natis ad equestrem U.C. 536. pugnam, quâ parte virium invictus erat, a.C. 216. facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordiâ consulum Romana castra: quum Discordia Coss. Paullus Semproniique & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium objiceret: testareturque deos hominesque hic, nullam penes se culpam esse, quòd Annibal jam velut 4 usu cepisset Italiam; se constrictum à collega teneri; ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventûs participem fore diceret. videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, æquè in pugna vigerent manus.

XLV. Dum altercationibus magis quàm consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas prope portas evecti sunt. Id verò indignum visum, ab tumultuario 1 auxilio jam etiam castra Romana

4 *Usu cepisset*] *Usu capere* rem aliquam dicitur in jure is qui eam, per diuturnam usûs fructûs possessionem, tandem propriam acquirit. Exprobrat igitur ignaviam Romanis ducibus Varro, quâ Annibal tamdiu jam sinitûr possidere Italiam, ut eam jure suam dicere queat.

1 *Auxilio*] Numidis auxiliaribus.

U.c.536. a.C.216. terreri : ut ea modò una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quòd summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collegâ, [2] signum pugnæ proposuit, instructasque copias [3] flumen traduxit, sequente Paullo : quia magis non probare, quàm non adjuvare consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque quas in castris minoribus habuerant copias suis adjungunt : atque ita instructâ acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites : lævum cornu extremi equites sociorum, intrà pedites, ad medium juncti legionibus Romanis [4] tenuerunt jaculatores ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt, Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

Varro signum pugnæ proponit.

Instruit aciem.

XLVI. Annibal luce primâ Balearibus levique aliâ armaturâ præmissâ, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam

Annibal aciem instruit.

2 *Signum pugnæ proposuit*] Sagum purpureum, quod super prætorium expanderetur. Plut. in Fab.

3 *Flumen traduxit*] Uterque exercitus fluvium trajecit, quòd commodior esset illic campus ad instruendam aciem.

4 *Tenuerunt jaculatores*] Omnino interpungendum est post verbum *tenuerunt*. In dextro cornu erant Romani equites, deinde pedites Romani. Lævum cornu extremum tenebant equites sociorum : intrà, sive interiùs, erant pedites sociorum, qui ad medium attingebant pedites Romanos. Quæ sequuntur, sic videntur formanda : *Jaculatores, & cetera levium armorum auxilia, prima acies facta.* Nimirum in fronte, modico intervallo à gravi armatura, locatum est quidquid levis armaturæ erat. Atque ita narrat Polybius.

lævo in cornu adversùs Romanum equitatum : U.C. 536.
dextrum cornu Numidis equitibus datum ; a.C. 216.
mediâ acie peditibus firmatâ, [1] ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem : ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterùm magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ ferè erant : dispares ac dissimiles gladii : Gallis prælongi, ac sine mucronibus : Hispano punctim magis quàm cæsim assueto petere hostem, brevitate habiles, & cum mucronibus. Ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi : Hispani linteis prætextis purpurâ tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant, sinistro Asdrubal, dextro Maharbal : mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. [2] Sol, seu de industria ita locatis, seu, quòd fortè ita starent, peropportunè utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. ventus, Vulturnum incolæ regionis vocant, adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primùm armis commissa : deinde equitum Gallorum Hispanorumque *Prælium ad Cannas.*

1 *Ita ut Afrorum utraque cornua essent*] Ita ut utraque cornua mediæ aciei Afri pedites tenerent, cingentes hinc & inde latera Gallorum Hispanorumque peditum.

2 *Sol.. utrique parti obliquus erat*] Sol exoriens : quod disertè expressit Polybius.

U.c. 536. a.C. 216. lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minimè equestris more pugnæ: frontibus enim adversis concurrendum erat: quia nullo circà ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies [1] claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis postremò turbâ equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna jam ex parte certamen factum erat: acriùs tamen quàm diutius pugnatum est, pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis, coorta est peditum pugna. primò & viribus & animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani diu ac sæpe connisi, æquâ fronte acieque densâ impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cetera prominentem acie. impulsis deinde ac trepidè referentibus pedem insistere: ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primùm aciem illati; postremò nullo resistente ad subsidia Afrorum pervenerunt: [2] qui utrimque reductis alis constiterant, mediâ, quâ Galli Hispanique steterunt, aliquantùm prominente acie. [3] Qui cuneus, ut pulsus æqua-

1 *Claudebant .... nitentes*] Claudebant hinc Romanos, inde Gallos Hispanosque equites, qui proinde cogebantur in directum frontibus adversis niti.

2 *Qui utrimque reductis alis constiterant*] Qui ita constiterant, ut efficerent utrimque alas introrsum reductas ac velut retractas, Gallorum Hispanorumque acie ultra illas alas non parum prominente. Quæ priùs vocavit Livius *cornua*, dum dicit utraque cornua Afrorum fuisse, hîc *alas* vocat. In iis quæ sequuntur hæ eædem voces rursus promiscuè usurpantur.

3 *Qui cuneus*] Cuneo illo, qui à cetera prominebat acie, pulso à Romanis, æquata primùm est frons aciei Punicæ: deinde, quum niterentur ulteriùs Romani, etiam sinuata ac velut excavata in medio est Punica acies.

vit frontem primùm, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circà jam cornua fecerant, irruentibusque incautè in medium Romanis, circumdedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequicquam prælio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, 4 etiam adversùs Afros integram pugnam ineunt, non tantùm eo iniquam, quòd inclusi adversùs circumfusos, sed etiam quòd fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant. U.C.536. a.C.216.

XLVIII. 1 Jam & in sinistro cornu Romanis, ubi sociorum equites adversùs Numidas steterant, consertum prælium erat: segne primò, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter justa arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent; repentè ex equis desiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur. Ac, dum prælium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen; tum, arreptis scutis, quæ passim inter acervos cœsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prælium esset; 2 Asdrubal, qui eâ parte

4 *Etiam adversùs Afros*] Meliùs, *jam adversùs Afros*.

1 *Jam & in sinistro cornu Romanis*] Jam Romanis & in suo quoque sinistro cornu consertum prælium erat.

2 *Asdrubal, qui eâ parte præerat*] Hæc & quæ sequuntur omnino corrupta sunt, & pro deploratis ha-

U.c. 536. a.C. 216. præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites jam Afris prope fessis cæde magis quàm pugnâ, adjungit.

XLIX. Parte alterâ pugnæ Paullus, quanquam primo statim prælio fundâ graviter ictus fuerat, tamen & occurrit sæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prælium restituit, 1 protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremò equis, quia consulem & ad regendum equum vires deficiebant. Tum 2 denuncianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Annibalem ferunt: 3 *Quàm mallem vinctos mihi traderet!* 4 Equitum pedestre prælium, quale jam haud dubiâ

Vincit Annibal.

benda. Primò enim Asdrubal non hac parte, sed lævâ præerat. Deinde quonam modo subduci possunt ex media acie Numidæ, qui in dextro cornu locati fuerant? Postremò quid necesse est adjungi Afris in media acie Gallos Hispanosque pedites, qui in ea semper fuere? Rem clarè ex Polybio discimus. Asdrubal, qui in lævo cornu Hispanis Gallisque equitibus præerat, quum occidione occidisset Romanum equitatum, transiit in dextrum cornu, & conjunctus Numidis sociorum equites in fugam vertit. Eos deinde persequendos cædendosque per mittit Numidis. Ipse cum suis Gallis Hispanisque equitibus Romanos pedites cum Afris tum maximè pugnantes à tergo invadit. Hoc procul dubio voluerat Livius. Sed ad hunc sensum ejus verba refingere sine librorum ope frustra tentaverimus.

1 *Protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremò equis*] Protegentibus eum equitibus: qui quidem postremò omisere equos.

2 *Denuncianti*] Magis placeret *nuncianti*. *Denunciare* enim verbum est potestatis & minarum.

3 *Quàm mallem vinctos mihi traderet*] Hæc ironicè accipienda, quasi diceret Annibal: Mallem enimverò eos mihi vinctos traderet: cur non eos mihi vinctos tradit? Hoc unum superest, quo victoriam meam adjuvare possit.

4 *Equitum pedestre prælium*] Equitum, qui ad pedes descenderant, pugna

hostium

hostium victoriâ, fuit, quum victi mori in vestigio mallent, quàm fugere; victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. pepulerunt tamen jam paucos superantes, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt: equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum prætervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: *L. Æmili*, inquit, [5] *quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ dii respicere debent; cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest. comes ego te tollere possum ac protegere. Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sine hoc lacrimarum satis luctûsque est.* Ad ea consul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto. Sed cave, frustra miserando, exiguum tempus è manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publicè Patribus, urbem Romam muniant, ac,* [6] *priusquam hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse, & adhuc mori.* [7] *Me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegæ exsistam, ut*

U.C. 536. a. C. 216.

L. Æmilii Cos. mors.

talis fuit, qualis esse poterat, quum haud dubia jam esset hostium victoria.

5 *Quem unum insontem.. dii respicere debent*] Quem unum dii propitio vultu intueri debent, quia unus es insons culpæ cladis hodiernæ.

6 *Priusquam hostis adveniat*] Optimus liber habet, *advenit*: elegantiùs.

7 *Me in hac strage*] Turba editorum, *Tu me*, contra scriptorum fidem. Et verò illud *tu* respuit bene intellecta hujus oratiunculæ mens, quæ tribus partibus constat, quarum prima ad Lentulum dirigitur, secunda ad publicas de Roma & imperio curas, in tertia se ipse respicit Æmilius: unde consequens est, ut postremæ hujus partis prima vox sit *Me*, quæ statim admoneat jam de se consulem loqui incipere.

U.c. 536. a.C. 216. *alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes, priùs turba fugientium civium, deinde hostes oppressere; consulem, ignorantes quis esset, obruêre telis; Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effusè fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu fortè, seu consilio, [8] nulli fugientium infestus agmini, cum septuaginta ferè equitibus Venusiam perfugit. [9] Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, [10] & tanta prope civium sociorumque pars, cæsi dicuntur; in his ambo consulum quæstores L. Atilius, & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum: consulares quidam, prætoriique, & ædilitii: inter eos Cn. Servilium Geminum, & M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, consul aliquot annis antè fuerat: octoginta præterea aut senatores, [11] aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quùm

Clades quanta fuerit.

8 *Nulli fugientium infestus agmini*] Vitium est in voce *infestus.* Nihil melius occurrit, quàm quod conjicit Gronovius, *immistus.*

9 *Quadraginta millia peditum*] Auctior est numerus in Mss. *quadraginta quinque millia*, vel etiam *quadraginta quinque millia quingenti pedites.* Hoc amplectimur. Passim enim ubi de Cannensi pugna agitur, quinquaginta Romanorum millia cæsa dicuntur.

10 *Et tanta prope*] Si hæc sana sunt, *tanta* hîc sumitur pro *æquè magna*, *æqualis*: ut sensus sit, parem civium sociorumque numerum cecidisse.

11 *Aut qui eos magistratus gessissent*] Qui magistratus curules gesserant, iis hoc jus erat, ut à proximis post gestum magistratum suum censoribus in senatum legi deberent. Atque etiam, antequam in senatum legerentur & senatores essent;

suâ voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. U.c.536. a.C.216.

L. Hæc est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par: ceterùm, ut illis, quæ post pugnam accidêre, levior, [1] quia ab hoste cessatum est, sic strage exercitûs gravior fœdiorque. fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt, [2] alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset; [3] nuncium, qui in majoribus erant, mittunt, dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse. Eam sententiam alii totam aspernari. *Cur enim illos qui se arcessant, ipsos non venire, quum æquè conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum, quàm sua corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam sententia displicere, quàm animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus militum, *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avarissimo & crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra, & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius, [4] ut ex tua contumelia & miseria alteri*

Canusium multi Romanorum fugiunt.

curiam tamen ingredi poterant, & in senatu sententiam dicere.

1 *Quia ab hoste cessatum est*] Quia hostis defuit occasioni, nec institit victoriæ.

2 *Alterius morientis prope totus exercitus fuit*] Alterum morientem prope totus exercitus secutus est, comitatus est: id est, cum eo periit.

3 *Nuncium... mittunt*] Supple, ad eos qui in minoribus castris erant.

4 *Ut ex tua... miseria*] Ut ex miseria & contumelia, quæ tibi Romano perpetienda indicetur, honos alteri,

U.c. 536. a. C. 216. *honos quæratur? 5 Non tu: si quidem L. Æmilii consulis, qui se bene mori, quàm turpiter vivere maluit, & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed antequam opprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audaciâ via fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui & vosmetipsos & rempublicam salvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. & quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quàm 6 ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam agebantur.

Annibal victoriâ uti nescit. LI. Annibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, 1 ut tanto perfunctus bello, diei, quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sume-

cuilibet nempe Latino, quæratur. Annibal hoc institutum hactenus servaverat, ut è captivis eos qui erant Latini nominis sine pretio dimitteret, Romanos in vincula daret. Vid. suprà, c. 7. infrà, c. 58.

5 *Non tu*] Illud *tu* pungit & admonet singulorum animos: ut acrius ferè movent, quæ statim singulos feriunt, quàm quæ in commune dicta unusquisque demum applicat sibi.

6 *Ex consilio*] Ex communi deliberatione.

1 *Ut ... diei, quod reliquum esset*] *Ut sumeret sibi quietem diei* hujus, per id spatium *quod reliquum esset*, & quietem *noctis insequentis.*

ret, & fessis daret militibus; Maharbal præfectus equitum minimè cessandum ratus, *Imo, ut, quid hac pugnâ sit actum, scias, die quinto,* inquit, *victor in Capitolio epulaberis. Sequere: cum equite, ut priùs venisse, quàm venturum sciant, præcedam.* Annibali nimis læta res est visa, [2] majorque, quàm ut eam statim capere animo posset. Itaque *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium pensandum, temporis opus esse.* Tum Maharbal, *Non omnia nimirum eidem dii dedere. vincere scis Annibal, victoriâ uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primùm illuxit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostibus, spectandam stragem insistunt. Jacebant tot Romanorum millia pedites passim equitesque, [3] ut quem cuique fors aut pugnâ junxerat, aut fugâ. Assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quas sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjectâ humo, interclusisse spiritum apparebat. Præcipuè convertit omnes substratus Numida mortuo

U.c. 536.
a.C. 216.

Strages etiam hostibus miserabilis.

2 *Majorque, quàm ut*] Translatio ducta à corpore, quod majus esset, quàm ut intra terminos definiti cujusdam spatii contineretur. Sic consilium oppugnandæ Romæ, si credimus Livio, majus quid fuit, quàm ut Annibalis animus illud statim capere & complecti posset. *statim.* Nam ea sæpe quæ primo adspectu maxima visa sunt, assuetudine & usu quodammodo decrescunt, & minùs jam exterrere incipiunt.

3 *Ut quem cuique fors*] Ut quem cuique casus adjunxerat, aut in pugna, aut in fuga.

U.c.536. a.C.216. superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis: quum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem irâ versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

Bina Romanorum castra se dedunt victori.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda: & omnium primùm, [1] brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterùm [2] ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam, fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. [3] pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis [4] nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, & ut eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt, traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minùs tutum erat, Canusium perfugissent; castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, quâ altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: &, præter equos virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat, ([5] nam ad vescendum facto

1 *Brachio objecto*] Ductâ fossâ inter castra flumenque.

2 *Ab omnibus*] Legendum putaverimus *ab hominibus*.

3 *Pacti, ut arma*] Pacti trecenis nummis, i. e. pacti pretium fore in capita Romana trecenos nummos quadrigatos, cum eo, sive eâ lege ut arma atque equos traderent.

4 *Nummis quadrigatis*] Denariis, qui quadrigæ figuram insculptam gerebant. Trecenti denarii efficiunt marcas argenti nostrates 4. cum unciis quinque & dimidiâ unciæ parte: ducenti, marcas tres cum una uncia: centum, marcam unam cum quatuor unciis & semuncia.

5 *Nam ad vescendum facto perexiguo .. utebantur*] Parum enim habebant argenti

perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causâ conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantùm tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt.

U.c. 536. a. C. 216. *Pœni 8000. in acie cæsi.*

LIII. Ceterùm, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Appius Claudius Pulcher, qui proximè ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus consularis viri filius, *Nequicquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, desertâ Italiâ, ad regum aliquem transfugiant.* Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, & qui aderant [1] consilium advocandum de eo censerent; negat consilii rem esse

Conjuratio deserendæ Italiæ causâ.

facti, argenti elaborati, quo ad vescendum uterentur.

1 *Consilium*] Edidimus *consilium*, & mox *consilii*, pro *concilium*, & *concilii*; ita postulante Latini sermonis proprietate. At paulo infrà rectè scribitur *concilium juvenum* de deserenda Ita-

U.C. 536. a.C. 216. Scipio, juvenis [2] fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum*, [3] *non consultandum*, ait, *in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. nusquam veriùs, quàm ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli: &, quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, [4] *Ex mei animi sententia*, inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter Optime Maxime, domum, familiam, remque meam pessimo leto afficias! In hæc verba L. Cæcili, jures postulo, ceterique qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quàm si victorem Annibalem cernerent, jurant omnes, custodiendosque semetipsos Scipioni tradunt.

A Scipione opprimitur.

Venusiam ex fuga coeunt ad quatuor hominum millia.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fugâ per agros

lia consultantium. Quid hæc inter se differant, fusè docuit ex Livio Gronovius, probavitque *consilium* dici de senatu, quod est *consilium publicum*; de *consilio militari*, quale est illud de quo agitur hoc loco; de judicibus assessoribusque, qui in *consilio* erant prætoribus; de consiliariis regum, aut imperatorum. Rursus *concilium* est conventus populi ac multitudinis, vel communis respublica conjunctorum populorum, vel conventus legatorum ab diversis populis sociis, vel denique coitio & congressus clam conspirantium.

2 *Fatalis dux*] Fato destinatus dux ad hoc bellum egregiè conficiendum.

3 *Non consultandum, ait*] Supervacaneum est τὸ *ait*, nec solet apponi à Livio.

4 *Ex mei animi sententia.. ut ego*] Formula jurisjurandi, quæ, ut evenit ferè in illis pervulgati usûs formulis, nonnulla supplenda relinquit. *Ex mei animi sententia*, i. e. verè & ex animo precor ita me dii juvent, ament, *ut ego rempublicam non deseram.*

fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benignè accipiendos curandosque quum divisissent; [1] in singulos equites togas & tunicas, & [2] quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma, quibus deerant, dederunt: ceteraque publicè ac privatim hospitaliter facta: certatumque ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent; sciscitatumque simul, utrùm Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii. Varro ipse Canusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitûs erat: mœnibusque se certè, [3] si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed [4] occidione occisos cum duo-

U.c. 536. a.C. 216.

Pavor Romæ maximus.

1 *In singulos equites togas & tunicas*] Hinc, & ex aliis itidem Livii locis, XXIX. 3. & 36. XLIV. 16. patet togas etiam à militantibus gestatas. At primò intelligendum est eos togis usos esse, non in acie, sed in hibernis aut in otio castrorum. Deinde ex eo quòd hîc solorum equitum fiat mentio, & in duobus ultimis locis suprà memoratis numerus togarum quæ mittuntur ad exercitus, longè minor sit tunicarum numero, nec sufficiens profectò ad totum exercitum vestiendum, sequi videtur togas honestioribus tantùm in usu fuisse, puta equitibus, centurionibus, &c.

2 *Quadrigatos nummos quinos vicenos*] Uncias argenti Paris. tres cum una octava unciæ parte: *denos*, unciam unam cum uno unciæ quadrante.

3 *Si non armis*] Lege *etsi non armis*.

4 *Occidione occisos cum duobus exercitibus consules*] Magis placeret: *Occidione occisum cum duobus consulibus exercitum*. Hæc forma loquendi *occidione occidi* aptiùs cadit in multitudinem, quàm in duos homines: &

U.c.536. a.C.216. bus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, salvâ urbe, tantum pavoris tumultûsque intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ edissertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, 5 non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, 6 cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profectò alia gens tantâ mole cladis non obruta esset. 7 Comparem cladem ad Ægates insulas Carthaginiensium prælio navali acceptam, quâ fracti, Siciliâ ac Sardiniâ cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt: aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Annibal succubuit? Nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quòd minore animo latæ sunt.

Senatus consulitur de urbis custodia. LV. P. Furius Philus, & M. Pomponius prætores, senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis

firmat hanc emendationem Livius, infrà hoc ipso capite: *cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi.*

5 *Non vulnus super vulnus*] Nunc, non vulnus super vulnus, id est, prope par additum priori malum, sed clades multis partibus major... nunciabatur.

6 *Cum duobus consulibus consulares exercitus*] Omnes scripti ante *consulares* interjiciunt *cum.* Quis dubitet legendum? *cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi.*

7 *Comparem cladem*] Meliùs, *compares*: id est, num tibi sit animus comparare cum Cannensi clade, &c.

sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, [1] &, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes penè domos promiscuè complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, *Equites expeditos & Appiâ & Latinâ viâ mittendos*, [2] *qui obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, fortè referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; &, si quid dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint, ubi eæ copiæ sint; quò se Annibal post prælium contulerit; quid paret, quid agat acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse: illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ* [3] *quisque fortunæ domi auctorem exspectent: custodesque præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem, cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Pa-*

U.c. 536.
a.C. 216.

Sententia Fab. Max.

1 *Et, nondum palam facto, vivi mortuique*] Et vivi mortuique pariter complorarentur, quia nondum palam factum erat, supple, quinam viverent, quinam cecidissent.

2 *Qui obvios percunctando aliquos profectos ex fuga*] Hic aliquid est redundans & inconcinnum, nec satis Livianâ elegantiâ dignum. Vera procul dubio est Jac. Gronovii emendatio: *Qui obvios percunctando, (aliquos profectò ex fuga passim dissipatos fore) referant.*

3 *Quisque . . . exspectent*] Lege *exspectet*. Hoc enim verbum, non ad Patres, ut reliqua, sed ad quemque civem refertur.

U.c. 536. a.C. 216. *tres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.*

LVI. [1] Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotâque foro per magistratus turbâ, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum litteræ à Terentio consule allatæ sunt: *L. Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem.* [2] *ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Pœnum sedere ad Cannas,* [3] *in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctûs fuerat. Itaque ne ob eamdem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterùm, quum sedato urbis tumultu revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia litteræ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *Regnum Hieronis classe Punicâ vastari: cui quum opem imploranti ferre vel-*

Cereris sacrum intermissum.

1 *Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent*] Quum hanc sententiam omnes probassent. Tunc dicebantur senatores *pedibus ire* in aliquam sententiam, quum eam, non voce & verbis, sed solo pedum motu, probabant; transeundo scilicet in hanc illamve partem, prout huic vel illi sententiæ assentiebantur. Vid. not. 1. ad III. 41.

2 *Ad decem millia militum*] Fortè *ad quatuordecim millia.* Nam decem millia jam Canusii erant, antequam Varro eò cum quatuor millibus venit.

3 *In captivorum pretiis prædaque alia ... nundinantem*] In statuendis captivorum pretiis, prædaque reliqua vendenda, mercatoris in lucrum intenti more, versantem.

let, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulas stare paratam instructamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent. U.c. 536. a. C. 216.

LVII. Litteris consulis proprætorisque lectis, [1] M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quòd duæ vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ; & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat; altera sibimetipsa mortem consciverat. L. Cantilius [2] scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à pontifice maximo eò usque virgis in Comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades, in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est, sciscitatum, quibus precibus [3] suppliciisque deos possent placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ *Vestales stupri compertæ.*

1 *M. Claudium . . . . . ad exercitum mittendum*] Omnino desideratur hîc verbum aliquod, quale esset *censuerunt*, *decreverunt*.

2 *Scriba pontificis, quos nunc*] Scriba pontificis, ex eorum scribarum numero, quos nunc minores pontifices appellant.

3 *Suppliciis*] Supplicationibus. Sic Sallustius, Cat. c. 9. *In suppliciis deorum magnifici.*

U.c. 536. a.C. 216. *Hostia humana immolata.* Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo consęptum, 4 jam antè hostiis humanis, minimè Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit: ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissâ, classe traditâ P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim 5 & quosdam prætextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen ad milites 6 ex formula accipiendos mittunt. 7 arma, tela, alia parari jubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectûs inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: *Octo millia servorum armantur.* octo millia juvenum validorum ex servitiis, priùs 8 sciscitantes singulos, vellentne

4 *Jam antè*] Anno ante hunc undecimo ad idem scelus prava religio Romanos impulerat.

5 *Et quosdam prætextatos*] Qui nondum prætextam deposuerant, ut virilem togam sumerent. Pueri ingenui prætextam togam gerebant ad annum ætatis ferè decimum-septimum.

6 *Ex formula*] Quâ descriptum erat, quantum numerum militum quæque civitas Latinis nominis dare populo Romano deberet. Simile exemplum vid. infrà, XXVII. 10. ubi de coloniis agitur.

7 *Arma, tela*] Vid. suprà not. 3. ad I. 25.

8 *Sciscitantes singulos, vellentne militare*] Id observat Livius, quia non illo modo agebatur cum civibus, qui non interrogabantur vellentne militare, sed citati ad nomina respondere debebant.

militare, empta publicè armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret. U.C. 536. a.C. 216.

LVIII. Namque Annibal, secundùm tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis quàm bellum gerentis intentus curis, quum captivis productis, segregatisque sociis, eos, sicut antè ad Trebiam Trasimenumque lacum, benignè allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam aliàs antea) satis miti sermone alloquitur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse: & se id adniti, ut suæ invicem simul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti* [1] *quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quàm ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si fortè ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis minimè Romani ingenii homo, [2] velut aliquid oblitus, [3] jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redisset, ante noctem comites

Annibalis oratio ad captivos Rom.

Legati captivorum.

1 *Quingenos quadrigatos nummos*] Marcas nostrates 7. cum sex unciis & semuncia.

2 *Velut aliquid*] Libri MSS. suadent legendum, *velut illic aliquid oblitus*.

3 *Jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redisset*] Quia juraverat se in castra Annibalis rediturum, interpretabatur se fraudulento illo reditu jurisjurandi fidem exsolvisse.

U.c.536. a.C.216. assequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Carthaloni obviàm lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

Eorum principis oratio in senatu.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres Conscripti*, inquit, *nemo nostrûm ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quàm nostræ. Ceterùm, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minùs negligendi vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt. Non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed quum prope ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die quum circumsessi ab exercitu victore aquâ arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se à Gallis auro redemisse: &* [1] *patres nostros, asperrimos illos ad conditionem pacis,* [2] *legatos tamen captivorum redimendorum gratiâ Tarentum*

1 *Patres nostros*] Non aliter loqui possunt hi captivi, nisi se ipsi Romano jam nomine abdicare velint. Non bene ergo quidam editi habent *patres vestros*. Quòd autem addit, *asperrimos illos ad conditionem pacis*, alludit ad factum illud celeberrimum Appii Cæci, qui, quum animi Patrum inclinarent ad pacem cum Pyrrho faciendam, vehementi & asperâ oratione eos deterruit.

2 *Legatos . . Tarentum misisse*] Ad Pyrrhum, qui à Tarentinis in Italiam accitus, illorum urbem tenebat.

misisse. Atqui & ad Alliam cum Gallis, & 3 *ad* U.c.536.
Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade a.C.216.
infamis, quàm pavore ac fugâ, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis & commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, nisi pernicitatis pedum & cursûs aliquod præmium est, qui plerique inermes ex acie fugientes, non priùs, quàm Venusiæ, aut Canusii, constiterunt, se nobis meritò prætulerint, gloriatique sint, in se plus quàm in nobis præsidii reipublicæ esse. 4 *Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini; & nobis etiam promptioribus pro patria, quòd beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. Non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quàm hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres Conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis:* 5 *Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit*

3 *Ad Heracleam cum Pyrrho . . . pugna*] Quâ Lævinus consul Romanus victus est, quum elephanti maximè odore & visu insolito equos Romanorum turbassent.

4 *Sed illis &*] Lege: *Sed & illis.*

5 *Pyrrho . . . qui nos hospitum numero habuit captivos*] Potest quidem exponi *nos*, id est, captivos Romanos, quales nos sumus. Sed

U.C. 536. a. C. 216. *captivos; an barbaro, ac Pœno, qui utrùm avarior an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minùs profectò vos ea species moveat, quàm si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem & lacrymas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. Quum ii pro nobis, proque iis qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vitâ opus esse censeamus, quum indigni ut à vobis redimeremur, 6 visi sumus. Rediere Romam quondam remissi à Pyrrho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres Conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet, ne à vobis damnati ac repulsi abeamus. neque enim vos pretio pepercisse homines credent.*

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba quæ in Comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos, redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum immiscuerat. Senatus, summotis arbitris, consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur, & alii, redimendos de publico, alii, nullam publicè impensam

hoc durius. Quum igitur optimus codex habeat *vos*, libenter legeremus *suos*.

6 *Visi sumus*] Videtur legendum *simus*. Non enim rem affirmat orator; sed, si ea contingat, quid sibi animi futurum sit, testatur.

faciendam, nec prohibendos ex privato redimi, si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, [1] prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur; [2] sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. [3] Quid enim aliud quàm admonendi essetis, ut morem traditum à patribus necessario ad rem militarem exemplo servaretis? Nunc autem quum prope gloriati sint, quòd se hostibus dediderint, præferrique non captis modò in acie ab hostibus, sed etiam iis qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum censuerint; nihil vos eorum, Patres Conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque & virtutis: aut unus hîc saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent milites, [4] hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent! Sed quum fessis pugnando hostibus, tum victoriâ lætis, & ipsis*

U.c. 536. a.C. 216.

Manlius suadet ne captivi redimantur.

1 *Prædibus... ac prædiis cavendum populo*] Prædes dandos & prædia obliganda populo, quibus caveretur redditum iri eas pecuniæ summas quæ ex ærario mutuæ darentur.

2 *Sine ullius insectatione eorum*] Redundat vel *ullius*, vel *eorum*. Posteriorem vocem libentius deleverimus.

3 *Quid enim aliud quàm admonendi essetis*] Quid aliud mihi faciendum esset, quàm ut vos admonerem.

4 *Hodie in castris Romanis*] Lege: *Hodie in castris Romani, non captivi in hostium potestate essent.* Nimirum pro Romanis jam eos non agnoscit Manlius, servos Carthaginiensium factos, ut infrà dicturus est.

U.c. 536. plerisque regressis in castra sua, noctem ad erum-
A.C. 216. pendum liberam habuissent, & septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent: neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope totâ P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. 5 Sicut avorum memoriâ, P. Decius tribunus militum, in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello, Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur milites, & morte nostrâ eripiamus ex obsidione circumventas legiones: si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quàm ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: imo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. sero nunc

5 *Sicut avorum memoriâ.. si hoc P. Sempronius diceret*] Si, quemadmodum P. Decius, quemadmodum Calpurnius Flamma.. dixit: Moriamur milites... sic & P. Sempronius hoc idem vobis diceret. De P. Decio vid. Liv. VII. 34. De Calpurnio, Supplem. Freinsh. Libri Liviani XVII. 23. & 24. vel Hist. Rom. Clar. Rollini l. XI.

desideratis, [6] deminuti capite, abalienati jure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eò, unde ignaviâ ac nequitiâ abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere, ac sequi se jubentem: Annibalem post paulo audistis, castra prodi, & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare? Non enim modò sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. priùs, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quàm per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum, sexcenti exstiterunt qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quàm tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres Conscripti. Nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? [7] nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem igna- U.C. 536. a.C. 216.

6 *Deminuti capite*] Sic Regulus apud Horat. dicitur *Capitis minor*. Capitis deminutio est prioris statûs mutatio. Hæc triplex est. At ea de qua hîc agitur, quæ *maxima* dicitur, est, quum aliquis simul & civitatem & libertatem amittit.

7 *Nisi quis credere potest fuisse, ut*] Hæc paulò intricatiora sunt. Si nihil mendi subest, expone: *Nisi quis credere potest fuisse* eos bonos fidelesque cives, *ut*, id est, postquam *obsistere conati sunt erumpentibus* civibus suis, *quin erumperent*.

U.C. 536. A.C. 216. *viamque servitutis ignominiosæ caussam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim, ad erumpendum è castris defuit animus: ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ abessent, affectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quàm armis victi sunt.* 8 *Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis; quum manere, castra tutari armis necesse est, & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres Conscripti, censeo, quàm illos dedendos Annibali, qui per medios hostes è castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.*

Senatus censet captivos non esse redimendos.

LXI. Posteaquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minimè in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magnâ jam summâ erogatâ in servos ad militiam emendos armandosque, nec Annibalem, maximè hujusce

8 *Orto sole*] Quæ præcesserunt, jam inde à vocibus *At enim*, intelligenda sunt dicta esse ex persona alicujus, qui defenderet causam captivorum. Hîc incipit Manlius respondere illi defensioni.

rei, ut fama erat, egentem, locupletari volebant. Quum triste responsum, non redimi captivos, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jacturâ civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quòd fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus publicè datis deducendum ad Annibalem esse. 1 Est & alia de captivis fama: decem primos venisse. de eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne, ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longiùs omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & novos legatos tres ad Annibalem revertisse; decem veteres remansisse, quòd per causam recognoscendi nomina captivorum ad Annibalem ex itinere regressi religione sese exsolvissent. de iis dedendis magnâ contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterùm proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint; ceteri non foro solùm, omni deinde vitâ, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quàm, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est,

U.c.536. a.C.216.

Nimis callida jurisjurandi interpretatio.

1 *Est & alia de captivis fama*] Vid. quæ de hac re habet Cic. l. III. de Off. n. 113.

U.C. 536. a. C. 216. quòd qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profecto alia de re, quàm quòd desperaverant de imperio. 2 Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. præter hos 3 Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora; Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit renovavitque memoriam acceptæ cladis. Quo in tempore ipso, adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, & obviàm itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ quòd de republica non desperasset: cui, 4 si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

Defectio sociorum.

Pacis tamen mentio nulla.

Varroni obviàm itum, & gratiæ actæ.

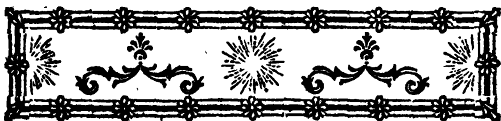
2 *Defecere ... hi populi*] Non simul omnes hi populi defecere, sed quidam statim, quidam post annum, quidam tertio aut quarto post anno.

3 *Surrentini*] Lege *Sallentini*. Nam Surrentini, qui sunt in Campaniæ ora, debuissent poni post Calatinos. Ac Sallentini ad Græcorum oram pertinent.

4 *Si Carthaginiensium ductor fuisset*] Mira fuit Carthaginiensium in duces suos acerbitas, quos in crucem tollere soliti erant, non modò si culpâ suâ victi fuissent, sed etiam si prospero eventu, pravo consilio, rem gessissent.

EPITOME

EPITOME
LIBRI XXIII. LIVIANI.

CAmpani ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcinâ factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversùs Annibalem ex oppido factâ, prospere pugnavit. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum à Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora & pelles scutis detractas, item mures, essent; & nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitûs in Siciliam relegatæ sunt: [1] *ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas juncta*

1 *Ne recederent inde*] Meliùs *decederent.*

est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore adversùs Pœnos Sardosque res gestas continet: à quo Asdrubal dux, & Mago, & Hanno capti. [2] *Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.*

2 *Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum*] Hæc secunda memoratur in hàc epitome Marcelli adversùs Annibalem ad Nolam pugna, de qua agit Livius c. 44. & seqq. Eo autem tempore non jam prætor erat Marcellus, sed proconsul, ut constat ex capp. 30. & 32. Præterea in priorem potiùs Marcelli de Annibale victoriam, quàm in hanc, cadere debet id quod additur in fine hujus epitomes, primum Marcellum Romanis meliorem spem belli dedisse. Confer Liv. infrà, c. 16. Itaque hîc aliquid vel ab ipso epitomarum concinnatore, vel à librariis peccatum esse videtur.

LIBER XXIII.

U.c. 536. a.C. 216. *Annibal in Samnium movet.*

I. ANnibal post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat: [1] accitus in Hirpinos à Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Annibalis, quum Mopsiani urbe excessissent; sine certamine tradita urbs

1 *Accitus in Hirpinos à Statio*] Idem infrà *Trebius* vocatur, ut nomen integrum fuerit *Statius Trebius*. Et hîc facilè crediderimus, scripsisse Livium *à Statio Trebio*. Est enim *Statius* prænomen Italicum.

Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi prædâ omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipse, per agrum Campanum, mare Inferum petit; oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (& pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunque aptè poterat, disposuit: alios præ se actam prædam ex agris ostentantes obequitare portis jussit. In quos, quia nec multi, & incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consultò tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul littore naves piscatoriæ pleræque conspectæ, peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes capti cæsique sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantiùs cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti.

U.c. 536. a. C. 216.

Tum in Campaniam.

II. Inde Capuam flectit iter, [1] luxuriantem longâ felicitate atque indulgentiâ fortunæ, maximè tamen, inter corrupta omnia, licentiâ plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterùm malis artibus nanctus opes. Is quum eo fortè anno, quo res malè gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per

Pacuvius Calavius senatum Campanum sibi obnoxium facit.

[1] *Luxuriantem*] Verbo *luxuriari* exprimuntur omnia vitia quæ ex otio nimiâ que copiâ nascuntur, deliciæ, superbia, contemptus legum &c.

U.C. 536. occasionem [2] novandi res, magnum ausuram
a.C. 216. facinus, ut, si in ea loca Annibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quàm eversâ republicâ dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, quâ & senatum servaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. [3] Vocato senatu, quum *sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset*, præfatus esset, *quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset: ceterùm majorem multo rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per cædem senatûs vacuam rempublicam tradere Annibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in republica obliti, credant:* Quum omnes victi metu permitterent, *Claudam in curia vos*, inquit, *& tanquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam adversarer, viam saluti vestræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite.* Fide datâ egressus, claudi curiam jubet; præsidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi possit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, [1] *Quod sæpe*, inquit, *optastis, Campani, ut sup-*

2 *Novandi res*] Vid. not. 1. ad l. I. c. 52.

3 *Vocato senatu, quum .. præfatus esset*] Transilienda est tota Pacuvii oratiuncula, quæ sequitur, ut inveniatur verbum finiti modi, nempe, *inquit*, in quo quiescat oratio, quæ hic incipit. Vid. suprà not. 2. ad l. XXII. c. 18.

1 *Quod sæpe optastis* ...

plicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes. Nec quicquam raptim, aut forte temere egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam, ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia [2] *ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem irâ salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores, non senatum omnino habere non vultis. quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, ut & veterem senatum tollatis, & novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam. quod de quoque censueritis, fiet. Sed priùs in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quàm de noxio supplicium sumatur.* Inde consedit, & nominibus in urnam conjectis citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque è curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tunc Pacuvius, *Video quæ sententia de hoc sit data. Ejicitur. Pro malo atque improbo bonum senatorem & justum eligi-*

U.c.536. a.C.216.

ut... vobis... potestas esset; eam nunc] Eam potestatem. Hîc, ut sæpe aliàs, attendit magis ad sensum, quàm ad verba Livius. Quum enim in priore orationis membro reperiatur *quod*, consequens videretur, ut alteri membro præfigeretur *id*, non *eam*. Non absimile exemplum vid. suprà l. IV. c. 4.

2 *Ita vos iræ indulgere oportet, ut*] Particula *ita* hoc loco vim habet restringendi, non intendendi. Iræ vestræ indulgete, sed ita tamen ut....

U.C. 536. a.C. 216. te. Primò silentium erat, inopiâ potioris subjiciundi: deinde, quum aliquis, omissâ verecundiâ, quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæstûs genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore factum est; ut 3 ipsius pœnitere homines appareret, quem autem in ejus substituerent locum deesse: quia nec eosdem nominari attinebat, 4 nihil aliud quàm ad audienda probra nominatos, & multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maximè tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis quàm plebi fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissâ dignitatis libertatisque memoriâ, plebem adulari, salutare, benignè invitare, apparatis accipere epulis: eas causas suscipere, ei semper parti adesse, 1 secundùm eam litem judi-

3 *Ipsius pœnitere homines*] Ipsum hominibus displicere.

4 *Nihil aliud quàm*] Tantummodo.

1 *Secundùm eam litem judices dare*] Dabant, assignabant judices pronos ad favendum ei litigatori, qui magis acceptus populo esset. Apud Campanos nimirum, quemadmodum & apud Romanos, magistratus judicem litigantibus dabat, non ipse per se controversias, saltem plerasque, cognoscebat. Hinc illæ loquendi formulæ, *ferre judicem*, *dicere judicem*, de quibus vid. not. 4. ad c. 24. l. III. Aliter tamen Gronovius hunc locum exponit: *Judices*, qui scilicet erant è senatoribus, *dabant litem secundùm eam* partem, id est, litis victoriam ei parti dabant, *quæ magis popularis*.. *esset*.

ces dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam verò nihil in senatu actum aliter, quàm si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modò vitio, sed affluenti copiâ voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque, tum verò ita obsequio principum & licentiâ plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. Ad contemptum legum, magistratuum, senatûs, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. Id modò erat in mora ne extemplo deficerent, quòd connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: [2] & quòd, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi. U.c. 536. a.C. 216.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quàm poterat maximè miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul, nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturque omnia quæ ad bellum opus essent; *Morem*, inquit, *magis loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes*, *Legati Campanorum ad Cos. Rom.* *Responsum consulis.*

2 *Et quòd . . . maximum vinculum erant*] Supervacaneum omnino videtur illud *quòd*, & inelegans.

U.c.536. a.C.216. *quæ opus essent ad bellum, imperare, quàm convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id quod deest expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantùm desit?* [1] *Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris, perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed penè bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modò hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem* [2] *apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum* [3] *per centum prope annos, variante fortunâ eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quòd fœdus æquum* [4] *dedìtis, quòd leges vestras, quòd ad extremum (id quod ante Cannensem certè cladem maximum fuit)*

1 *Nihil, ne quod suppleremus quidem*] Nihil nobis reliquit fortuna, ne quod expleremus quidem & absolveremus. Id enim solum expleri potest, cujus saltem aliquod habetur initium. At nihil omnino Romanis superesse affirmat Varro.

2 *Apud Saticulam defenderimus*] Hoc narratum à Livio est, VII. 34-36.

3 *Per centum prope annos*] Sic & infrà c. 42. Samnites Annibali dicunt se per centum prope annos cum populo Romano bellum gessisse. Verius tamen est, quod XXXI. 31. ab legato Romano dicitur, id bellum per septuaginta prope annos gestum esse. Cœptum enim est anno u. c. 412. peractum anno 480. Itaque per novem & sexaginta annos gestum est.

4 *Deditis*] Vobis qui in ditionem nostram vestra omnia vosque ipsos dedideratis; ac proinde non tam socii, quàm subjecti imperio nostro haberi poteratis. Vid. suprà VII. 31.

civitatem nostram magnæ parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet; communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite, aut Etrusco res est, ut, quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis; 5 expertem omnis juris & conditionis & linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc naturâ & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit; 6 pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) 7 vesci humanis corporibus docendo. Hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modò in Italia, detestabile sit? Pulcrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium, vestrâ fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse. jam U.C. 536. a.C. 216.

5 *Expertem omnis juris & conditionis & linguæ prope humanæ*] Qui neq jura gentium novit, nec pacta naturalia, quibus humana societas continetur, vix humanæ linguæ particeps est.

6 *Pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis*] Val. Max. l. IX. c. 2. memorat Annibalem in Vergello corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxisse. Vergellus torrens est, sive amniculus prope Cannas, solo illo cadaverum ponte memorabilis.

7 *Vesci humanis corporibus*] Huic criminationi ansam dedit Annibal Monomachus, unus ex amicis Annibalis, qui ambigenti duci, quonam modo commeatus expediret per longum & infestum ab Hispania in Italiam iter, suasit ut milites doceret humanis corporibus vesci. Ceterùm Annibal id consilium ad animum admittere non potuit.

U.c. 536. a.C. 216. *pecuniæ affatim est, frumentique. Si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.*

VI. [1] Hac oratione consulis dimissis, redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virius, *Tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per injuriam ademptum recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos. neque controversiam fore, quin, quum ipse confecto bello Annibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virio loquenti assensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatûs spectare. Extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremò vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur. Quò priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. indignatione ortâ summoveri à curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar [2] Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque & alii id haud sine causa prætermiserant scriptores, [3] ponere pro certo sum veritus.

Campani deficiunt ad Annibalem.

1 *Hac oratione .. dimissis*] Lege *Ab hac*.

2 *Latinorum .... postulatio*] Vid. suprà l. VII. capp. 4. & 5.

3 *Ponere pro certo sum veritus*] Cicero tamen rem affirmat, Agr. II. n. 95.

VII. Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo [1] conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent. ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta: illa insuper, quàm quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam [2] præfectos sociûm, civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repentè omnes comprehensos, velut custodiæ causâ, balneis includi jussit: ubi fervore atque æstu animâ interclusâ, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summâ ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit, restiterat. Ut verò præsidium mitti ab Annibale audivit, [3] Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primò, ne re-

U. c. 536. a. C. 216.

Decius Magius adversatur Pœnis.

1 *Conditionibus*] Hæc vox sic nudè posita exprimit fœdus certis legibus factum, non ita ut hi se permittant illius arbitrio.

2 *Præfectos sociûm, civesque Romanos alios*] Hinc patet præfectos sociûm, qui in sociali exercitu eumdem honoris ac potestatis gradum tenebant, quem in legione tribuni militum, cives Romanos fuisse. Hoc idem probare videntur nomina præfectorum, quæ interdum occurrunt apud Livium, quæ quidem planè sunt Romana. Sic l. XXVII. c. 26. nominantur *duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius*: & eodem l. c. 41. *P. Claudius.*

3 *Pyrrhi superbam dominationem*] Pyrrhus à Tarentinis accitus in Italiam, illorum licentiam severâ disciplinâ coercuit, atque etiam dominum potiùs quàm socium egit.

U.c. 536. a.C. 216. ciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quòd à vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occultè agebantur) quum relata Annibali essent, primò misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde quum is ferociter negasset se iturum (nec enim Annibali jus esse in civem Campanum) concitatus irâ Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. veritus deinde, ne quid, inter vim, tumultûs, atque, ex concitatione animorum, inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione advocatâ edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviàm irent Annibali. Ab universis id non obedienter modò, sed enixè, favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviàm egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiosè inambulavit, 4 trepidante totâ civitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus urbem, senatum extemplo postulat: precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret, quanquam præceps ingenio

Ejus constantia.

4 *Trepidante*] Tumultuante, multo hominum per vias hinc inde discursu agitatâ.

in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visendâ urbe magnam diei partem consumpsit. U.c.536. a.C.216.

VIII. Diversatus est apud Minios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclytos nobilitate ac divitiis. Eò Pacuvius Calavius, de quo antè dictum est, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissimè pro Romana societate adversùs Punicum fœdus steterat: nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententiâ depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis quàm purgando placavit, victusque patris precibus lacrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Tauream insignem bello virum, adhibiturus erat. 1 Cœperunt epulari de die: & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse, sed, ut in civitate, atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatum illecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla 2 vinci potuit: ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus 3 haud mirabilem interturbationem causante. Solis ferme occasu

Pacuvius veniam impetrat filio suo Perollæ.

1 *Cœperunt epulari de die*] Quum multum adhuc diei superesset. Hoc notat Livius, tanquam parum severum & sobrium. Legitima enim convivii hora apud veteres erat solis occasus, aut certè decima diei hora. Itaque *partem solido demere de die*, ut loquitur Horatius, luxuriæ esse videbatur.

2 *Vinci potuit*] Adduci, ut se lætitiæ convivali permitteret.

3 *Haud mirabilem interturbationem*] Ortam scilicet ab Annibalis conspectu, cui se paucas ante horas infensissimum hostem professus erat.

U.c. 536. a.C. 216. patrem Calavium ex convivio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, *affero, pater, quo non veniam solùm* 4 *peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate & gratia simus Campani, quàm unquam fuimus.* Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quæreret; togâ rejectâ ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. te id priùs scire volui, si fortè abesse, dum facinus patratur, malles.*

Perolla occisurus Annibalem, rem significat patri.

IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu, *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris* 1 *facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus,* 2 *ut sacratas fide manus, digressi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Annibalem pater filio meo potui placare: filium Annibali non*

Dehortatur eum pater.

4 *Peccati, quo defecimus ad Annibalem*] Meliùs, *quòd defecimus*: ut suprà, c. 7. *Si malum facinus, quòd .. defecissent.*

1 *Facere & pati omnia infanda*] Id facere, quo omnia scelera continentur; pati crudelissima supplicia. Ceterùm hujus omnibus numeris absolutæ orationis vim & pulcritudinem singularem egregiè exponit, & intuendam ac penè pertractandam præbet Clar. Rollinus, *Traité des Etudes*, T. II. c. 3. §. II. art. 1.

2 *Ut sacratas*] Num ideo fidem dedimus Annibali, ut jurisjurandi religione consecratas manus in eum armaremus?

possum! Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? Et, alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. Deterreri hîc sine te potiùs, quàm illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt. Lacrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærens, non antè precibus abstitit, quàm pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *Ego quidem*, inquit, *quàm patriæ debeo pietatem, exsolvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, quum defectionis ab Romanis, iterum, quum pacis cum Annibale fuisti auctor; tertiò hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu patria, ferrum, quo pro te armatus* ❧ *hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: &, quo minùs res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

U.C. 536. a.C. 216.

Patri cedit Perolla.

❧ *Hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens*] Hæc inquinata sunt, & malè assutis centonibus deformata. Horum omnium loco optimus liber exhibet, *hanc arcem hostimini*: unde vir doctus efficit, *hanc arcem hostium inii.* Nimirum Perolla non incommodè vocat domum eam, in qua diversabatur Annibal, *arcem hostium.*

U.c. 536. a.C. 216. *Annibal Dec. Magium sibi dedi postulat.*

X. Postero die senatus frequens datus Annibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, quâ gratias egit Campanis, quòd amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. *Unum esse exsortem Punicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatûsque consultum fiat.* Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnæ parti, & vir indignus eâ calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curiâ, [1] in templo magistratus consedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum causam dicere jussit. Qui quum, manente ferociâ animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus.

Magius abducitur in castra Annib.

Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. Foro medio, luce clarâ, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capuâ captâ fieret? Ite obviàm Annibali, exornate urbem, diemque adventûs ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra por-

1 *In templo magistratus consedit*] In loco, qui juri dicundo destinatus erat, quique ideo *templum* hîc vocatur, quòd nimirum auguriis consecratus esset. Templum enim est omnis locus auguriis consecratus. Vid. not. 3. ad II. 6. & not. 6. ad III. 56.

tam jussus. ita in castra perducitur : extemploque impositus in navim, & Carthaginem missus; ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti [2] principis : &, [3] legatione missâ ad repetendum eum, ne aut negando rem, [4] quam primùm peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, [5] quæ tum in ditione regum erant. ibi quum Magius ad statuam [6] Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, quum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Annibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. Nec Magius *Capuam sibi tutam* dicere, *& Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis quàm hospitis fore domicilium. nusquam malle, quàm in regno ejus vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

U.C. 536. a.C. 216.

Cyrenas appulsus confugit ad statuam Regis.

XI. Dum hæc geruntur, [1] Q. Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit : [2] divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur.

Redit à Delphis legatus Romanus.

2 *Principis*] Unius è principibus Capuæ viris.

3 *Legatione missâ*] Si legatio mitteretur ad repetendum eum.

4 *Quam primùm peterent*] Mallemus *primam.*

5 *Quæ tum in ditione regum erant*] Quum hæc scriberet Livius, Cyrenæ jamdiu erant in ditione populi Romani.

6 *Ptolemæi regis*] Regnabat tunc in Ægypto Ptolemæus Philopator, à Ptolemæo Lagi filio quartus.

1 *Q. Fabius Pictor*] Is ipse qui horum temporum scripsit historiam : *scriptorum* historiæ Romanæ *antiquissimus*, ut docet Livius, l. I. c. 44. Nec bellum hoc solummodo, sed res gestas populi Romani universas scribendo complexus fuerat.

2 *Divi quoque in eo erant*] Recidenda videtur particula

U.C. 536. a.C. 216. *Tum si ita faxitis, Romani, vestræ res meliores 3 facilioresque erunt: magisque ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republicâ vestra bene gestâ, servatâque, 4 lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote: 5 lasciviam à vobis prohibetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus divis rem divinam thure ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut 6 coronatus laureâ coronâ & oraculum adisset, & rem divinam fecisset, ita coronatum navim ascendere, nec antè deponere eam, quàm Romam pervenisset. Se, quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum; coronam Romæ in aram Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent.

Mago Carthaginem à fratre missus.

XII. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Amilcaris filius: non ex ipsa acie à fratre missus, sed retentus aliquot dies in

quoque, quæ nihil huc pertinet, & facilè immigrare potuit ex vicino orationis membro *quibus quoque modo supplicaretur.* Nisi quis malit, quia plerique scripti habent *divinique*, legere *divi quique*, id est, singuli divi.

3 *Faciliores*] Commodiores, fortunatiores. Sic Ter. Adelph. Act. III. Sc. 5. *Quàm vos facillumè agitis, quàm estis maxumè potentes, dites, fortunati, nobiles.*

4 *Lucris meritis*] Ex lucris, quæ promeriti laboribus & certaminibus fueritis.

5 *Lasciviam à vobis prohibetote*] Cavete irreligiosam exultationem in rebus secundis, atque ex ea deûm incuriam & contemptum.

6 *Coronatus laureâ coronâ*] Supervacanea est vox *coronâ*. Infrà l. XXVII. c. 37. *Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laureâ prætextatique.*

recipiendis civitatibus Bruttiorum,[1] quæ deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exponit:[2] *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amisso vix cum quinquaginta hominibus effugisse.*[3] *Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit,*[4] *unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque,*[5] *partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modò, sed, post afflictam rem Romanam Cannensi pugnâ, Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis verum esse grates deis immortalibus agi haberique.* Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos

U.C. 536. a. C. 216.

Exponit res gestas Annibalis.

1 *Quæ deficiebant*] Suadent scripti legendum, *ut quæque deficiebant.*

2 *Cum sex imperatoribus*] Imo septem. Ex sequentibus patet Ti. Sempronium hîc omitti: quæ sanè mira videri debet scriptoris nostri indiligentia.

3 *Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit*] Observa relativum, quod duobus nominibus interpositum sequenti conjungitur: cujus loquendi figuræ & aliud mox exemplum sequetur. *Capuam quod caput.. Campaniæ.. sit.* Vid. & not. 3. ad XXIX. 11. Sensus est, potestatem magistri equitum comparari posse consulari potestati. Hoc autem ideo annotatur à Magone, ut victoria Annibalis major & clarior judicetur; & præterea, quia Carthaginiensibus senatoribus notius erat nomen ac potestas consulis, quàm magistri equitum.

4 *Unicum imperatorem haberi*] Eximium & excellentem imperatorem existimari. Sic l. VII. c. 1. *vir unicus in omni fortuna*: & c. 12. *unicum ducem*: & VIII. 32. *unico juveni.*

5 *Partim Samnitium*] Antiquè pro *partem.*

U.C. 536. a.C. 216. *Annuli aurei ad modii mensuram.* aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus, [6] dimidium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, [7] neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo propiùs spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Annibalem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. magnam vim frumenti, pecuniæ, absumi:* [8] *& tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliquâ minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque, tam bene meritis de nomine Punico militibus.*

Hannonem increpat Himilco. XIII. Secundùm hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit. *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversùs Romanos? Jube dedi Annibalem: veta in tam prosperis rebus grates diis immortalibus agi. Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie,* *Oratio Hannonis de Annibale.* *Patres Conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minùs lætum quod esset vobis, loquerer.*

6 *Dimidium super tres modios*] Paulo minus tribus modiis Parisiensibus.

7 *Neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores*] Neminem id insigne gerere, nisi qui equo militaret, & eorum ipsorum primores, eos nempe qui publico equo merebant, ac propriè *equites Romani* dicebantur. Quum Pœnus homo hîc Pœnos senatores alloquatur, mirum videri non debet, quòd equites Romanos describat ambitu verborum potiùs, quàm signet nomine.

8 *Et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita*] Et tot pugnis deletos esse hostium exercitus, sed & victoris quoque copias aliquâ parte imminutas.

nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversùs Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut [1] obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi non desisse pœnitere me belli, neque desiturum antè [2] invictum vestrum imperatorem incusare, quàm finitum aliquâ tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res quàm pax nova finiet. Itaque ista, quæ modò Mago jactavit, Himilconi ceterisque Annibalis satellitibus jam læta sunt. mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortunâ uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quàm accipere possumus videri pacem, vereor ne hæc quoque lætitia [3] luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet plena & commeatuum: frumentum, & pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat, quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse, primùm ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos; deinde ecquis homo, ex quinque & triginta tribubus, ad Annibalem transfugerit. Quum utrum- U.C. 536. a.C. 216.

1 *Obnoxius*] Ignobiliter pavens, ut servus nutum domini horret. Sic l. III. c. 39. *Obnoxiè dictas sententias.*

2 *Invictum vestrum imperatorem*] In voce *vestrum* sese prodit indignatio & contemptus.

3 *Luxuriet nobis*] Nos vanâ specie lactatos destituat.

U.c. 536. a. C. 216. *Disceptatio cum Magone.*

que Mago negasset, *Hostium quidem ergo*, inquit, *adhuc nimis multum superest. sed multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.* Quum id nescire Mago diceret, *Nihil facilius scitu est*, inquit. *Ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est?* Quum id quoque negasset, *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quàm habuimus, quâ die Annibal in Italiam est transgressus. Quàm varia victoria* 4 *priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. Nunquam terrâ marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quàm ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consulibus, devicti ad Ægates insulas sumus. Quòd si (id quod dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo quid sententiæ dicam: si de iis quæ Mago postulat,* 5 *refertis; nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsâ atque inani spe, multo minùs censeo mittenda esse.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barcina 6 leviorem auctorem faciebat, & occupati animi præsenti lætitiâ, nihil quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululùm voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Annibali quatuor Nu-

4 *Priore Punico bello*] Si hæc sunt à manu Livii, imprudens more Romano Pœnum hominem loquentem facit.

5 *Refertis*] Vid. not. 1. ad III. 39.

6 *Leviorem auctorem faciebat*] Ejus auctoritatem minuebat.

midarum millia in supplementum mitterentur, & quadraginta elephanti, & 7 argenti multa talenta. 8 Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur. Ceterùm hæc, ut in secundis rebus, segniter otioséque gesta. U.c. 536. a.C. 216.

XIV. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, 1 ut equum escendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptæ fuerant, & servorum delectum, cohortesque 2 ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique 3 pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxâ pecuniâque sese exsolvi jussurum.* Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab

Romani impigre bellum apparant.

7 *Argenti multa talenta*] Videtur legendum *mille talenta* ex c. 32. infrà.

8 *Dictatorque*] Pœnus: sic solent loqui Romani scriptores, nomina magistratuum & imperiorum apud se usitata ad exteros quoque populos transferentes.

1 *Ut equum escendere liceret*] Vetabatur priscâ lege dictator equum conscendere. Cujus prohibitionis originem & causas inquirit Plut. in Fab.

2 *Ex agro . . Gallico*] Sic dicebatur ager inter Æsim & Rubiconem fluvios, qui quum olim Gallorum Senonum fuisset, postea iis expulsis, populo viritim distributus fuerat.

3 *Pecuniæ judicati*] Vid. not. 2. ad VI. 14.

U.c.536. a.C.216. urbe proficiscitur. Annibal, Capuâ receptâ, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: 4 &, ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita, si morarentur spem, nihil eorum quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maximè primores ejus in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum, atque Annibalis tota esse, metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; 5 clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt; docentque quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Annibalis esse & Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. concedendo plebei senatum, ubi velint defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari quæ se-

Nolæ discordia.

Senatus Nolanus vocat Marcellum.

4 *Et, ut non hostiliter statim*] Dele supervacaneam voculam *&*.

5 *Clam simulando*] *Simulare* est ostentare aliud quid, quàm apud animum tuum sentias. Itaque non *clam*, sed palam & apertè peragitur id quod simulatur. Hîc igitur videtur esse aliquid vitii. Aptè ad sensum legeretur *obsecundando*, quomodo suprà, l. III. c. 35. *obsecundando mollire impetum aggrediuntur.*

cum

cum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse à Casilino Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, perque agrum Saticulanum Trebianumque super Suessulam per montes Nolam pervenit. U.c.536. a.C.216.

XV. Sub adventum prætoris Romani, Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proximè Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quò cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterùm, posteaquam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapoli quoque sicut Nolâ omissâ, petit Nuceriam. Eam quum aliquandiu circumsedisset; sæpe vi, sæpe sollicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus ut inermes cum singulis abirent vestimentis. deinde, ut qui à principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque [1] honores, qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec eâ spe quemquam tenuit. dilapsi omnes, [2] quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maximè Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac fortè primus quisque, Capuam petissent; exclusi inde, quòd portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta

Annibal Nuceriam capit.

1 *Honores, qui remanerent... proposuit*] *Honores proposuit* iis *qui remanerent.* Non rarò supprimit in hunc modum pronomina Livius. Sic l. IV. c. 3. *Civis Romanus si sit ex plebe, præcisa* (ei) *consulatûs spes erit?* & X. 25. *Hodierno & crastino die qui nomina dederitis,* (eos) *mecum ducam.*

2 *Quocunque hospitia*] Magis Livianum videretur, *quò quemque hospitia.* Sic infrà, c. 17. *quâ quemque aut consilium, aut error tulit.*

U.c. 536. a.C. 216.

atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiduciâ præsidii, quàm voluntate principum habebat. plebes timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem [3] consensus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, & sociorum eâ tempestate prope nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorum corporum inventum, curatumque benignè, etiam cum donis Annibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum & sollicitum curâ novandi res, prætor cernebat. Ceterùm, quum aut pœnâ cohibendus esset, aut beneficio conciliandus; sibi assumpsisse, quàm hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benignè appellat: [4] *Multos eum invidos inter populares habere inde existimatu facile esse, quòd nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quàm multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quæque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adiisset: utique Cannensi prælio non priùs pugnâ abstiterit, quàm prope exsanguis ruinâ superincidentium virorum, equorum, armorum sit oppressus. Itaque macte virtute esto*, inquit. *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: &, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati at-*

Bantium Marcellus Romanis conciliat.

3 *Consensus attentatæ defectionis*] Lege: *conscientia tentatæ defectionis.*

4 *Multos*] Facilè judicari posse multos eum invidos inter populares suos Nolanos habere, quum nemo....

que emolumento esse. Lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, [5] bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur. Hac comitate Marcelli, ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortiùs ac fideliùs juverit. U.c. 536. a.C. 216.

XVI. Quum Annibal ad portas esset, (Nolam enim rursus à Nuceria moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus, sub adventum hostium, intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prælia hinc parva inter urbem castraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos [1] temere rogantes, nec dare signum universæ pugnæ volebant. In hac quotidiana duorum exercituum statione, principes Nolanorum nunciant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: statutumque esse, ut, quum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas, murosque occuparent, ut potentes* *Annibal ad Nolam.*

5 *Bigatos ... quingentos*] Bigati nihil differebant à quadrigatis, de quibus suprà, XXII. 52. nisi quòd hi quadrigarum, illi bigarum effigiem insculptam gerebant. Itaque bigati quingenti efficiunt septem marcas nostrates cum sex unciis & semuncia una.

1 *Temere rogantes*] Hoc parum clarum est. Cur enim duces non denegarent id quod temere rogarentur? Legimus *provocantes*. Quum utrimque acies starent in conspectu, pauci injussu imperatorum temere interdum oppositos sibi hostes provocabant: quos prohibere duces non tanti esse ducebant.

U.c. 536. a.C. 216. *Marcellus vincit.*

rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent. Hæc ubi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartitò exercitum instruxit: impedimenta subsequi jussit: calones lixasque & invalidos milites, [2] vallum ferre. mediâ portâ robora legionum & Romanos equites; duabus circà portis novos milites, levemque armaturam ac sociorum equites, statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; [3] subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis prælio legionibus in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Annibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primò miraculo esse, quòd nec exercitus Romanus portâ egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefactâ repentè portâ Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primùm, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere ju-

2 *Vallum ferre*] Ferre plures vallos, quibus, si opus esset, vallum strui posset. Milites Romani senos septenosque vallos, interdum etiam duodenos tulisse leguntur. Vid. suprà III. 27.

3 *Subsidiaque destinata impedimentis data*] Data sunt impedimentis subsidia quæ iis erant destinata. Cæterùm facilè pateremur alterutram harum vocum, sive *data*, sive *destinata*, eliminari.

bet. Satis terroris tumultûsque in aciem mediam intulerant, quum duabus circà portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut, paucitatem maximè spernentibus Pœnis, ingentis repentè exercitûs speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & trecentos hostium cæsos: non plus quingentis Romanos amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit; ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. 4 non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quàm postea vincere. U.c. 536. a.C. 216.

XVII. Annibal, spe potiundæ Nolæ ademptâ, quum Acerras recessisset; Marcellus extemplo clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum jussit publica populi Romani esse: & summâ rerum senatui traditâ, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus Acerras primùm ad voluntariam deditionem conatus perlicere, posteaquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. ceterùm Acerranis plus animi quàm virium erat. itaque desperatâ tutelâ urbis, ut circumvallari moe- *Acerras capit Pœnus.*

4 *Non vinci enim ab Annibale vincentibus*] Hæc si sana sunt, sic exponi debent. Difficilius enim fuit vincentibus, id est, iis qui tunc vicere Marcello duce, non vinci ab Annibale, quàm postea vincere. Olim legebatur *vincere solitis*, ubi nunc *vincentibus*. Unde effici potest vel *vincere solito*, nempe Annibale; vel, *vinci solitis* Romanis.

U.c. 536. a.C. 216. nia viderunt, priusquam [1] continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias, silentio noctis, dilapsi, per vias inviaque, [2] quâ quemque aut consilium, aut error tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incensis, quum à Casilino dictatorem Romanum legionesque eminus adspici nunciassent, [3] ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore [4] quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eódem audita Cannensis clades contulerat. hi non confecto Præneste ad diem delectu, seriùs profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, [5] & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti à Casilino quum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. ibi quum dies aliquot suspecti Campanis, timentesque, cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent, [6] jamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem satis pro

1 *Continuarentur*] Jungerentur inter se, ita ut nullum jam inter ea spatium pateret ad fugam.

2 *Quâ quemque aut consilium, aut error tulit*] Sic suprà, 15. *quò quemque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit.* Quod hactenus legebatur, *terror*, minimè huc quadrat. Etenim eos etiam *terror* agitabat, qui certo *consilio* sedem sibi legêre.

3 *Ne quis.. Capuam quoque recurrat*] Hæc parum idoneum sensum offerunt. Ex scriptis libris erui potest hæc lectio, longè melior & clarior : *Ne quid... Capuæ quoque moveretur.*

4 *Quingenti Prænestini*] Infrà c. 19. dicuntur fuisse *quingenti septuaginta.*

5 *Et aliis aggregarent sese*] Videtur scripsisse Livius, *& aliis adgregantibus sese.*

6 *Jamque de Capuæ*] Dele *jamque*, & lege *ut*, id est, postquam *de Capuæ de-*

certo habuere; 7 interfectis nocte oppidanis, partem urbis quæ cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præsidii Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines quadringenti & sexaginta, eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine alterâ parte cincta, tuenda, erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat. U.C. 536. a.C. 216.

XVIII. Annibal quum jam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isalca, præmittit: ac primò, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet: si in pertinacia persitent, rem gerere, ac tentare, si quâ parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus, moliri portas & claustra refringere parat: quum patefactis repentè portis cohortes duæ ad id ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremò Annibal, castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem parvumque præsidium summâ vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac, dum instat lacessitque, coronâ undique circumdatis mœnibus, ali- *Casilinum Annibal oppugnat.*

fectione agi. Hanc emendationem postulat verbum quod sequitur, *habuere.*

7 *Interfectis... oppidanis*] Ne intellige interfectos oppidanos omnes, sed eos videlicet, qui Pœnis favebant; cum ceteris communi animo consilioque Prænestinos urbem defendisse, ut constat ex c. 19. infrà.

U.c.536. a.C.216. quot milites & promptissimum quemque è muro turribusque ictos amisit. Semel [1] ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prælio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux, castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Trasimenique & Trebiæ singulos admonens universosque. Inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique: nec ad varios conatus hostium [2] aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversùs vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviàm ire; donec pudor etiam Annibalem ab incepto avertit: castrisque communitis ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversùs omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ; [3] & eo impensiùs, quo avidiùs ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, & vinum, & epulæ,

Annibal it Capuam in hiberna.

1 *Ultro erumpentes*] Quum etiam non lacessiti erumpere ausi essent. Vid. not. 5. ad I. 4.

2 *Aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum*] Placeret magis legere: *aut vis ulla, aut ars deerat sociis Romanorum. Propugnacula...*

3 *Et eo impensiùs*] Et quidem deliciæ eo impensiùs perdidere Pœnos, eo graviore exitio evertêre Pœnorum vires, quo avidiùs in eas se merserant, propterea quòd hactenus erant illarum insueti.

& scorta, balineaque, & otium, consuetudine indies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quàm præsentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modò victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: &, ubi primùm sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo, corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstivorum tempus, magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua, desertoribus erant.

U.c. 536. a. C. 216. *Corrumpitur illic ejus exercitus.*

XIX. Ceterùm, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causâ profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, & Vulturnus amnis inflatus aquis, & [1] preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus assidens tantùm Casilino, quia [2] prædictum erat

1 *Preces.. Acerranorum*] Suprà, c. 17. Livius memoravit Acerranos passim diffugisse, urbem direptam atque incensam fuisse. Non ineptè reposueris *Avellanorum*, quæ civitas erat Campaniæ vicina Casilino.

2 *Prædictum erat dictatoris*] Prædixerat, seu edicto

U.C. 536. a.C. 216.

dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quanquam, quæ facilè omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Casilino. nam & præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat) neque clam importandi spes esset, farre ex agris circà undique convecto, quum complura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte & mittebantur & perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Annibali est, & deinde intentiore custodiâ cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremò ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervidâ mollissent aquâ, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent: [3] &, quum hostes obarassent quidquid herbidi

Casilinum in doliis per amnem frumentum mittitur.

Nuces mittuntur. Casilini lora pellesque manduntur.

præcaverat, imperaverat dictator.

3 *Et, quum hostes*] Quum Pœni obarassent quidquid

terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt: ut Annibal, *Eone usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. 4 Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide acceptâ, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quàm ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumpsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, amicta togâ, velato capite; & tria signa, cum titulo lamnæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus. U.c.536. a.C.216. *Annibali deditur Casilinum.*

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne, ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casûs obscurior fama est: quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem

soli herbidi circa murum erat, Prænestini qui Casilinum tuebantur raporum semen eò injecerunt.

4 *Septunces auri*] Septenæ auri unciæ in singulos: unciæ nostrates septem cum granis 168.

U.c.536. a.C.216. *Petellini Romanis fidi.*

tempore [1] Petellinos, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modò, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. quibus quum obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymæque (in questus enim flebiles, quum sibimetipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consultique iterum à Manio Pomponio prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expletâ, consulere sibimet ipsos in præsenti fortuna jusserunt. Hæc posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repentè mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi quâ quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent; pars, quando deserti à veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptìm nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. [2] Relatâ postero die per minorem trepidationem re, tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

Status rerum in Sicilia.

XXI. Per idem ferè tempus litteræ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia

1 *Petellinos, qui uni ex Bruttiis*] Consentia quoque, quæ Bruttiorum erat metropolis, in fide manserat, ut constat ex c. 30. infrà.

2 *Relatâ .. re, tenuerunt optimates*] Quum relatum de ea re esset postero die, quo minor jam erat trepidatio, optimates evicere ut decretum fieret de urbe adversùs Pœnos animosè defendenda.

T. Otacilii proprætoris in senatu recitatæ sunt: *P. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse. militi & navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse unde mitteretur: jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, & sex mensium frumentum, accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benignè contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti, [1] triumviri mensarii rogatione M. Minucii tribuni plebis facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat; & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat; & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, & Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Paulli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugnâ Cannensi.

U. C. 536. a. C. 216.

Hiero adjuvat Romanos.

Triumviri mensarii.

XXII. Quum cetera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque

1 *Triumviri mensarii*] Vid. suprà VII. 21. & ibi not. 2.

V.C. 536. a.C. 216. convenientium ad publicum consilium, respexerunt. neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. *Deliberatur de explendo senatu.* Quum de ea re Manius Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis, retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longâ oratione [1] non solùm inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conquestus esset; explendi senatûs causâ, & jungendi arctiùs Latini nominis, [2] pro magna re suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quàm ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: &, quum fremitus indignantium totâ curiâ esset; & præcipuè T. Manlius, esse etiam nunc stirpis ejus virum, diceret, [3] ex qua quondam in Capitolio consul minatus es-

1 *Non solùm inopiam, sed paucitatem*] Videmur, mutato duorum vocum ordine, legere debere: *non solùm paucitatem, sed inopiam etiam civium*: ut Carvilius queratur, non, paucos superesse cives, sed planè nullos, qui in senatum legi possint.

2 *Pro magna re suadere dixit*] Dixit suadere se tanquam rem magni momenti. Atque in eo acquiesceremus, nisi nos aliò vocarent scripti. Unus præfert *cum magna re*: alius vel optimus, *cum pro magno re se suadere*. Videndum an legi debeat: *explendi senatûs causâ, & jungendi arctiùs Latini nominis cum p. ro.* id est, cum populo Romano, *magnopere se suadere*.

3 *Ex qua quondam .... consul*] Ex qua oriundus consul quondam in Capitolio minatus esset... Designatur T. Manlius Torquatus, cujus verba vid. l. VIII. c. 5.

ſet, quem Latinum in curia vidiſſet, eum ſuâ manu ſe interfecturum; Q. Fabius Maximus, *Nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in ſenatu*, dixit, *quàm inter tam ſuſpenſos ſociorum animos, incertamque fidem, id tactum, quod inſuper ſollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem ſilentio omnium exſtinguendam eſſe: &, ſi quid unquam arcani ſanctive ad ſilendum in curia fuerit, id omnium maximè tegendum, occulendum, obliviſcendum, pro non dicto habendum eſſe.* ita ejus rei oppreſſa mentio eſt. Dictatorem, qui cenſor antè fuiſſet, vetuſtiſſimuſque ex eis qui viverent cenſoriis eſſet, creari placuit, qui ſenatum legeret: acciríque C. Terentium conſulem ad dictatorem dicendum juſſerunt. qui quum ex Apulia, relicto ibi præſidio, magnis itineribus Romam rediſſet; 4 nocte proximâ, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex SC. ſine magiſtro equitum dictatorem in ſex menſes dixit. U.c.536. a.C.216. *Fabius Buteo dictator legendi ſenatûs causâ.*

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Roſtra eſcendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum eſſet, probare ſe*, dixit: *neque dictatorem ſe ſine magiſtro equitum: nec* 1 *cenſoriam vim uni permiſſam, & eidem iterum: nec dictatori, niſi rei gerendæ cauſâ* *Dictatoris moderatio.*

4 *Nocte... ut mos erat*] Nocte dictatorem dici à conſule mos erat, ut conſtat ex plurimis antiquorum ſcriptorum teſtimoniis. Vid. ſuprà VIII. 23.

1 *Cenſoriam vim uni permiſſam, & eidem iterum*] Duplex vitium à Buteone notatur: primum, quòd cenſoria vis permiſſa ſit uni ſibi, quum juxta leges duobus permitti deberet: ſecundum, quòd eidem iterum permittatur, quum lege cautum eſſet, ne bis cenſorem fieri liceret. Hanc legem C. Marcius iterum cenſor tulerat, eo anno qui præceſſit primum Punicum bellum.

U.C.536. A.C.216. *creato, in sex menses datum imperium.* [2] *Quæ immoderata sors, tempus, ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent; transcribi tantùm recitarique eos jussurum, ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, [3] qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebei, quæstoresve fuerant: tum ex iis qui magistratus non cepissent, [4] qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita centum septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis: turbæque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulò terens, ne deducendi sui causâ populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum eâ morâ, frequentesque eum domum deduxerunt.

XXIV. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causâ in urbe retineretur. Postero die consultus à Man. Pomponio prætore sena-

2 *Quæ immoderata*] Quæ ultra modum, ultra præscriptum legum fieri coegissent sors, tempus, ac necessitas.

3 *Qui ... curulem*] Vid. not. 11. ad XXII. 49.

4 *Qui spolia ex hoste fixa domi haberent*] Vid. not. 7. ad L. X. c. 7.

tus decrevit dictatori scribendum, uti, si è republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret, cum magistro equitum, & prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis qui legionibus præessent. Dictator de se pauca ac modicè locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertiùm absens qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum & ædilis curulis erat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ: qui quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum Patres consuleret. Quum eæ res maximè agerentur, nova clades nunciata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortunâ; L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Sylva erat vasta (Litanam Galli vocabant) quâ exercitum traducturus erat. ejus sylvæ dextrâ lævâque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, [1] momento levi impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociûmque ab Supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in

U.c. 536. a. C. 216.

Comitia

L. Postumius Cos. des. in Gallia cum exercitu deletus.

1 *Momento levi*] *Momentum* est id quod movet. Itaque *momento levi* hîc idem est ac levi ictu, levi tactu.

U.C.536. agros hostium induxerit. Galli oram extremæ
a.C.216. sylvæ quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quæ alia in aliam instabilem per se ac malè hærentem incidentes, [2] ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsidentes, interfecerunt; paucis è tanto numero captis, [3] qui fluminis pontem petentes, obsesso antè ab hostibus ponte, interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans occubuit. spolia corporis caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere. idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumque idem [4] sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis quàm victoria fuit. nam etsi magna pars animalium strage sylvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum fugâ est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

XXV. Hac nunciatâ clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, ta-

2 *Ancipiti strage*] Quum sternerentur, sive ruerent arbores in quamcunque partem, in directum, à dextra, à læva.

3 *Qui fluminis pontem petentes, obsesso antè ab hostibus ponte, interclusi sunt*] Displicet τὸ *ponte* tam ex propinquo subsequens *pontem*. Faciliùs & liberiùs flueret oratio, si legeremus, *qui fluminis pontem petentes, obsessum antè ab hostibus, interclusi sunt.*

4 *Sacerdoti... ac templi antistitibus*] Ei qui sacra fecisset, & toti collegio antistitum templi.

bernis clausis, velut nocturnâ solitudine per urbem actâ, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent; tum Ti. Semprònius senatum habuit, consolatusque Patres est, & adhortatus, *Ne, qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent.* [1] *quod ad Carthaginienses hostes Annibalemque attinet, prospera modò essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum & omitti tutò & differri posse: ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Pœno, exercitibusque per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.* Ipse primùm, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, à peritis quæsitum est. nec unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. Itaque Galliam, quanquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit: eódem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tempore, [2] nisi quod stipendiorum legitimorum U.c.538. a.C.216.

1 *Quod ... attinet*] Fortè *attineret*. Indirecta enim est oratio.

2 *Nisi quod stipendiorum*] Hi milites minimi quisque roboris, eo meliore conditione erant, quàm ii qui à Cannis fugerant, quòd exacto stipendiorum legitimorum numero in patriam redire poterant. At militi Cannensi non antè finis militiæ ostendebatur, quàm hostes Italiâ pulsi essent.

U.c.536. esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui a.C.216. in locum L. Postumii suffectus esset, decretæ sunt: eumque, quum primùm salvis auspiciis posset, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: [3] atque inde consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui.

Res gesta in Hispania. XXVI. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnæus terrâ, Publius navibus rem gereret; Asdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus tenebat se: [1] quoad multùm ac diu obtestanti, quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum refectâ tandem spe, castra propiùs hostem movit: classemque & ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium transitio: qui post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugæ motum in Tartessiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum [2] ab Romanis bellum est: infesto-

3 *Atque inde consul .... sumeret*] Melius videretur, *consulem .. sumere*: ut idem servetur orationis tenor.

1 *Quoad multùm*] *Quoad* hoc loco est *usque eo donec*, *usque ad id tempus quo*.

2 *Ab Romanis*] Omissis

que exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum nobilem Tartessiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, aggredi statuit. Præmissâ igitur levi armaturâ, quæ eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes: deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repentè decessit animis pavor, ut non ad munimenta modò defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prælio. Erumpunt igitur agmine è castris, tripudiantes more suo: repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo antè ultro lacessenti incussit. itaque & ipse Asdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam objecto, [3] tum copias subducit, & præmissam levem armaturam, equitesque palatos, eódem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore, certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantùm præstanti.

U.C.536. a.C.216.

XXVII. Posteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem [1] Asenam, quò fines hostium ingrediens Asdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circà agro potiuntur. nec jam aut in agmine, aut in castris,

Romanis, Asdrubal in eam gentem vertit bellum.

3 *Tum copias*] Redundat particula *tum*.

1 *Asenam*] Nomen ignotum omnibus Geographis. Scripti & veteres editi habent *Ascuam*.

U.C. 536. A.C. 216. ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Asdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructâ ad castra. Quem ut adesse tumultuosè nuncii refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum è castris exissent. tamen primò ipsâ audaciâ terruere hostem. deinde rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem: [2] & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, coronâ hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione factâ, sylvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. [3] Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo litteras Carthaginem mittit, indicans quanto fama profectionis suæ damno fuisset. [4] *Si verò inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam præterquam quòd*

Asdrubal jubetur ducere exercitum in Italiam.

2 *Et dum corporibus*] Videtur scripsisse Livius: *& dum corpora corporibus applicantur.*

3 *Nec diu in pacato mansit*] Magis placeret: *nec diu pacata mansit*, supple, gens.

4 *Si verò inde pergeret*] Nobis hîc suspecta est particula *verò*. Possis legere: *si movere inde pergeret.*

nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, [5] *ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.* U.C. 536. a.C. 216.

XXVIII. Hæ litteræ quanquam primò admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Asdrubale, neque de copiis ejus mutatum. Himilco, [1] cum exercitu justo, & aucta classe, ad retinendam terrâ marique ac tuendam Hispaniam, est missus. Qui ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantùm maximè accelerare poterat, per dubios infestosque populos [2] juxtà intentus ad Asdrubalem pervenit. Quum decreta senatûs mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse invicem quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nullâ re quàm celeritate tutior, quòd [3] undique abierat, antequam consentirent. Asdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis; satis gnarus, Annibalem transitus quosdam pretio mercatum, nec auxilia Gallica aliter quàm conducta habuisse; inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum de-

Himilco mittitur in Hispaniam.

Asdrubal in Italiam ire parat.

5 *Ut*] Etiamsi.

1 *Cum exercitu justo*] Vid. not. 5. ad I. 4.

2 *Juxtà*] Pariter. Non minùs intentus quum per dubiæ fidei populos, quàm quum per apertè infestos transiret.

3 *Undique abierat, antequam consentirent*] Nulla fuit regio ex qua non priùs abiisset, quàm ejus regionis populi satis spatii ad consentiendum haberent.

U.c.536. a.C.216. scendit. Decreta Carthaginiensium & Asdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis ire obviàm cœptis atque obsistere parant; rati, si Annibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Asdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis, ad Iberum contrahunt copias: & transito amne, quum diu consultassent, utrùm castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam eâ tempestate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi sensit Asdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem versum bellum.

Scipiones ei obviàm eunt.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus præliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnæ propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum est. [1] Triplex stetit Romana acies. velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat,

Pugna inter Scipiones & Asdrubalem.

1 *Triplex stetit Romana acies*] Romana acies in tria de more corpora divisa est, Hastatos, Principes, Triarios. Levis armaturæ milites partim locati sunt inter Antesignanos, quo nomine designantur Hastati, atque etiam fortasse Principes: partim in ultimam aciem, ac ponè Triarios rejecti. De Antesignanis vid. not. 3. ad II. 20. & not. 3. ad VIII. 11.

erat, lævo Afros, mercenariorumque auxilia: U.C. 536.
[2] equitum, Numidas Pœnorum peditibus, a.C. 216.
ceteros Afris pro cornibus apponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multùm quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præstabant. Militibus longè dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul à patria pugnarent, facilè persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinaverant animis, vincere aut mori. Minùs pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, quàm victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu quum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segniùs in cornibus prælium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prælio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. itaque duo diversa *Vincunt* prælia erant: utroque Romani, [3] ut qui pulsis *Romani.*

2 *Equitum, Numidas*] Quæ præcessere pertinent ad pedites. Equitatum pro cornibus locatum ita dividit, ut Numidas adjungat Pœnorum peditibus, ceteros Afris. *Equitum* hîc partitivè sumitur, quasi *ex equitibus*.

3 *Ut qui pulsis tandem mediis*] Particula *tandem* hîc locum habere posse non videtur, quum media acies

U.c.536. a.C.216.

tandem mediis, & numero & robore virorum præstarent, haud dubiè superarunt. Magna vis hominum ibi occisa: &, nisi Hispani vixdum conserto prælio tam effusè fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit, quia simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fugâ effusâ nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Asdrubal usque ad ultimum eventum pugnæ moratus, è media cæde cùm paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Asdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitûs, sed ne manendi quidem satis tutò in Hispania, spem reliquit. Quæ posteaquam litteris Scipionum Romæ vulgata sunt; non tam victoriâ, quàm prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur.

Petellia in Bruttiis ab Himilcone capta.

XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Bruttiis, aliquot post mensibus quàm cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Annibalis, expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quàm fames expugnavit. absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; 1 sutrinæ postremò coriis, herbisque & radicibus, & corticibus teneris, 2 strictisque rubis vixere; nec,

suprà dicatur primo statim concursu rettulisse pedem; & paulo post terga vertisse. Possis legere *pulsis jam tum*, vel *jam antè mediis*.

1 *Sutrinæ postremò coriis*] Vix dubitari potest, quin legendum sit, quemadmodum vetustissima editio habet, *scutorumque postremò coriis*, nisi quòd τὸ *que* abesse potest. Sic supra c. 19. in obsidione Casilini *detractas scutis pelles* in usum cibi versas fuisse narratum est.

2 *Strictis . . . rubis*] Rubis quorum fructus strinxe-

antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Receptâ Petelliâ, Pœnus ad Consentiam copias traducit: quam minùs pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus, & Bruttiorum exercitus, Crotonem, Græcam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. itaque [3] urbe à defensoribus vastâ facilè potiti sunt hostes: arx tantùm retenta, in quam inter tumultum captæ urbis è mediâ cæde quidam effugêre. Et Locrenses descivere ad Bruttios Pœnosque, proditâ multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo maximus stirpis, contemptâ simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romanâ societate, ad Pœnos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios, absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni, Q. Fabius Maximus à senatu postulavit, ut ædem Veneris Ery-

U.C. 536. a. C. 216.

Croto capitur à Bruttiis.

Gelo filius Hieronis deficit ad Pœnos.

Moritur.

rant, i. e. decerpserant. Hos ruborum fructus appellat Ovidius *mora*, l. I. Metam. v. 105... *& in duris hærentia mora rubetis.*

3 *Urbe à defensoribus vastâ*] Urbe vacuâ defensoribus, quæ non idoneum defensorum numerum haberet. *Vastus* est desertus, incultus, vacuus. Livius suprà l. V. c. 53. *vastam incendiis urbem*. Et Sallust. Jugurth. c. 48. *Mons... vastus ab natura & humano cultu.*

U.c. 536. a.C. 216. cinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit ut Ti. Sempronius consul designatus, quum honorem iniisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causâ. Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, 4 ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi ædilium M. Aurelii Cottæ & M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores, 5 Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit: Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello proconsule imperium esse populus jussit, quòd post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

M. Æmilii ludi funebres.

U.c. 537. a.C. 215. Ti. Sempronio Coss.

Duplex tributum imperatum.

XXXI. Senatus quo die primùm est in Capitolio consultus, decrevit, ut eo anno duplex tributum imperaretur; simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad

4 *Ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum.*] Manifestum est duas postremas voces *per triduum* malè huc inculcatas esse ex versu præcedente.

5 *Q. Fulvius ... qui antea consul.*] Lege, *qui antè II. id est, bis, consul ... fuerat:* planè ut de eo rursus agens habet Livius, infrà XXV. 5. Consul primùm fuerat anno u. c. 515. secundùm, anno 518.

Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: [1] inde sex legiones [2] in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maximè exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primò exspectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maximè consulem in eum annum ob egregiè in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit, *è republica fuit, Patres Conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non priùs edici, quàm is inde, confecto quod mandatum est negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quem maximè vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est; canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis,

U.c. 537. a.C. 215.

Decreta de exercitibus.

1 *Inde sex legiones*] Manifestum mendum est in numero. Sine ulla dubitatione emenda: *inde eæ legiones.*

2 *In castra Claudiana*] In castra Claudii Marcelli.

U.C. 537. a.C. 215. qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, 3 dein latum ad populum, 4 ut cives Romani essent, item uti municipes Cumani essent, 5 pridie quàm populus Campanus à populo Romano defecisset. Maximè ut hoc ferretur, moverat, quòd, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; vetere patriâ relictâ, in eam in quam redierant nondum adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures, vitio creatum videri pronunciaverunt; vulgóque Patres ita famâ ferebant, quòd tum primùm duo plebeii consules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertiùm. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore

Marcellus in locum Postumii Cos. creatur.

Se abdicat.

Et sufficitur Fabius Maximus III. Cos.

Prodigia.

3 *Dein latum ad populum*] Supervacanea est vox *dein*, videturque recidenda.

4 *Ut cives Romani essent, item uti municipes Cumani essent, pridie*] Ut cives Romani essent, attributi municipio Cumano, idque ab illo die qui proximè præcesserat diem defectionis Campanorum. Nempe ab illo die quo populus Campanus à populo Romano defecerat, hi equites desierant esse cives Campani, quum in fide erga Romanos perstitissent, ac proinde jam essent Capuæ hostes. Ab illo ergo eodem die nova illis patria substituitur in veteris locum, quam reliquerant, ne scilicet ullum esset tempus, quo nullius patriæ cives essent. Ceterùm his in Livii verbis iteratur sine causa τὸ *essent*: priore loco deleri potest. De jure municipiorum vid. not. 1. ad VIII. 14.

5 *Pridie quàm populus Campanus*] Suspicari licet excidisse hîc tres voculas, quæ notis expressæ facilè omitti potuerint; nempe *ex a. d.* id est, *ex ante diem*. *Ex ante diem pridie*, idem est quod, ex illo die qui est pridie.

manavere, lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem novemdiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata. U.C. 537. a.C. 215.

XXXII. Consules exercitus inter se diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio [1] volonum quod fuerat, & sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones quæ ex Sicilia redissent, decretæ: M. Claudius proconsul ad eum exercitum qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores, [2] quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eò vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Annibalis duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, [3] mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, cum præsidio sexaginta navium longarum, nuncius affertur, in Hispania rem malè gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem, cum classe ea copiisque, omissâ Italiâ, in Hispaniam averterent; quum Sardiniæ recipiendæ repentina spes affulsit. *Parvum ibi exercitum Roma-* *Vocantur Pœni in Sardiniam ab Hampsicora.*

1 *Volonum*] *Volones dicti sunt milites*, inquit Festus, *qui post Cannensem cladem usque ad octo millia, quum essent servi, voluntariè se ad militiam obtulerunt*. Rem narravit Livius suprà XXII. 57. Hi igitur volones eximuntur de exercitu cui Fabius præfuturus erat, & traduntur Sempronio.

2 *Quibusque in senatu dicere sententiam liceret*] Vid. not. 11. ad XXII. 49.

3 *Mille argenti talenta*] Marcos nostrates 93750.

U.c. 537. a.C. 215. *num esse: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exspectari. ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbè atque avarè imperatum. gravi tributo & collatione iniquâ frumenti pressos. Nihil deesse aliud quàm auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat: maximè eam rem moliente Hampsicora, qui tùm auctoritate atque opibus longè primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Asdrubalem, cognomento Calvum, deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ consules, transactis rebus quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius, militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit; 4 & Q. Fabius, consulto priùs senatu, ut frumenta omnes ex agris, 5 ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne prætoribus quidem qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum à Terentio accipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimùm uti ad regionis ejus præsidium: 6 Terentianum mit-

4 *Et Q. Fabius*] Repete ex antecedentibus verbum *edixit*.

5 *Ante Kalendas Junias primas*] Kalendas Junias præsentis anni. Additur *primas* ex consuetudine formularum hujusmodi, in quibus verborum apices religiosè perpenduntur. Vid. & infrà l. XLII. c. 21.

6 *Terentianum mitti*] Exercitum Terentii Varronis mitti in Siciliam.

ti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves [7] M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundusium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, posteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

U. c. 537. a. C. 215.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesque animos intenderant: inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quo propior Italiæ, ac mari tantùm Ionio discretus erat. Is ubi primùm famâ accepit, Annibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. [1] Posteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Annibalem misit: qui vitantes portus Brundusinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, [2] circa Nuceriam castra ha-

Philippus rex Maced. legatos mittit ad Annibalem.

7 *M. Valerio*] Videtur potiùs legendum *P. Valerio* ex capp. 34. & 38. infrà.

1 *Posteaquam tertia jam pugna*] Quum videret Philippus tertiam jam pugnam, tertiam fuisse victoriam ab Pœnorum parte; sive, Pœnos ter pugnasse cum Romanis, ter vicisse.

2 *Circa Nuceriam*] Imo *Luceriam*. M. enim Valerius in Apulia erat, cujus una è præcipuis civitatibus *Luceria*. At *Nuceria* urbs est Campaniæ.

U.C. 537. a.C. 215. bentem. Ibi intrepidè Xenophanes legationis princeps à Philippo rege se missum ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules, ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius novâ societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. dat qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, quâ proximum fuit, in castra Annibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *Ut Philippus rex quàm maximâ classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terrâ marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet. Perdomitâ Italiâ, navigarent in Græciam, bellumque* 3 *cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.*

Fœdus inter Philippum & Annibalem.

Legati Pœnorum ad Philippum.

XXXIV. In has ferme leges, inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus, missique eum iis 1 ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eòdem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt. inde profecti, quum

3 *Cum quibus regibus placeret*] Lege *cum quibus regi*, nempe Philippo, *placeret*.

1 *Ad regis ipsius firmandam fidem*] Ad firmandam societatem fide, seu, juramento ipsius regis. Eòdem ferè modo infrà, XXXII. 40. *firmato præsidio*, id est, quum firmasset urbem præsidio.

jam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ littoribus. P. Valerius Flaccus [2] cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primò fugere regii conati : deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis : & ad præfectum classis adducti, quum quæreret, qui, & unde, & quò tenderent cursum, Xenophanes primò satis jam semel felix mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, litteræ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ, [3] & pacta pacis inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum, Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quamprimum deportare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus : eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quæ communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status

U.c. 537. a.C. 215.

Capiuntur à Romanis.

Sardiniæ status.

2 *Cercuros*] Cercurus erat genus navigii velocis & brevis cum longa puppi. Nomen ei videtur inditum à Corcyra insula, quæ Græcis Κέρκυρα, ubi forcasse illa navigii forma inventa est.

3 *Et pacta pacis inter*] Non sunt hæc pacta pacis, sed potiùs belli communiter gerendi. Mss. plerique omittunt vocem *pacis* : unus habet, *& pacta leges inter.*

U.c.537. a.C.215. rerum in insula esset; bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate coeli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quàm longum morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, [4] exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidem esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites, scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem ferè tempus, & à Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Calvo cognomen erat, foedâ tempestate vexata, [5] ad Baleares insulas dejicitur. ibique (adeo non armamenta modò, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campa-

4 *Exercitum .. provinciæ præsidem*] Eodem modo loquitur Livius, infrà c. 48. *præsides provinciarum exercitus.*

5 *Ad Baleares insulas dejicitur.* Vulgati habent hoc loco *ejicitur.* Sed *ejici* naufragorum est, ut in decantato illo orationis pro Roscio loco: *Quid tàm commune, quàm .. littus ejectis.* *Dejici* dicuntur ii qui vi tempestatis vertuntur à cursu, aut ad terram inviti impelluntur, summâ tamen re salvâ. Sic suprà l. XXI. 49. *eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam.*

ni per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere; primò sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eò senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eò senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi esset. Cumani (quanquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi [1] fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quò ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebrò decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos. [2] inter quæ maxima inerat tum cura duci, itáque legatis tribunisque præceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari sineret. omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quæ fortuna coëgisset ita fieri, eamdem cogere tueri factum.* Ea non majore curâ præcepta ab ducibus sunt, quàm à militibus observata; brevique tantâ concordiâ coaluerant omnium ani-

U.C. 537.
a.C. 215.

Campanorum molitiones in Cumanos.

1 *Fallax consilium*] Fraudem quam & ipsi meditabantur adversùs fraudulentes.

2 *Inter quæ maxima*] Interea id maximè curabat dux, & ita legatis tribunisque præceperat, ne qua exprobratio veteris fortunæ cuiquam facta discordiam sereret.

U.C. 537. A.C. 215. mi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent. triduum post eum diem festum esse: non senatum solùm omnem ibi futurum, sed castra etiam & exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros, ipse pridie quàm statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eò frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra, sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quàm muniendis castris, aut ulli militari operi. [3] Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset cœpta, & ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigiliâ ferme primâ tolli jussit signa, silentique profectus agmine, quum ad Hamas mediâ nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio, neglecta simul omnibus portis invadit; alios som-

Castra Campana invadit Gracchus.

3. *Triduum sacrificatum ad Hamas*] Verisimile non est, Gracchum, qui pridie istius sacrificii jam moverat Cumas, post triduum demum oppressisse Campanos: imo debuit rem aggredi primo quoque tempore, ne insidiæ detegerentur. Videmur legere debere *sacrificabatur*, id est, sacrificari mos erat.

no stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quatuor & triginta. U.C.537. a.C.215.

XXXVI. Gracchus minus centum militum jacturâ castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Annibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Annibal, ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tironum, magna ex parte, servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem, ad Hamas se inventurum, citatum agmen præter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modicè Annibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat, quum Gracchus, magis verecundiâ in tali necessitate deserendi socios implorantes fidem suam populique Romani, substitisset, quàm satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum: occupatus pri- Defendit Cumas Gracchus.

U.c. 537. a.C. 215. mò [1] auspiciis repetendis, dein prodigiis, quæ alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud facilè litari haruspices respondebant.

XXXVII. Hæ causæ quum Fabium tenerent; Sempronius in obsidione erat: & jam operibus oppugnabatur. adversùs ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subjectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primùm saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: postremò, ubi [1] promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quàm obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille trecentos Carthaginiensium cæsi, & undesexaginta vivi capti, qui circa muros & in stationibus solutè ac negligenter agentes, quum nihil minus quàm eruptionem timuissent, ex improviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatum secundâ re consulem justo prælio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterùm posteaquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temeratiæ spei,

Eruptio Gracchi.

Recedit à Cumis Annibal.

1 *Auspiciis repetendis*] Qua de causa eum Romam proficisci necesse erat. Vid. suprà c. 19. & L. VIII. c. 30.

1 *Promovendo adjunctam*] Gerundium hìc passivè sumitur: ut l. V. c. 26. *differendo deinde elanguit res.*

ad Tifata redit infectâ re. Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, & ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae à populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium praetorem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis securi percussi. supra mille captivorum sub hasta venierunt: praeda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus. U.c. 537. a.C. 215.

XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab Supero mari ad Inferum circumvectae prope omnem Italiae oram, quum praeter Cumas velis ferrentur, neque hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviàm ex classe sua naves misit. Quum percunctando invicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naves Cumas appulsae, captivique ad consulem deducti, & litterae datae. Consul litteris Philippi atque Annibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Quum eodem ferè die litterae legatique Romam venissent, & percunctatione factâ, dicta cum scriptis congruerent; primò gravis cura Patres incessit cernentes, quanta, vix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque

Legati Philippi & Annibalis Romam ducuntur.

U. c. 537. a. C. 215. eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, [1] viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modò Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia litteris legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem litteris certiorem faceret: isque L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret, daretque operam ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa [2] ducenta millia modiûm tritici, & hordei centum.

Alteram legationem mittit Phil. ad Annibalem.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque; ad Philippum captiva navis, una ex iis quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum litteris captos. Itaque [1] ignarus de iis quæ cum Annibale legatis suis

1 *Viginti paratas alias*] Videmur legere debere *viginti quinque alias*, quæ junctæ cum quinque illis navibus quas ad captivos deportandos Romam P. Valerius è classe sua miserat, efficiunt numerum triginta navium, quæ mox dicuntur ab Ostia Tarentum profectæ.

2 *Ducenta millia modiûm*] Modii Parisienses 15416. *Centum* millia, 7708.

1 *Ignarus de iis quæ*] Mediis: *ignarus rex ecquæ cum Annibale legatis suis convenissent.*

convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berræus, & Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed priùs se æstas circumegit, quàm movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam, urbes quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Annibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Annibalis erat; consiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius [2] super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem, cum iis copiis quas habebat, Nolam in præsidium misit. U.c. 537. a.C. 215.

XL. Et in Sardinia res [1] per T. Manlium prætorem administrari coeptæ, quæ omissæ erant, posteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis ar- *Res in Sardinia gestæ.*

2 *Super Vesuvium in castris Claudianis*] Lege *super Suessulam*, ex capp. 17. & 32. suprà, & 46. 48. infrà.

1 *Per T. Manlium prætorem*] Vel legendum est *proprætorem*, vel *prætor* hîc sumitur pro eo qui cum prætorio imperio est, quamvis præturam non gerat. T. enim Manlius non fuit prætor hoc anno, ut constat ex capp. 30. & 34. Forsan vox illa omnino delenda est.

U.c. 537. A.C. 215. matis, ut terrâ rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis, profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum fortè profectus erat in [2] Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, quâ copias augeret. Filius ejus nomine Hiostus, castris præerat: is adolescentiâ ferox, temere prælio inito fusus fugatusque. ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primò per agros sylvasque fugâ palatus; dein, quò ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. ea occasio Hampsicoræ data, Pœno se jungendi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissâ Carthaginem, duce Hampsicorâ ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primò castra castris modico intervallo sunt objecta: deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremò descensum in aciem, signisque collatis, justo *Prælium, quo superiores Romani.* prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facilè vinci assuetis, fecerunt: postremò & ipsi, quum omnia circà strage ac fugâ Sardorum repleta es-

2 *Pellitos Sardos*] Sardiniæ populum, qui quia in montanis habitabant, ideo ad arcendum frigus mastrucis & pellibus utebantur: unde illis nomen *Pelliti*.

sent, fusi. ceterùm terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. cædes inde magis, quàm pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia & sexcenti capti, & signa militaria septem & viginti. U.C. 537. a.C. 215.

XLI. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barcina, propinquâ cognatione Annibali junctus; Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubiè concitor. Nec Sardorum duces minùs nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam & filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ antè, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque quem secum advexerat milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivos Q. Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus [1] T. Otacilius prætor quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum *Perdomita Sardinia.*

1 *T. Otacilius prætor*] Vid. not. 1. ad c. proximè præcedens. Otacilius non hoc anno, sed biennio antè prætor fuit.

U.C. 537. A.C. 215. Sardiniam inde peteret, quò fama erat Asdrubalem à Balearibus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quàm tempestas, passim disjecit. Per eosdem fortè dies & Bomilcar [2] cum militibus ad supplementum Carthagine missis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, [3] æstu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius, magno conatu nullâ re gestâ, Messanam repetit.

XLII. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos, fecit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret. Itaque extemplo legati ad Annibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Oratio Samnitum ad Annibalem.* *Hostes populi Romani, Annibal, fuimus primùm per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: à quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea* [1] *per annos prope quinquaginta, ad*

2 *Cum militibus*] Deest numerus, qui, ut apparet ex c. 13. suprà, est 4000.

3 *Æstu secundo*] Scita & elegans locutio, quâ usus est Sallust. l. I. Histor. *Itaque Sertorius . . . æstu secundo furtivâque celeritate.*

1 *Per annos prope quinquaginta*] Lege *prope sexaginta.* Ab anno enim 480. quo pax cum Samnitibus eorumque sociis facta fuerat, ad annum 534. quo Annibal in Italiam venit, anni sunt quatuor & quinquaginta.

id tempus quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quàm unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modò populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solùm incolumi & victore, sed præsente te; quum ploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tecta posses conspicere, ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Annibal vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te ad unum modò ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. 2 Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quòd per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quàm suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt. quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quàm quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; antè explorato, & subsidiis positis, & sub signis ad populandum ducebant. 3 Nunc prope unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam, ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentiùs, quàm

U.C. 537.
a.C. 215.

2 *Per centum prope annos*] Vid. not. 3. ad c. 5. suprà.

3 *Nunc prope unius*] Nunc prope præda sumus, unius præsidii. Nisi fortè legendum: *nunc unius, & parvi prope ad tuendam Nolam præsidii* Nunc præda sumus, unius præsidii, quod quidem ita exiguum est, ut vix ad tuendam Nolam sufficere debere videatur.

U.c. 537. a.C. 215. *si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quòd neque tu defendis, & nostra juventus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, à quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facilè esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quò quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, 4 præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris: si modò, quos ut socios haberes dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.*

Responsum Annibalis. XLIII. Ad ea Annibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primùm; deinde petendum præsidium; postremò, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quàm Trebiæ, si Cannarum quàm Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoriâ facturum.* Cum hoc responso, muneribusque amplis, legatos dimisit. ipse præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eódem Hanno ex Bruttiis,

4 *Præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris*] Non modò miseris præsidium nobis, sed etiam eâdem operâ præsidium Nolæ ademeris. Modò dixit Romanos, qui Nolam tuebantur, paucorum Numidarum prædam fore.

cum

cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. Castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti comperta sunt, quàm quæ à legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. exploratò, cum firmisque præsidiis, tuto receptu, prædatum ierat: [1] omniaque, velut adversùs præsentem Annibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circà explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum, & Herium Pettium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis quàm grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Annibali futuros, quàm ad Cannas fuissent: nedum prætor unus, cum paucis & novis militibus, Nolam tutari possit.* [2] *Ipsorum quàm Annibalis interesse, captâ an traditâ Nolâ potiretur. potiturum enim, ut Capuâ Nuceriâque potitus esset: sed, quid inter Capuæ Nu-*

U.C. 537. a.C. 215.

Animos Nolanorum tentat Annibal.

1 *Omnia . . . cauta provisaque fuerunt*] Fortasse: *fuerant.*

2 *Ipsorum quàm Annibalis*] Ipsorum magis quàm Annibalis interesse, captane per vim Nola, an tradita voluntate oppidanorum in ejus potestatem concederet. Supprimitur *magis* ex more optimis scriptoribus interdum usitato.

U.c. 537. a.C. 215. *ceriæque fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari quæ captæ urbi cessura forent: sed potiùs spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium quàm ipsos legem, quâ in societatem amicitiamque Annibalis venirent, dicturum.*

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere: & sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat,* [1] *serò jam esse mutare eam. Dedituris se Annibali, non fuisse arcessendum Romanum præsidium: cum iis qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore.* Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructâ intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu perculsi cæsique sunt. dein concursu ad pugnantes facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna. memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum primâ eruptione perculsi ceciderunt haud plus quàm triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. Tertio die Annibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit.

Oppugnat Nolam.

1 *Serò jam esse*] Melius fortasse: *serum.*

Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Annibal detrectavit. Mille ferè passuum inter urbem erant, castraque. eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit; pugnâ abstinere, ni ab se signum accepissent. U.c. 537. a. C. 215. *Prælium ad Nolam.*

XLV. Prælium erat anceps: summâ vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, [1] fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro. sed qui pugnent, marcere Campanâ luxuriâ, vino, & scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint juga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam.* Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Annibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremò ad Cannas viderit habueritque. militem alium profectò se in hiberna Capuam duxisse, alium*

1 *Fugatis... à Cumis*] Sempronii ductu. Vid. suprà c. 35.

U.c. 537. a.C. 215. *inde eduxisse. Legatumne Romanum, & legionis unius atque [2] alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite ac [3] Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occîdit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes linguâ jactabatis. [4] Enim minor est res. hîc experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opulenta urbe prædâ spoliisque onustos, vel ducam quò voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec malè dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanísque crescerent animi, non duce solùm adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem favoris indicem accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reducit, cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ antè inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, & signa militaria un-

Pœni in castra compelluntur.

2 *Alæ*] Intellige socialium copiarum corpus numero ferè par legioni. Vid. not. 3. ad X. 40. & not. 2. ad XXV. 21.

3 *Nolanis subsidiis*] Nolano milite, qui in subsidiis erat.

4 *Enim minor est res*] Sic & infrà, XXXIV. 32. *Enim, ut jam ita sint hæc*: quem ad locum notat Gronovius observasse eruditos ex Plauto, particulam *enim* interdum à fronte orationis induere vim adversativæ, & eadem vi poni, quâ junctim aliàs *atenim*, *sedenim*.

deviginti, & duo elephanti: quatuor in acie occisi. Romanorum minùs mille interfecti. Posterùm diem, induciis tacitis, sepeliendo utrimque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, misti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique operâ in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causâ, [1] latus datus est. Annibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna [2] ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propiùs movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus præliis lacessebant hostem.

U.C. 537. a.C. 215.

Q. Fabii res gestæ.

XLVII. Inter multos nobiles equites Campanos, Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longè omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloriâ equestri æqua-

Jubellius Taurea.

Claudius Asellus.

1 *Latus datus est*] Dele vocem *latus*, quæ nihil aliud esse videtur, quàm vitiosa repetitio τοῦ *datus*.

2 *Ad tutandum locum*] Meliùs: *ad tenendum*.

V.c.537. a.C.215. ret. [1] Hunc Taurea, quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quæsivit: *& , quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?* Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra; id modò moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant: & Campani, non vallum modò castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. [2] Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum erit certamen, nisi è campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto prope citiùs, equum in viam Claudius dejecit. Taurea verbis ferocior quàm re, [3] *Minimè sis*, inquit, *canthe-*

1 *Hunc Taurea.. ubi esset Claudius Asellus, quæsivit*] *Quæsivit hunc, ubi esset*, id est, quæsivit, ubi hic esset. Ideo autem post hæc verba *ubi esset* addit nomen *Claudius Asellus*, quòd interposita duo orationis membra inter *hunc* & *quæsivit*, aliquid obscuritatis parere potuissent.

2 *Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitassent*] Quum initio celebritatem quamdam fastumque certamini mox futuro per ferocia dicta addidissent.

3 *Minimè sis... cantherium in fossa*] Κανθήλιος Græcis *asinus*, & Κανθήλια *clitellæ*. Latinis *cantherius* equus castratus, & *cantherius* vel *cantherium* adminiculum & pedamentum vitium instar furcæ, vel jugi. Fodiebantur vineæ; in

rium in fossa. 4 quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. 5 Claudius quum ex via longè perequitasset, nullo obvio hoste, in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione, victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (6 quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certè, adjiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram stupentibus miraculo hostibus intactum evasisse. U.c. 537. a. C. 215.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec antè violavit agrum Campanum, quàm jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in

fossa figebantur cantherii, quibus applicabantur & imponebantur teneræ vites. Igitur propriè *cantherium in fossa* est, ubi cantheriata vitis est. Sed quia cantherius etiam genus equi est, via autem cava propter altiorem utrimque campum, instar fossæ; illudens Taurea, postquam Claudius equum egerat in viam cavam, Quid te esse vis, inquit, cantherium in fossa? Cave te esse patiare cantherium in fossa. Hoc equidem me esse nolo. Quod quidem dictum nullam aliam tunc temporis vim habebat, quàm ut invidiam ignavi turpisque discessûs dicenti minueret. Hæc Gronovius. Potuit quoque ludere Taurea in cognomen adversarii, quòd Κανθήλιος apud Græcos, ut jam observavimus, *asinus*, Romanus autem *Asellus* cognominabatur.

4 *Quæ vox in rusticum*] Verisimilius est, hoc proverbium jam antiquitus receptum fuisse, neque huic Tureæ dicto debere originem suam.

5 *Claudius quum ex via*] Claudius quum ex via in campum rursum evectus longè perequitasset.

6 *Quam satis certam*] Magis placeret: *Quàm vera sit, communis existimatio est*: id est, quàm vera sit, quilibet per se judicare potest. Eodem sensu l. IV, c. 20. scripsit Livius: *existimatio communis omnibus est.*

U.C. 537. a.C. 215. Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, & sumptui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium, cum eo quem Luceriæ habuerat exercitu, misit, tuerique oram agri Sallentini, & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus, quâ hæc gesta perscripsimus, litteræ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quámque prosperas in Hispania res gessissent. sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exercitui, & sociis navalibus, omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quomodo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter, aut exercitum, aut provinciam, [1] retineri posse. Litteris recitatis, nemo omnium erat, quin & vera scribi & postulari æqua fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam & Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere.* [2] *tributo sumptus suppeditari. verùm quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenum lacum,*

Litteræ ex Hispania.

Romanorum inopia.

1 *Retineri posse*] Eodem sensu, sed elegantiùs legetur *obtineri*. Verbum enim *obtineo*, non id est quod Gallicè dicimus *obtenir*, sed teneo, tueor, servo.

2 *Tributo*] A civibus collato, quum jam vectigalia ex provinciis defecissent.

& ad Cannas, imminutum; tum qui superessent U.C.537.
pauci, si multiplici gravarentur stipendio, aliâ a.C.215.
perituros peste. Itaque [3] *nisi fide staret respublica, opibus non stâturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui* [4] *redempturis auxissent patrimonia,* [5] *ut reipublicæ, ex qua crevissent, tempus commodarent: conducerentque eâ lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur.* [6] Hæc prætor in concione edixit, quâ die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

Privatâ pecuniâ respublica administratur.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum ut militiâ vacarent, [1] dum in eo publico essent: alte-

3 *Nisi fide staret respublica*] *Fides* hîc pro eo quod Gallicè dicitur *crédit*. Nisi sustentaretur respublica pecuniis mutuatis, quarum solutio in multum tempus differretur.

4 *Redempturis*] *Redimere* est conducere aliquid faciendum, vel præbendum. Hinc *redemptor*, qui conducit: *redemptura*, conductio. *Qui redempturis auxissent patrimonia*, sunt hoc loco publicani, qui conducendo publica ditati fuerant.

5 *Ut reipublicæ.. tempus commodarent*] Ut commodis reipublicæ hactenus inservirent, ut non pecuniæ tamen, sed temporis gratiam facerent.

6 *Hæc prætor in concione edixit, quâ die*] Placeret magis: *Hæc prætor in concione*, supple, pronunciavit: *edixitque quâ die.*

1 *Dum in eo publico essent*] *Publica* dicuntur, sive vectigalia & reditus populi Romani, quæ inferenda ærario locantur à magistratibus, fruenda conducuntur à locupletibus & idoneis hominibus, qui inde *publicani* appellantur; ita ut definitum sit, quid pro iis pendere illi debeant ærario: sive munera operave aut functiones ac necessitates reipublicæ, puta templi alicujus aut pontis exædifica-

U.c.537. a.C.215. rum, [2] ut quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi, publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt: privatâque pecuniâ respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summâ fide præbita, nec secus quàm si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale, ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina castra hostium, Scipiones, quum in urbem sociorum, magno certamine ac strage obsistentium, pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnandà, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eódem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione è castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quàm ipsi erant, Romani hostium occiderint; ceperint amplius tria millia hominum,

Scipiones trin. Pœnorum castra capiunt.

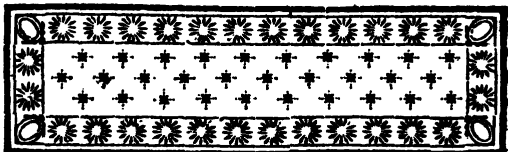
tio, frumenta ac vestimenta exercitui, quæ præbenda vel facienda locantur itidem à magistratibus, conducuntur à publicanis; ita ut definitum sit, quid hi pretii loco accipere debeant ex ærario. Posteriore hoc sensu *publicum* hìc intellige. *Dum in eo publico essent*: quamdiu illam curationem, tanquam conductores & publicani, gererent.

2 *Ut, quæ in naves imposuissent*] Ut, quæ in naves imposuissent, si aut propter hostilem vim, aut per tempestatem interiissent, hoc damnum respublica sustineret, non ipsi.

paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prælio occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti; suppletis copiis [3] ex provincia, ut quæ maximè omnium, belli avida, modò præda aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis, eâdem fortunâ utriusque partis pugnatum. supra tredecim millia hostium cæsa, supra duo capta, cum signis duobus & quadraginta, & novem elephantis. Tum verò omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores eâ æstate in Hispania, quàm in Italia res gestæ. U.c. 537. a.C. 215.

3 *Ex provincia, ut quæ*] Ex provincia, quæ & belli, quantùm quæ maximè, avida erat, si modò præda aut merces ostenderetur; & tum abundabat juventute.

EPITOME

LIBRI XXIV. LIVIANI.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque, à suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversùs Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maximè operâ, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus, consul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor missus. Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus adversùs Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum, in amicitiam adscitus, [1] *& à Masinissa, rege Massyliorum, pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum maxima manu transit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti.*

1 *Et à Masinissa, rege Massyliorum*] Masinissa hic vocatur rex Massyliorum, non quòd ipse tum regnaret, sed quia filius Galæ regis Massyliorum erat.

quorum auxiliis adſcitis, [2] *tunc primùm mercenarium militem Romana caſtra habuerunt.*

2 *Tunc primùm mercenarium militem*] Vid. not. 2. ad c. 49. hujus libri.

LIBER XXIV.

I. UT ex Campania in Bruttios reditum eſt, Hanno, adjutoribus & ducibus Bruttiis, Græcas urbes tentavit, eo faciliùs in ſocietate manentes Romana, quòd Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginienſium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum eſt, dieſque aliquot ibi nequicquam abſumpti. [1] Interim Locrenſes frumentum, lignaque, & cetera neceſſaria uſibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hoſtibus eſſet: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. poſtremò ii modò relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permiſtam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emiſit, qui violare quemquam vetiti, tantùm ut excluderent ab urbe fugâ diſſipatos, turmas objecere. Dux ipſe loco ſuperiore

U.c. 537. a. C. 215.

Res à Pœnis apud Bruttios geſta.

Rhegium fruſtra tentatum.

Locrenſes ſe dedunt Pœnis.

1 *Interim Locrenſes*] Libro ſuperiore, c. 30. Locrenſes deſciviſſe memorantur ad Bruttios Pœnoſque, anno ipſo Cannenſis cladis, antequam Ti. Sempronius conſulatum iniiſſet. Hîc iidem defeciſſe dicuntur, poſtquam ex Campania in Bruttios rediit Hanno, qui lib. ſuperiore, c. 46. ſub exitum hujus ipſius anni, cujus nunc eventus deſcribit Livius, ab Annibale remiſſus dicitur ab Nola in Bruttios. Hæc inter ſe pugnare cuivis patet.

U.C. 537. a.C. 215. capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primò fides: deinde, ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. advocatâque extemplo concione, quum & levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, &, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, [2] pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quàm probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio. L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Amilcarem Pœnosque eâ conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei prope non servata fides deditis est, quum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari aut deferre naves in terram posset. & eos quidem quos sequebantur, non sunt adepti: alias à Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani à Claudio prætore missi, ad obtinendam urbem præsidio. itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locren-

2 *Pigneratos*] Quorum propinqui in potestate hostium erant, ii illis velut pignoribus obstricti & obligati erant erga Pœnos.

sibus jussu Annibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent : urbs pateret Pœnis, portus* [3] *in potestatem Locrensium esset : societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.* U.C. 537. a.C. 215.

II. Sic à freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quòd Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, [1] ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam urbem, & maritimam : plurimum accessurum opibus, si in ora maris [2] portum ac urbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quòd neque non arcessere ad auxilium Pœnos satis audebant, [3] ne quid non pro sociis egisse viderentur ; &, si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quàm adjutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut antè Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Annibalem mitti

Bruttii Crotonem capiunt, præter arcem.

3 *In potestatem Locrensium esset*] Similem loquendi formam jam observavimus suprà l. II. c. 14. Sic & Cicero pro lege Man. n. 33. *in prædonum fuisse potestatem* Terent. Eun. Act. II, Sc. 2. *Ille ubi miser, famelicus, videt me esse in tantum honorem.* Facile esset numerosam similium exemplorum seriem texere.

1 *Ad Crotonem oppugnandum*] Vid. lib. super. c. 30. & junge ea, quæ modò annotavimus de Locrensibus.

2 *Portum ac urbem mœnibus validam*] Raró apud illos optimæ notæ scriptores particulam *ac* reperias præfixam voci, quæ à vocali incipiatur : ut monuimus in not. 3. ad l. III. c. 16. Jam vetustissimus codex & quidam alii præferunt *urbem ac portum.* Legamus : *si in ora maris urbem portu ac mœnibus validam tenuissent.*

3 *Ne quid non pro sociis egisse viderentur*] Ne quid viderentur egisse, in quo non pro sociis se gessissent : ne quid esset, in quo non tanquam socii egisse viderentur, sed tanquam suæ consilia à Pœnis separantes.

U.c.537. legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto
a.C.215. Bruttiorum esset. Annibal quum præsentium eam consultationem esse respondisset, & ad Hannonem eos rejecisset; 4 ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem; & sperabant, quum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturiùs ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent: senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis: & in vasta urbe latéque 5 omnibus disjectis mœnibus partitas stationes custodiasque senatorum ac plebis esse: quacumque custodiant plebis homines, eâ patere aditum. Auctore ac duce perfugâ, Bruttii coronâ cinxerunt urbem: acceptique à plebe, primo impetu 6 locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam antè ad talem casum perfugio. Eòdem Aristomachus perfugit; tanquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante

4 *Ab Hannone nihil certi ablatum*] Bruttii nullum certum responsum abstulerunt ab Hannone. Cic. ad Plancum, l. XVI. ad Att. *Adimus ad Cæsarem, verba fecimus pro Buthrotiis, liberalissimum decretum abstulimus.*

5 *Omnibus disjectis mœnibus*] Quum muri in diversa hac illac abirent.

6 *Locos omnes*] Scripti omittunt *locos*. Unus codex habet *omnia*, quod expeditissimum est: alius *omnem*, ubi intelligere licet *urbem*. Eligat lector, utrum malit.

Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: [1] & arx procul iis quæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipsâ urbe nobilius, Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circà populis. Lucus ibi frequenti sylvâ, & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges, nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclytumque templum, divitiis etiam, non tantùm sanctitate, fuit. [2] Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis unâ parte imminens mari, alterâ vergente in agrum, situ tantùm naturali quondam munita, postea & muro cincta est, quâ per aversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe suâ. Postremò Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas co-

U.c.537. a.C.215.

Laciniæ Junonis templum.

Arx Crotonis deserta.

1 *Et arx procul iis quæ habitabantur*] Et arx procul erat dissita ab iis locis quæ habitabantur.

2 *Ac miracula aliqua affinguntur*] Lege, perlevi mutatione, quæ tamen adjuvat sensum: *Ac miracula aliqua affingunt, ut plerumque tam insignibus locis.*

U.c.537. a.C.215. natus, ut coloniam Bruttiorum eò deduci, 3 antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, præter Aristomachum, movit. morituros se affirmabant citiùs, quàm, immissi Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se 4 in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Annibale, missis ad ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatæ ad mare, naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prælia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

Hieroni succedit Hieronymus Syracusis. IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modicè laturum. 1 Lætè id ingenium tutores atque amici ad

3 *Antiquamque frequentiam eorum*] Vel lege *suam*, vel dele vocem *eorum*.

4 *In Locros*] Intellige populum, regionem Locrensem; aut eradenda est præpositio, quæ jungi non potest cum urbis nomine.

1 *Lætè id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum*] Nobis magis placeret *læti*. Sed & in iis quæ mox sequuntur, vacat præpositio *ad*. Sic igitur formamus hanc periodum: *Læti id ingenium tutores atque*

præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultimâ senectâ voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, [2] per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summâ ope obstitere filiæ: nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se, virosque suos, Andranodorum, & Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebatur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, & [3] convertere ad publicam privata curam. Itaque [4] tutores modò quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimùm vestigiis insistere vellent, [5] disciplinæque in qua edoctus esset. Post hæc mandata quum exspirasset, tutores prodeunt. testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim U.c. 537. a.C. 215.

amici præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Lætati sunt amici & tutores, tale sibi obtigisse regis pueri ingenium, quod facilè præcipitarent in omnia vitia.

2 *Per ludibrium.. interiret*] Interiret per lasciviam pueri Hieronymi, cujus levitas regno velut illuderet.

3 *Convertere ad publicam privata curam*] Ita statuere de domo sua, ut præcipuè reipublicæ consuleret, & illius statum hujus commodo attemperaret.

4 *Tutores modò quindecim*] Hoc solum dedit suæ in cives amori, ut non aut plenam rerum omnium licentiam puero relinqueret, aut Andranodorum tantùm & Zoippum ei tutores daret, sed quindecim tutores nominaret.

5 *Disciplinæque in qua edoctus esset*] Melius fortasse, *eductus* Non enim hîc agitur de doctrina litterarum & artium, sed de patrio & antiquo more ac cultu, qui in domo Hieronis semper viguerat.

U.c. 537. a.C. 215. tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium & caritate, quàm curâ suorum [6] celebre. Deinde ceteros tutores summovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, [1] succedenti tantæ caritati Hieronis. verùm enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quàm disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à ceteris viribus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos, quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque, [2] convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: rari aditus non alienis modò,

Hieronymi vitia.

6 *Celebre. Deinde*] Optimus liber suadet legendum: *celebre. Brevi deinde.*

1 *Succedenti tantæ caritati Hieronis*] Succedenti in locum Hieronis, qui tam carus fuerat civibus. Sic. l. IV. c. 11. *quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant.*

2 *Convenientes sequebantur contemptus*] Vulgati auctiores unâ voce, habent *sequebantur mores*. Nec malè, si MSS. assentirentur. Non tamen omnino necessaria est vox *mores*. Adjectivum enim *convenientes* potest referri ad ea omnia quæ sequuntur, *contemptus*, *superbæ aures*, &c.

ſed tutoribus etiam: libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaſerat, ut quidam ex tutoribus, aut morte voluntariâ, aut fugâ præverterent metum ſuppliciorum. Tres ex iis, quibus ſolis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus & Zoippus, generi Hieronis, & Thraſo quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienſes, Thraſo ad ſocietatem Romanam, certamine ac ſtudiis interdum in ſe convertebant animum adoleſcentis: quum conjuratio in tyranni caput facta, indicatur per calonem quemdam æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura aſſuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, à quo ipſe appellatus erat, nominare potuit. qui comprehenſus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de ſe ipſe haud cunctanter faſſus, conſcios celabat. Poſtremò, quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis ſe ſimulans, avertit ab conſciis in inſontes indicium (Thraſonem eſſe auctorem conſilii mentitus, nec niſi tam potenti duce confiſos, rem tantam auſuros) [3] ab latere tyranni, quorum capita viliſſima fingenti

U.C.537. a.C.215.

Conſpiratio in ejus caput.

3 *Ab latere tyranni*] Hæc eſt ſcripta lectio, quam ſic explicat Gronovius. *Avertit in inſontes indicium ab latere tyranni*, id eſt, accuſavit inſontes, qui eſſent ab latere tyranni, *quorum capita viliſſima occurrêre fingenti*, quos facillimè paſſurus erat morti ac ſuppliciis objici. *Ab latere* alicujus eſſe dicuntur, qui ſunt ejus familiares, & ejus plerumque tegunt latera. Sed placere non poteſt interpoſita illa longiſſima parentheſis inter voces *indicium* & *ab latere*, quæ duriorem profectò orationem facit. Longè expeditior erat vulgata lectio: *ab latere inde eos nominat tyranni*: nec dubitaremus eam anteponere, ſi certa ejus origo reperiretur.

U.c. 537. a.C. 215. inter dolores gemitusque occurrêre. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectique pœnæ ceteri juxtà insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium, ad arcana occultanda.

Ad Annibalem inclinat.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubiè ad defectionem res spectabat; legatique ad Annibalem missi: ac remissi ab eo cum Annibale nobili adolescente Hippocrates & Epicydes nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis, exsule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Annibali ac Syracusano tyranno: nec invito Annibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset. vix credibilia enim legatos Annibalis narrare. Velle quid veri sit scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, quum seriò legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quàm rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit, [1] ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum. Pacto conve-

Legati Rom. per ludibrium ab eo auditi.

Fœdus ejus cum Pœnis.

1 *Ad fœdus ex societate*] Societas juncta erat inter Annibalem & Hieronymum. At vult Hieronymus etiam fœdus facere cum Carthaginiensi populo.

nit, ut, quum Romanos Siciliâ expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum qui eum non Hieronis tantùm, sed [2] Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminisse, legationem misit, quâ æquum censebat Siciliâ sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac [3] jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis. U.C. 537. a.C. 215.

VII. [1] Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam quum, præmissis Hippocrate atque Epicyde, cum binis millibus armatorum, ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; [2] liberas ædes conjurati ([3] & omnes fortè militabant) imminentes viæ angustæ, quâ descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. Ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, quum appropinquaret januæ rex,

2 *Pyrrhi.. regis, materni avi*] Gelo Hieronymi pater Nereidem filiam Pyrrhi regis uxorem duxerat.

3 *Jactationem animi*] Inconstantiam animi, nunc huc, nunc illuc sese vertentis.

1 *Sed omnia in eo præcipitia ad exitum fuerunt*] Sed omnia ita evenere, ut præceps ille in exitium rueret.

2 *Liberas ædes*] Ædes vacuas, in quibus ipsi soli hospitarentur.

3 *Et omnes fortè militabant*] Hoc ideo observat Livius, ut indicet conjuratos potuisse ita regem in Leontinos sequi, ut nulla inde in eos suspicio oriretur.

U.c. 537. a.C. 215. per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita ut convenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quàm succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Dinomenem jam haud dubiè obstantem tela conjiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum litteris certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo & Annibali conciliari. ipse adversùs Syracusana consilia, [4] provinciam, regnique fines omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatûs Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causâ veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in Campum descendit. Eo die, [5] quum sors prærogativæ Anien-

A conjuratis occiditur.

Comitia consularia.

4 *Provinciam, regnique fines*] Hæc lectio stare nequit. Rectè procedet sensus, si rescribamus: *ad provinciæ regnique fines*: id est, versùs eam partem, ubi provincia regnum contingebat. Pulsis Siciliâ primo Punico bello Carthaginiensibus, tota insula duas in partes divisa erat, quarum altera erat ditionis Romanorum, & ideo vocatur hîc *provincia*; altera, regnum Hieronis fuerat.

5 *Quum sors prærogativa Aniensi juniorum exisset*] Quum sorte obtigisset centuriæ juniorum, quæ Aniensis nominabatur, ut

si

si juniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus: U.C. 537. a.C. 215.

Fabii Cos. oratio de deligendis magnâ curâ Coss.

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ laxior locus esset, qui vestris studiis, quæ in Campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis. sed quum in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eâdem vos curâ, quâ in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quemque dicere; Annibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti, summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversùs Gallum quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem & animo & viribus, misere majores nostri.* [1] *Ob eamdem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversùs similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minùs, ut pares hosti, habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum le-*

prima omnium suffragium ferret. Ceterùm hoc notatu dignum est, omnes centurias quæ à Livio peculiari nomine designantur, tribubus esse cognomines, hîc Aniensem, XXVI. 22. Veturiam, XXVII. 6. Galeriam: unde apparet, quod & aliunde constat, centurias, quæ initio ad tribuum divisionem nihil pertinuerant, postea in iis inclusas fuisse. Igitur hoc loco *Aniensis juniorum* est centuria juniorum ex Aniensi tribu educta.

1 *Ob eamdem causam . . . fuisse non negaverim*] Tolle otiosam & inelegantem particulam *ob*.

U.c. 537. a.C. 215. *gerimus; tamen repentè lectus, in annum creatus, adversùs veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quominus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli. nobis autem in apparatu ipso, ac tantùm inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat satis est dictum, restat ut pauca de eis in quos prærogativæ favor inclinavit dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere à sacris, neque retinere possumus, ut non deûm aut belli deseramus curam. Otacilius, sororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. ceterùm non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi penè sumus. itaque, quis ad gubernacula sedeat, summâ curâ providendum ac præcavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus. haud sanè, cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum causâ paravimus: ut Africæ oram popularetur; ut tuta nobis Italiæ littora essent; ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Annibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te classem obtinente,[2] etiam velut pacatò mari quælibet Annibali tuta atque integra ab domo ve-*

[2] *Etiam velut pacato mari*] Supervacaneum est τὸ *etiam*.

nerunt; si ora Italiæ infestior hoc anno, quàm Africæ, fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem Annibali hosti opponant? Si consul esses, 3 dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quàm te. magis nullius interest, quàm tuâ, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repentè deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis, 4 quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus & Cannæ, tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile, utilia documenta sunt. Præco Aniensem juniorum in suffragium revoca. U.C. 537. a.C. 215.

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit: &, quia in urbem non inierat, protinus in Campum ex itinere profectus, admonuit 1 cum securibus sibi fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium iniit; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartùm, M.

3 *Dictatorem dicendum.. censeremus*] Fortasse *censerem*.

4 *Quibus sacramento liberi vestri dicant*] Quorum in verba liberi vestri jurent, solenni militiæ sacramento se obstringentes. Notæ phrases, *sacramento dicere*, *rogari*, *adigi*.

1 *Cum securibus sibi fasces præferri*] Intra urbem secures non præferebantur consulibus ex instituto Valerii Publicolæ. At Fabius, qui urbem non inierat, eas etiamnum fascibus illigatas habebat. Itaque admonet Otacilium, se in eum statim animadvertere posse, si in contumacia ac ferocia perseveret.

U.c. 537. a.C. 215. Marcellus tertiùm. Eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus, Q. Fulvius Flaccus: novi tres alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimùm, consulibus ad bellum profectis, urbi præesset.* Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici

U.c. 538. a.C. 214. Q. Fabio IV. M. Marcello III. Coss. belli, Q. Fabius Maximus quartùm, M. Claudius Marcellus tertiùm, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversùs Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, [2] ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potiùs magnitudinem animi, quòd, quum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubiè esse, minoris invidiam suam, [3] si qua ex re oriretur, quàm utilitatem reipublicæ, fecisset.

Fabio laudi est continuatus consulatus.

2 *Ne quis .. in exemplum exquireret*] Ne quis rem argueret, tanquam quæ esset mali exempli.

3 *Si qua ex re oriretur*] Si quid invidiæ ex ea re oriretur.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primùm, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquàm ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus qui ad exercitus erant: jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, [1] Manius Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni, proprætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus adversùs omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia: T. Otacilio classis eadem, quam adversùs Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt: quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nunciabantur. Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuæ [2] stagnum effusum Mincio amni, cruentum visum: & Calibus cretâ, & Romæ in foro boario sanguine pluisse: & in vico Istrico fontem sub terra tantâ vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque quæ in eo loco erant, provoluta [3] velut impetus torrentis tulerit: tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio,

U.c.538. a.C.214.

Prodigia.

1 *Manius Pomponius in Gallico*] Hic Man. Pomponius jubetur in agro Gallico manere, quem eò missum esse nusquam scriptum est. Rursus idem ille Pomponius, qui hîc Gallicum agrum obtinere dicitur, infrà c. 17. in Campania præsidet castris super Suessulam. De Gallico agro vid. not. 2. ad XXIII. 14.

2 *Stagnum effusum Mincio amni*] Stagnantes aquas, è Mincio amni exundanti effusas.

3 *Velut impetus torrentis*] Placeret magis, *impetu*.

U.c.538. ædem in Campo Vulcani, nucem in Sabinis
a.C.214. publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: 4 hastam Martis Præneste suâ sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, Io triumphe! clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Adriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe 5 secundùm apum examen in foro visum, affirmantes quidam legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negarunt quemquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt, ex haruspicum responso: & supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est.

XI. Perpetratis, quæ 1 ad pacem deûm pertinebant, de republica belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: 2 duabusque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundusium relinqui, & duas urbi

18. legiones.

4 *Hastam Martis*] Hastam quam Martis effigies manu gereret. Vid. not. 1. ad XXI. 62.

5 *Secundùm apum examen*] *Secundùm*, id est, post. Postquam apum examen in foro visum esset.

1. *Ad pacem deûm*] Ad placandos propitiandosque deos. Vid. not. 3. ad I. 16.

2 *Duabusque Q. Fabium*] Cum duabus legionibus Q. Fabium prætorem præesse Apuliæ: cum duabus volonum Ti. Gracchum præesse regioni quæ esset circa Luceriam.

præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. eas primo quoque tempore consules scribere jussi, & classem parare: ut cum eis navibus quæ pro Calabriæ littoribus in statione essent, centum quinquaginta [3] longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, [4] & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eò cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautæ, consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, [5] millibus æris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies æris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto [6] dati nautæ armati in-

U.c.538. a.C.214.

Censores M. Atilius, P. Furius.

Nautæ privatis imperati.

3 *Longarum navium*] Vid. not. 3. ad c. 28. l. V.

4 *Et navibus novis*] Adjicit numerum antiquissimus optimusque liber: *& C. navibus.*

5 *Millibus æris quinquaginta*] Hîc intelligimus æs grave, ob rationes quas attulimus in Appendice *de ære gravi*: æs autem grave æstimamus, ut diximus in not. 1. ad c. 33. l. XXII. ex vetusto more, ita ut decem æris gravis in unum denarium imputentur. Itaque quinquaginta millia æris censemus paria esse denariis 5000. marcis argenti nostratibus 78. cum una uncia: centum millia æris, denariis 10000. marcis argenti 156. cum duabus unciis: trecenta millia æris, denariis 30000. marcis argenti 468. cum sex unciis: decies centena millia æris, denariis 100000. marcis argenti 1562. cum unciis quatuor.

6 *Dati nautæ .. ab dominis*] Ac proinde nautæ illi

U. c. 538. a. C. 214. structique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primùm est factum, ut classis Romana sociis navalibus privatâ impensâ paratis compleretur.

Terrentur Campani. XII. Hic major solito apparatus præcipuè conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Annibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret. *ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis Hispanisque, ad præsidium simul castrorum, simul Capuæ, relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni (per speciem sacrificandi, re ipsâ, ut tentaret Puteolos, quodque ibi præsidii erat) descendit. Maximus, postquam Annibalem Arpis profectum & regredi in Campaniam allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; & ceteri in suas quisque provincias profecti: & quibus prorogatum imperium erat, easdem quas priore anno regiones obtinuerunt.

Legati Tarentini ad Annibalem. XIII. Ad Annibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento

erant servi, ut clarè exprimitur infrà XXVI. 36. & XXXIV. 6.

venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, quâ usus adversùs omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Annibalis amicitiam ac societatem, quàm populi Romani, mallent*: [1] *legatosque ab suis missos rogare Annibalem, ut exercitum propiùs Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta à Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Annibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportunè versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, &, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repentè agmen convertit, ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non naturâ modò, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis irâ quàm potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jamdiu aversa

U.c. 538. a.C. 214.

Puteolos frustra tentat.

1 *Legatosque*] Seque legatos ab suis missos esse rogaturos Annibalem.

U.c. 538. a.C. 214. ab Romanis, & infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Annibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus consul à primoribus accitus. Die uno Suessulam à Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. inde proximâ nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: &, uti à consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam, ita Annibal tempus terebat; bis jam antè nequicquam tentatâ re, segnior ad credendum Nolanis factus.

Hannonis & Gracchi exercitus ad Beneventum. XIV. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit; & ad Beneventum, velut ex composito, parte alterâ Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, alterâ Ti. Gracchus ab Luceria accessit: qui primò oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit, & ipse egressus moenibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat, qui jam alterum annum libertatem tacitè mereri, quàm postulare palam maluerant. *Volones.* Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quærentium, [1] *en unquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quàm quid meruissent: *bonâ fortique operâ eorum se ad eam diem usum: neque* [2] *ad exemplum justi militis*

1 *En unquam*] Nunquamne. Exempla passim occurrunt, IV. 3. K. 8. & infrà XXX. 21.

2 *Ad exemplum justi militis*] Ut similes planè sint vero & suis omnibus numeris absoluto militi. *Justi mili-*

quicquam eis, præter libertatem, deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret quod è republica duceret esse. Itaque priusquam cum hoste manum consereret, pronunciat, *tempus venisse ejus libertatis, quam diu sperassent, potiundæ. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu verâ virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos Patres, quos consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse.* Litteras inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus prælio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites læti, præcipuè quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis diei reliquum consumunt.

U.c. 538. a.C. 214.

Gracchus iis libertatem promittit, qui capita hostium retulissent.

XV. Postero die ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti, inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ ferè omnes Maurique. Pugnatum est & acriter, & diu. quatuor horis neutrò inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quàm

Atrox pugna.

tis, quemadmodum *justa arma*, l. XXII. c. 48. *justi amnis*, l. I. c. 4.

U.c.538. a.C.214. capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primùm capite ægre inter turbam tumultumque abscindendo tempus terebat: deinde, occupatâ dextrâ tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat; segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse; 1 signum dare propere jussit, *projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. 2 Quibus quum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum quàm peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res; quum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties à majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana, & ex ergastulo militem, verbis obtereret. Postremò pronunciat Gracchus, esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.

Romani vincunt. XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repentè facti, tantâ vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultrà non possent. Primò antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota impulsa acies: inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti ag-

1 *Signum dare*] Jussum per ordines perferre. Vid. not. 2. ad c. 36. l. V.

2 *Quibus quum impigre Numidæ concurrissent*] Veteres editi, *occurrissent*: quod magis placet.

mine Romani insecuti, novum de integro prælium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum prædâ onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segniùs, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. postero die per tribunum militum inde deducti, concione advocatâ à Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primùm, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc, *quod ad volones attineret, omnes*, ait, *malle laudatos à se, dignos indignosque, quàm quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur, tum Gracchus, *Priusquam omnes jure libertatis æquassem*, inquit, *neminem notâ strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc exsolutâ jam fide publicâ, ne discrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum qui detrectata pugna me-*

U.c. 538. a.C. 214.

Volonibus libertas datur.

U.C. 538. A.C. 214. *mores secessionem paulo antè fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando adigam, nisi queis morbus causa erit, non aliter quàm stantes cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nullâ ignaviæ notâ leviore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turbâ effusâ quum obviàm ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Appatata convivia omnibus [1] in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant ut epulari permitteret militibus. [2] Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. [3] pileati, aut lanâ albâ velatis capitibus volones epulati sunt; alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

Pugna Marcellum inter & Annibalem.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad

1 *In propatulo ædium*] Id est, intrà ædes quidem, sed loco aperto, *nudoque sub ætheris axe*. At *in publico* est extra ædes, in ipsa via publica. Itaque, quum Gracchus non permisisset militibus epulari, nisi eâ lege ut in publico vescerentur, Beneventani ante fores quisque protulisse sua omnia dicuntur.

2 *Et Gracchus ita permisit, in publico*] Vocula *ita* videtur postulare, *si in publico*.

3 *Pileati*] Pileum erat insigne receptæ libertatis.

Nolam castra movet. quem ubi adventare consul sensit, [1] Pomponio proprætore, cum eo exercitu qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviàm hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis, per aversam maximè ab hoste portam emittit, circumvectumque occultè subsequi sensim agmen hostium jubet, &, quum coortum prælium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prælium commissum esset, superior quidem haud dubiè Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis ferè occasu Nero diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quominus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus, tacitâ etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissâ spe Nolæ potiundæ, rei nunquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

U.c. 538. a.C. 214.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quàm militiæ gerebatur. Censores vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia, [1] quæ velut

Censura Romæ severè exercita.

1 *Pomponio proprætore*] Vid. not. 1. ad c. 10. suprà.

1 *Quæ velut diutinis*] Quæ velut diutinis morbis

U.c.538. diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt;
a.C.214. nata bello erant. Primùm eos citaverunt qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse Italiâque excessisse velle dicebantur. [2] princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui quæstor tum fortè erat. Jusso deinde eo, ceterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronunciarunt, verba orationemque eos adversùs rempublicam habuisse, quò conjuratio deserendæ Italiæ causâ fieret. Secundùm eos citati nimis callidi exsolvendi jusjurandi interpretes: qui captivorum ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum quod juraverant redituros, rebantur. [3] His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: [4] tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modò, aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. [5] Additumque inerti censo-

ægra corpora ex se gignunt, ita bellis affecta respublica ex se protulerat. Claudicat hîc quodammodo oratio, quòd vocula *quæ* quum regatur à verbo *gignunt*, jungitur quoque in recto casu cum verbo *erant*.

2 *Princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui*] Ultimam vocem, *qui*, si deleveris, meliùs procedet oratio.

3 *His ... equi adempti, qui publicum equum habebant*] Intellige eos equestri dignitate & ordine privatos esse. De *equo publico* vid. not. 2. ad V. 7.

4 *Tribuque moti, ærarii omnes facti*] Vid. not. 4. ad c. 24. l. IV.

5 *Additumque inerti censoria nota*] Vox *inerti* parum hîc convenit: neque exstat in scriptis. Propiùs ad eorum vestigia accederet tentata à Jac. Gronovio emendatio, *tam truci*.

hæ notæ triste senatusconsultum: ut ii omnes quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitûs reliquias, cui militum generi non priùs, quàm pulsus Italiâ hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, [6] curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui [7] hastæ hujus generis assueverant, hortatique censores, *ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse.* Convenere deinde domini eorum quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab [8] triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent; ceterùm non antè quàm bello confecto accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primò, deinde viduarum cœptæ conferri: nusquam eas tutiùs sanctiúsque deponere credentibus qui deferebant, quàm in publica fide. inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, [9] à quæstore perscri-

U.c. 538. a.C. 214.

Benignitas privatorum erga Remp.

6 *Curulium . . . equorum*] *Curules equi* videntur intelligendi equi qui currum, ubi esset sella curulis, trahebant. Magistratibus nempe curulibus equi ex publico præbebantur.

7 *Hastæ hujus generis*] Hastæ subjiciebantur, id est, hastâ positâ venibant, quæcunque publicè venundabant Romani; more inde deducto, quòd primis temporibus ea tantùm publicè venibant, quæ bello capta fuerant. Ad hastam quoque fiebant locationes publicorum operum. Itaque *qui hastæ hujus generis assueverant*, ii sunt, qui similibus rebus conducendis assueverant.

8 *Triumviris mensariis*] Vid. suprà XXIII. 21.

9 *A quæstore perscribebatur*] *Perscribi* pecunia dicitur, quam non præsentibus

U.c. 538. a.C. 214. bebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

Fabius Casilinum obsidet.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, & septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno [1] Medixtuticus erat, servitiaque & plebem promiscuè armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam [2] ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret: vel, si eum Nola teneret, & necdum securæ res ab Annibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem à Benevento acciturum.* Hoc nuncio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani jam moventes sese quieverunt. Ita à duobus consulibus Casilinum oppugnari cœptum. Ubi quum multa succedentes temere mœnibus Romani milites acci-

Marcellus eòdem cum exercitu venit.

nummis numeramus, sed per scripturam de mensa solvimus, id est, solvi jubemus ab eo apud quem argentum depositum habeamus. Hic ergo hujus loci sensus est. Ex illa pecunia in ærarium collata si quid pupillis viduisve emptum aut paratum foret, id emptor non præsente pecuniâ solvebat, sed jubebat solvi à quæstore, & chirographo dato, remittebat venditorem ad quæstorem, à quo pretium rei emptæ solveretur.

1 *Medixtuticus*] Summus magistratus Capuæ. Vid. l. XXIII. c. 35.

2 *Ad collegam mittit, altero exercitu... opus esse*] Mittit litteras, quibus monebat altero exercitu opus esse. Vid. similem loquendi modum, l. VIII. c. 23.

perent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius, omittendam rem parvam ac [3] juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, [4] quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit ne irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tutò liceret; paucis egressis, Marcellus portam, quâ egrediebantur, occupavit, cædesque promiscuè omnium circa portam primò, deinde, irruptione factâ, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta ferè primò egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

U.c. 538. a.C. 214.

Casilinum captum.

XX. Quibus diebus à Casilino re bene gestâ recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum, in agros hostium prædatum misit. eos effusè palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quàm ad Beneventum acce-

3 *Juxta magnis*] Æquè ac magnas.

4 *Quia magna famæ momenta in utramque partem fierent*] Quia inde magnum famæ discrimen sequeretur, multúmque valiturum in bonam pariter malamque partem, id est, effecturum ut magnopere timearis ab hostibus, si nullum alium incepti finem, quàm victoriam noveris; ut contemnaris ab iisdem, si irrito incepto abstiteris.

U.c. 538. a.C. 214. perat, reddidit hosti cladem; atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis graviùs devastatus; perusti latè agri, prædæ pecudum hominumque actæ. oppida vi capta, Combulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ, & Orbitanium: ex Lucanis Blandæ: Apulorum [1] Æcæ oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: & recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et à prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Annibal, cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque usquam viâ excessum est: apparebatque non id modestiâ militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterùm [2] quum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio proprætore, qui classi ad Brun-

Perfugæ virgis cæsi & de saxo dejecti.

Tarentum tentat frustra Annibal.

1 *Æcæ oppugnatæ*] Non impetu, sed oppugnando captæ.

2 *Quum propemodo muris accessisset*] Placeret magis *successisset*: cujus verbi major vis est: unde & mollitur addito *propemodo*.

dusium præerat, missus M. Livius, primore U.c.538. juventute conscriptâ, dispositisque ad omnes a.C.214. portas, circaque muros, quâ res postulabat, stationibus, [3] die ac nocte plurimùm intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumptis, Annibal, quum eorum nemo qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium litterasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque intacto agro Tarentino (quanquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimissi. unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maximè abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quàm [1] causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundùm Hieronymi cædem primò tumultuatum in Leontinis apud milites fue-

Rerum status in Sicilia.

3 *Die ac nocte plurimùm intentus*] Pro voce *plurimum* videtur legendum *juxta*. *Die ac nocte juxtà*, id est, die pariter ac nocte, *intentus*.

1 *Causam*] *Causa* hîc est id quod Gallicè dicimus *parti*: quemadmodum sæpe Cicero eâdem voce utitur ad designandas partes Cæsarianas Pompeianasve. Sic pro Marc. n. 2. *quum viderem virum talem, qui in eadem causa esset, in qua ego fuissem, non in eadem esse fortuna*. Et rursus n. 31. *qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit*.

U.c.538. a.C.214. rat, vociferatumque ferociter, 2 parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebrò usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, 3 militiæque fungendæ potioribus ducibus, & relata tyranni fœda scelera, fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paulo antè desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis 4 ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus & Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. ceterùm prævenerat, non fama solùm, (quâ nihil in talibus rebus est celerius,) sed nuncius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus, & 5 Insulam, & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscurâ luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, transvecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo, pars procurrit in vias, pars in ædium vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, &, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. armati locis patentibus congre-

Andranodorus arcem Syracusis occupat.

2 *Parentandum*] Expiandam regis mortem, Manes regis placandos.

3 *Militiæque fungendæ potioribus ducibus*] Militandi sub potioribus ducibus, quàm erant illi tyranni assentatores, quibus imperia Hieronymus demandabat.

4 *Ad exercitum obtinendum*] Ut exercitum in potestate haberent.

5 *Insulam*] Pars est Syracusanæ urbis, ut Tycha, Achradinaque, quæ infrà nominantur. Neapolis, quarta fuit pars ejusdem urbis; atque in hac parte fuit Hexapylum, de quo vid. not. 5. ad c. 32. infrà.

gantur. inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni à populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro deûm delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo, stationibus [6] per principes regionum urbis dispositis adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus præsidiis [7] firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute quæ præsidio ejus loci attributa erat: mittuntque nuncios in Achradinam, horrea frumentumque in senatûs potestate esse. U.c.538. a.C.214.

XXII. Luce primâ, populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: [1] *Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversùs notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis à patribus Syracusanos, quàm ipsos vidisse. Arma quòd impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultimâ necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuncient, ut in potestate senatûs ac populi sit;* [2] *portæ Insulæ pateant; recedat præ-*

Polyæni oratio libera & moderata.

6 *Per principes regionum urbis*] Per præcipuas urbis regiones.

7 *Firmat horrea publica*] Series narrationis videtur poscere *firmarat*.

1 *Servitudinis ... expertos*] Hîc offendere potest & rarissima vox *servitudinis*, & insolens verborum structura *expertos servitudinis*. Lipsius conjicit, *servitii tædium*: Gronovius, *servitii pœnas indignitatesque*.

2 *Portæ Insulæ pateant; recedat præsidium*] Libri Mss. suadent legendum *portas Insulæ aperiat, reddat præsidium*. *Præsidium* autem hîc intelligimus locum ip-

U.C. 538. A.C. 214. *sidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eumdem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quàm ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est: quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat & civium consensus, & quum aliæ occupatæ urbis partes, tum [3] pars Insulæ, velut munitissima prodita atque alienata. Sed [4] evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri [5] spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis, quâ, *pedibus tractum, non insidentem equo relinquere tyrannidem* dixerit *debere. Facile esse, momento quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduum esse. Paululum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renunciare jussit, futurum se in senatûs ac populi potestate. Postero die

Legati mittuntur ad Andranodorum.

sum, non milites loco tutando addictos. Sic dicitur *præsidium relinquere* miles, qui è loco sibi assignato discedit. Sic Cic. de Orat. l. II. n. 303. *versanturque in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt.*

3 *Pars Insulæ, velut munitissima*] Lege *pars Insulæ vel munitissima.*

4 *Evocatum.. ab legatis*] Rogatum discedere paulisper ab legatis, ut ipsa secretò cum eo colloqui posset.

5 *Spiritu*] Superbiâ, tumore animi.

luce

luce primâ, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, quâ primùm cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus: utrùm, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur.* 6 *Postquam animadvertit, eos qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque* 7 *undique consuli in medium; non dubitasse quin & corpus suum, & cetera omnia* 8 *quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum qui mandasset suus furor absumpsisset, patriæ restitueret.* Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est: periculumque ingens manet, nisi paci & concordiæ consulitis,* 9 *ne libera efferatur respublica.* U.c.538. a.C.214. Oratio ejus ad Syracusanos.

XXIII. Post hanc orationem, claves porta-

6 *Postquam animadvertit*] Lege *animadverterit.*

7 *Undique consuli in medium*] Neminem sibi proprias opes quærere, sed undique conspirari in communem salutem.

8 *Quæ suæ fidei tutelæque essent*] Quæ ad suam fidem tutelamque pertinerent; quæ suæ fidei tuenda commissa essent.

9 *Ne libera efferatur respublica*] Exponit Sigonius: ne libera intereat respublica; ne id unum ex morte tyranni fructûs capiat, ut libera intereat. Interpretationem suam firmat consimili extemplo l. XXVIII. c. 28. *Meo unius funere elata esset respublica.* Aliter intelligit Gronovius, nempe, ne respublica libertati recèns partæ moderari nequeat, & eam in lasciviam vertat. Nobis potior videtur Sigonii interpretatio.

U.c. 538. a.C. 214. rum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui auditis iis quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad idipsum creatis tradiderunt; 1 & ea quæ in Insula erat & Achradina, tradita est: murique ea pars quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. secutæ & ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, auditâ morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat, deserti à militibus, quia 2 id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obversarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primùm, deinde per eos senatum adeunt. *Ab Annibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium, paruisse imperio ejus cujus imperator suus voluerit. velle ad Annibalem redire. Ceterùm, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parvâ operâ apud Annibalem inituros.* Facilè res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum

Prætores Syracusis creantur.

Hippocrates & Epicydes redire velle se ad Annibalem simulant.

1 *Et ea quæ in Insula erat & Achradina, tradita est*] Lege: *Et ea* (pecunia) *quæ in Insula erat, Achradinam translata est.*

2 *Id*] Nempe, ut Syracusas redirent.

egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed quod volebant non quàm maturato opus erat [3] naviter expediebant. Interim juvenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina serebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factio, & pauci auctores fœderis renovati dominentur.* U.c. 538. a.C. 214.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo major indies Syracusas confluebat: [1] nec Epicydi solùm spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem uxoris vocibus monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia novâ atque inconditâ libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Annibale missi duces assueti militibus juvare possent incepta*, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assuerat, incautè aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert.

Andranodorus tyrannidem affectat.

3 *Naviter*] Supplenda est ex sensu particula *tam*, quæ respondeat præcedenti *quàm*. Non tam naviter, quàm maturato opus erat.

1 *Nec Epicydi solùm*] Intellige *Hippocrati & Epicydi*. Nimirum Epicydes hîc pro utroque nominatur, ut vicissim Hippocrates infrà, c. 35. *Postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant*: quum palam sit ab Hippocrate simul & Epicyde hoc factum.

U.c. 538. a.C. 214. Qui ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: &, quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset; silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam jure cæsi, quàm Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in vestibulo curiæ, [2] corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes [3] integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu & ab collegis, ut verba faceret.

Occiditur cum Themisto.

XXV. [1] Is tanquam reos agebat. ab anteacta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atque impiè facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. [2] *Quid enim*

2 *Corpora conjuratorum*] Intellige, projecta ante vestibulum curiæ.

3 *Integram plebem*] Saniorem plebis partem.

1 *Is tanquam reos agebat*] Is ita in eos dicebat, quasi eos coram judicibus accusaret.

2 *Quid enim suâ sponte fecisse Hieronymum*] Dele supervacaneam vocem, *fecisse*.

suâ sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certè cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: [3] *palam primò, quum clausis Andranodorus Insulæ portis* [4] *hæreditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat,* [5] *pro domino possederit; proditus deinde ab eis qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequicquam palam atque apertè petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit* [6] *vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed* [7] *animos eis regios regias conjuges fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem, ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est: aut servit humiliter, aut superbè dominatur; [8] libertatem, quæ media est, nec spernere modicè, nec habere

U.c. 538. a.C. 214. *Sopatri prætoris oratio in tyrannos.*

3 *Palam primò*] Si quis ea quæ sequuntur attentè legerit, animadvertet ita hanc periodum esse structam, ut nihil sit, quod accuratè & ad amussim ex vi verborum respondeat τῷ *primò*. Quæcunque enim adduntur, pendent ex particula *quum*, quæ post vocem *primò* locatur. Nimirum respexit sensum Livius, accuratam verborum structuram neglexit.

4 *Hæreditatem regni creverit*] *Cernere hæreditatem* in jure dicitur is qui se hæredem gerit.

5 *Pro domino*] Tanquam dominus.

6 *Vinci*] Flecti ad respectum libertatis amoremque patriæ, & deterreri à tyrannicis consiliis.

7 *Animos.. regios*] Animos regnandi avidos.

8 *Libertatem... spernere modicè*] Libertatem is modicè spernit, qui ita se subjectum esse patitur alterius

U.c. 538. a. C. 214. sciunt: & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque [9] intemperantes plebeiorum animos, ad sanguinem & cædes irritent. Sicut tum extemplo prætores rogationem promulgarunt, acceptaque penè priùs quàm promulgata est, ut omnis regia stirps interficeretur: missique à prætoribus Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori & Themisti, interfecerunt.

Stirps regia interficitur.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxòr Zoippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exsilium. [1] Ea quum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, [2] *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidiâ Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, præter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eamdem vivo Hieronymo fuisse quam sororis, neque interfecto eo causam eamdem esse. Quid quòd, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura: sibi cum ceteris serviendum? Si quis Zoippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, at-*

Preces Heraclea Hier. F.

imperio, ut tamen non descendat ad humile ac deforme obsequium.

9 *Intemperantes plebeiorum animos*] Vox *plebeiorum* nullâ nititur codicum scriptorum auctoritate. Lege: *intemperantes suppliciorum*: qui semel accensi ad sævitiam, nullum supplicii modum facere sciunt.

1 *Ea quum ad se quoque venire præscisset*] Lege *veniri*.

2 *Nunc per memoriam*] Delenda videtur particula *nunc*, cui alia compar, & ex adverso opposita nulla est.

que in patriam rediturus? 3 *Quantùm spes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare: quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, à sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus, esse? Atenim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliàque, & asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.* 4 Aversis auribus animisque, cassè ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, *puellis ut saltem parcerent*, orare institit: *à qua ætate etiam hostes iratos abstinere. ne tyrannos ulciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur.* Inter hæc abstractam à penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. quæ alienatâ mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. 5 Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam

U.C. 538. a. C. 214.

3 *Quantùm spes hominum fallit!*] Melius esset *falli.* Nam tota obliqua oratio est.

4 *Aversis auribus animisque*] Possis quidem utcunque exponere: Quum aures animique omnium aversi essent ab Heracleæ precibus, illa, ne tempus tereretur cassè, id est, incassum.. Sed non placet primum illud membrum, *aversis auribus animisque*, pendulum quodammodo & abruptum: jam adverbium *cassè* admodum suspectum est. Videtur hic locus depravatus esse, nec facilè emendandus, nisi meliorum librorum copia fiat.

5 *Tum quoque*] Quamvis effugere non potuerint in publicum, & haud magno ædium spatio inclusæ remanserint.

U.c.538. a.C.214. validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem vulneribus confectæ quum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt. Cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quòd paulo post nuncius venit, mutatis repentè ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quòd adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo necopinantibus omnibus unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modò, sed militari quoque turbâ, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primò, [1] & trahendâ re esse: postremò victi consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primò statim creati nudare quid vellent; quanquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium, & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quónam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quóve eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum venientem in Siciliam,

Epicydes & Hippocrates prætores fiunt.

1 *Et trahendâ re esse*] In eo esse, id agere, ut rem traherent.

legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coràm cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut verò Appius naves ad ostium portûs, quò [a] aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides. ac primò etiam tumultuosè decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

U.c. 538. a.C. 214.

Turba Syracusis.

XXVIII. In hac turbatione rerum, in concionem vocari placuit. ubi quum alii aliò tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. si alii aliò trahant res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quàm inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque ut omnes idem sentiant, summâ vi agendum esse. Utra societas sit utilior, eam longè minorem ac levioris momenti consultationem esse.*

Apollonidæ salutaris oratio.

a *Aliæ partis hominibus*] Iis qui alia sentirent ac vellent, quàm Hippocrates & Epicydes; qui partis Romanorum essent. *Aliæ* antiquè pro *alius*. Eâ voce bis usus est Cic. l. II. de Divin. n. 30. Sic & *tam nulli consilii*, apud Terent.

U.c.538. a.C.214. *sed tamen Hieronis, potiùs quàm Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis,* [1] *vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam,* [2] *nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam.* [3] *Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quòd Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur; cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus [4] cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. jussi & duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset magnis certaminibus, postremò quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, [5] mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

Pax cum Rom. decernitur.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes venerunt. Quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuo-

1 *Vel quinquaginta annis*] Melius: *& quinquaginta annis.*

2 *Nunc incognitæ, quondam infideli*] Amicitiæ Carthaginiensium, *nunc incognitæ*, quia nova sit, & diu jam non experta; *quondam infideli*, quia olim, quum ante amicitiam cum Romanis initam Syracusani socios Carthaginienses habuissent, eos infideles senserant.

3 *Esse etiam momenti aliquid ad consilium*] Ad consilium capiendum, in eo quoque aliquid momenti esse, id quoque valere aliquantùm debere, quòd....

4 *Cupiditatis*] Studii partium, quod Gallicè dicimus *partialité.* Hoc sensu sæpe usurpat Cicero vocem *cupidus*. Pro Rosc. Com. n. 47. *Nimis cupidus videretur, qui, qua de re judex fuisset, testis esset.* Pro Cæc. n. 8. *cupidior, quàm sapientem judicem esse æquum est.* Pro Font. n. 11. *Cupidis testibus.*

5 *Mittique cum eis*] Cum Romanis: & intellige legatos Romanos à Marcello missos, de quibus mentio facta est c. præcedente.

sam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eò transfugas jussus: secuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est, & hi sentinam quamdam urbis rati exhaustam, lætabantur. ceterùm levaverunt modò in præsentia velut corpus ægrum; quò mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primò furtivis excursionibus vastare cœpit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes, non ab Syracusis modò, sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos adversùs populum Romanum concitatos cernebat, [1] avertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam* [2] *regnent ac dominentur.* Renunciandum *igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse: vel quòd in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quòd ibi primùm conclama-*

a. C. 538. U. C. 214.

Turbant rem compositam Hippocrates & Epicydes.

1 *Avertere etiam ab Syracusis*] Videtur scripsisse Livius, *ab Syracusanis.*

2 *Regnent*] Vulgò legitur *regant.* Sed *regnare* verbum invidiosum est] apud liberas civitates, non *regere.*

U.c. 538. a.C. 214. *tum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut* [3] *legem eam fœderis non accipiendam.* Facilè multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire, seu Locros, seu quò aliò mallent, dummodo Siciliâ cederent, jubentibus, ferociter responsum est, *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes *Leontinos in sua potestate esse. itaque* [4] *integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello,* [5] *ita ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

Leontinorum urbs à Marcello capta.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut alterâ parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, posteaquam capi muros refringique portas viderunt, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens: cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona lo-

3 *Legem eam fœderis*] Id fœdus, fœdus tali lege ictum.

4 *Integro secum fœdere*] Ita ut fœdus secum integrum intactumque maneat. Non credituros Syracusanos fœdus quod Romani secum habeant, bello adversùs Leontinos gerendo ullâ parte lædi.

5 *Ita ut*] Eâ lege ut.

cupletum donata. Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent consultabant. [1] Terroris speciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. ceterùm Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuncium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent, exercitum ducunt Megaram: ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe territis omnibus per proditionem urbis potiundæ. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicydes, non tam tutum primâ specie, quàm unum spe undique abscisâ consilium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum famâ cædis commilitonum accensis, obviàm agmini procedunt. Prima fortè signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. quos ubi ex signis [2] armatorumque habitu cognovere Hip-

U.c.538.
a.C.214.

1 *Terroris speciem haud vanam*] Speciosam aliquam materiem terroris; vim terrendi, quæ aliquo colore niteretur.

2 *Armatorumque habitu*] Magis placeret *armorum*.

U.c.538. pocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac 3 velamenta alia supplicum porrigentes, orare, ut
a.C.214. reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, à quibus mox 4 ipsi trucidandi populo Romano dederentur. Enimvero conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.

XXXI. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. 1 postquam Hippocratem atque Epicydem pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubiè approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset*, rogitantes, *colloquia serendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo.* Comprendi injicique catenas jusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primùm à Cretibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facilè, si ultrà tenderent, appareret eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum, Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat: *Prætores Syracusani consuli Marcello.* 2 secundùm

Fraus Hippocratis.

3 *Velamenta alia supplicum*] Infulas, & quæ alia à supplicibus porrigi & prætendi solent.

4 *Ipsi*] Intellige ipsos Cretenses, ad quos hic sermo dirigitur.

1 *Postquam Hippocratem atque Epicydem pervasit rumor*] Supple, *causas moræ esse.*

2 *Secundùm salutem, ut*

salutem, ut assolet, scriptum erat: *Rectè eum atque ordine fecisse, quòd in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eamdem esse causam: nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. Et ne fugâ quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviàm issent: non à misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditûs præciderent sibi; &, quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto [3] merito primùm, dein pignore sibi conciliarent: expertique quàm vanâ aut levi aurâ mobile vulgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis quæ ad Mylam falsò nunciata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum. U.c.538. a.C.214.

XXXII. Huic non apud vulgum modò fides fuit, sed senatum quoque in curiam introdu-

assolet] Post salutem, ut mos est, initio epistolæ datam.

3 *Merito primùm, dein pignore*] *Merito*, quòd iis militibus vitam servassent; *pignore*, quòd eosdem secum haberent tanquam totidem pignora benevolentiæ ac fidei eorum qui cognatione illos amicitiâve Syracusis contingebant.

U.c. 538. a.C. 214. ctus movit. [1] haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem censere. Sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. Ad militare genus omne, partemque magnam plebis, invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatumque pauci quanquam [2] inflati vano nuncio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, [3] unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum prætores intervenerunt. Et primò imperio minisque, deinde [4] auctoritate, deterrendo, postremò, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam, tyranni antè satellitibus, & tum corruptoribus exercitûs. Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi quàm foris portæ effringebantur: effractisque omnibus,

Syracusas occupant Hippocr. & Epicydes.

1 *Haud vani*] Non leves: quidam etiam prudentum.

2 *Inflati vano nuncio*] Vitium est in voce *inflati*. Gronovius legit vel *adflati*, vel *inflammati*. Prius placeret magis. *Adflati vano nuncio*, id est, icti, paulùm commoti falso illo nuncio.

3 *Unis foribus Hexapyli*] Unâ è sex portis, quæ erant in Hexapylo. Huic enim urbis Syracusanæ parti nomen, si vim verbi attendamus, inditum ex eo fuit, quòd sex haberet portas.

4 *Auctoritate*] Consiliis monitisque. Vid. not. 1. ad l. 7.

[5] tutò in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætoresque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Postero die servi [6] ad pileum vocati, & carcere vincti emissi; confusaque hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores: Syracusæque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderant. U.c. 538. a.C. 214.

XXXIII. Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi fortè in quinqueremi erant. præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portûs, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modò pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille & quingentos passus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviàm cum suis processerunt. Romanus orator, *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre*, ait, *& eis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi, fœdiorem, non exsilio solùm, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque* [1] *si eis qui*

Romani ad Syracusas castra movent.

5 *Tutò in Hexapylo agmen*] Fortasse, *totum Hexapylo agmen receptum est.*
6 *Ad pileum*] Ad libertatem. Vid. suprà, c. 16.
1 *Si... reditus pateret, ac cædis auctores dedantur*] Magis placeret: *Si... re-*

U.C. 538. a.C. 214. *ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicydes, *si quæ ad se mandata haberent, responsum eis,* ait, *se daturos fuisse: quum in eorum ad quos venerint manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsâ re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terrâ marique simul cœptæ oppugnari Syracusæ: terrâ ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. &, quia sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant vastam disjectamque spatio urbem parte aliquâ se invasuros; omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

Oppugnantur Syracusæ.

XXXIV. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi unus homo Syracusis eâ tempestate fuisset. Archimedes is erat; [1] unicus spectator cœli siderumque, mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea quæ hostes ingenti mole agerent, ipse [2] perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallibus adiri possent, ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui ut antè dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris

Archimedes conatus Romanorum ludificatur.

ditus pateat, cædis auctores dedantur.

1 *Unicus spectator cœli siderumque*] Cœli siderumque spectandorum arte supra omnes excellens. Ceterùm Archimedes meliùs prædicaretur Mathematicarum disciplinarum in omni genere princeps.

2 *Perlevi momento*] Vid. not. 6. ad XXI. 43.

navibus sagittarii funditoresque, & [3] velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio milissibus opus est, procul muro tenebant naves. [4] junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis [5] interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, [6] quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversùs hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quæ procul erant naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris petebat telis: postremò, ut sui vulnere intacti tela in hostem U.c.538. a.C.214.

3 *Velites .. quorum telum*] Levis armaturæ milites, quorum telum ejusmodi est, ut remitti non possit ab imperitis. Polyb. l. VI. illud telum omnino remitti posse negat, & causam affert. *Ferrum*, inquit, *teli velitaris adeo extenuatum est, & in aciem productum, ut necessariò statim à primo jactu inflectatur, nec possint hostes retorquere.* Quod si ejusmodi est, profectò illud telum non imperitis tantùm, sed & peritis inhabile fuit ad remittendum. Lipsius suspicatur aut vocem *imperitis* in hoc Livii loco redundare; aut mutandam in *impeditis*, ut, nisi quis otiosè mucronem refingat & erigat, neget Livius remitti posse; aut denique ideo etiam *imperitis* inhabile, quia amento emittebatur, & certo motu.

4 *Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes*] Numerus deest: quem supple ex Polyb. & Plut. in hunc modum: *junctæ aliæ binæ ad octo quinqueremes*: id est, aliæ quinqueremes ad octo, ad numerum *octo*, junctæ, binæ & binæ.

5 *Interioribus remis*] Remis eorum laterum quæ ad sese mutuò applicabantur. *Exterior* ordo remorum est is qui alterum navis latus, quod liberum relinquebatur, instruebat.

6 *Quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur*] Legendum videtur, *velut una navis*. Quum illæ octo naves simul junctæ, exteriore ordine remorum, velut una navis, tanquam si essent una navis, agerentur.

U.c. 538. a.C. 214. ingererent, murum ab imo ad summum [7] crebris cubitalibus ferè cavis aperuit, per quæ cava pars sagittis, pars [8] scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. [9] Quæ propiùs quædam subibant naves, quo [10] interiores ictibus tormentorum essent, [11] in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata quum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, su-

7 *Crebris cubitalibus ferè cavis*] Crebris foraminibus, quorum magnitudo, sive diameter esset unius cubiti: per quæ foramina alii sagittis... Ceterùm hæc cava, si credimus Polybio, quem hîc vertit Livius, unius tantùm palmi fuere. Quæ quidem multùm discrepant. Cubitus enim habet pedem unum & dimidium: palmus quatuor tantùm digitos, & est sexta pars cubiti.

8 *Scorpionibus*] *Scorpiones* sunt machinæ bellicæ ad vibranda missilia. Ideo sic nuncupabantur, quòd parvis subtilibusque spiculis mortem inferrent. Vir unus eos dirigere, iis uti poterat. Duplicis generis fuere, majores minoresque.

9 *Quæ propiùs quædam*] Vacat ultima vox, videturque delenda.

10 *Interiores ictibus tormentorum*] Propiores, quàm ut ictibus tormentorum, quæ in longinquum jaculabantur, feriri possent; tam propinquæ, ut tela è tormentis emissa ultra eas ferrentur. Sic l. VII. suprà c. 10. T. Manlius dicitur *interior periculo vulneris factus.*

11 *In eas tollenone*] *Tolleno* est machinæ genus, quum trabi in terram præaltè defixæ in summo vertice alia tranversa longior dimensâ medietate connectitur eo libramento, ut, si unum caput depresseris, alterum erigatur, idque ad onera tollenda. Igitur machinâ hujus generis super murum eminente, ferrea manus firmæ catenæ illigata, quæ quidem catena pendebat ex uno brachio tollenonis, injiciebatur proræ alicujus navis. Tum gravi libramento plumbi, quod alteri tollenonis brachio connexum erat, recellente, seu recidente ad solum, necesse erat catenam, & ferream manum, & proram navis sursum erigi, &, suspensâ prorâ, navim in puppim statui. Dein eadem ferrea manus remissa, & subitò exempta machinæ, sinebat navem recidere, & eam ita affligebat undis, ut...

ſpensâ prorâ, navim in puppim ſtatuebat: dein U. c. 538. a. C. 214.
remiſſa ſubitò, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut, etiamſi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio eſt eluſa, omniſque vis eſt eò verſa, ut totis viribus terrâ aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum inſtructa erat, Hieronis impenſis curâque per multos annos, Archimedis unicâ arte. natura etiam juvabat loci, quòd ſaxum, cui impoſita muri fundamenta ſunt, magna ex parte ita proclive eſt, ut non ſolùm miſſa tormento, ſed etiam quæ pondere ſuo provoluta eſſent, graviter in hoſtem inciderent. eadem cauſa ad ſubeundum arduum aditum inſtabilemque ingreſſum præbebat. Ita conſilio habito, quum omnis conatus ludibrio eſſet, abſiſtere oppugnatione, atque obſidendo tantùm arcere terrâ marique commeatibus hoſtem placuit.

Marcellus alias urbes capit.

XXXV. Interim Marcellus cum tertia ferè parte exercitûs ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienſes defecerant, Helorum atque Herbeſſum dedentibus ipſis recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maximè Syracuſanorum, terrorem. Per idem ferè tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium claſſem diu tenuerat, ad Heracleam quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos expoſuit: [1] nequaquam cum quantis copiis antè tenuerat ad Pa-

Himilco cum exercitu in Siciliam venit.

1 *Nequaquam cum quantis copiis*] Cum copiis, quæ tantæ erant, quantæ non fuerant illæ, cum quibus priùs tenuerat ad Pachynum claſſem: ſive, cum copiis majoribus, quàm quantæ fuerant illæ, cum quibus, &c.

U.c. 538. a.C. 214. chynum classem. sed, postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Carthaginem, adjutusque ibi & ab legatis Hippocratis, litterisque Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, [2] & ipse haud vanus præsens monitor facilè perpulerat, ut quantæ maximæ possent peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Siciliâ Romanos, ut postremò etiam qui obsidebantur Syracusis animos sustulerint, & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præesset custodiæ urbis, Hippocrates Himilconi conjunctus, bellum adversùs consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eò prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minùs ratus, quàm illò tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviàm fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam, eis copiis quas habebat, par esset) quàm poterat maximè intentus, atque agmine ad omnes casus composito, ibat.

Hippocrates cum exercitu Syracusis egreditur.

Vincitur à Marcello.

XXXVI. Fortè ea cura, quæ erat adversùs Pœnos præparata, adversùs Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nan-

2 *Et ipse haud vanus præsens monitor*] Quum & ipse aliquid momenti faceret, præsens monitor, firmansque dictis litteras & nuncios ceterorum.

ctus eos & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit; eques levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem ferè tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrêre, & Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere: versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas, prædæ haud dubiè sibi futuram Himilco ratus, viâ decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit: legio maritimis locis, classe prosequente, ad Appium Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviàm progressum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt. Et Bomilcar simul parum fidens navibus suis, duplici facilè numero classem habentibus Romanis, simul inutili morâ cernens nihil aliud ab suis quàm inopiam aggravari sociorum, velis in altum datis in Africam transmisit: & Himilco secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum; ac præsens suas res foventi-

U.C. 538. a.C. 214. bus adderet animos. Murgantiam primùm, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit; [1] ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii [1] haud sanè opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo ne posset decipi, quàm in fide Siculorum reponeret: & tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectionesque urbium, & clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere; palam erat agendum. *Urbem arcemque suæ potestatis*, aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi* æquum censent. *Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus,

Ennensium molitiones.

1 *Ubi... commeatus... convecti erant Romanis*] Neminem offendere debet τὸ ubi, quod jungendum est verbo *erant*, non participio *convecti*. Ubi habebant Romani convectos commeatus.

1 *Haud... opportunum insidiantibus*] Qui se non facilè captandum præberet insidiantibus. Sic suprà VI. 24. *Opportunus eruptioni.*

Se

Se in præsidio impositum esse, dicere, *ab imperatore suo: clavesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Ennensium arbitrio haberet, sed ejus qui commisisset. præsidio decedere apud Romanos capital esse: & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos*, [2] *cujus juris atque arbitrii esset*. Se verò negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: *at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrùm paucorum ea denuntiata, an universæ civitatis essent*. Consensu in posterum diem concio edicitur. U. c. 538. a. C. 214.

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, [1] convocatis militibus, *Credo ego vos audisse, milites*, inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, deûm primò benignitate, dein vestrâ ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit!* [2] *Hæc occulta in fraude cautio est, quâ usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, apertè ac propalam claves portarum reposcunt: quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit, fœdiúsque hîc trucidabimur, quàm Murgantiæ præ-* *Pinarii Ennæ præfecti oratio ad milites.*

2 *Cujus juris atque arbitrii esset*] Supple, *res*.

1 *Convocatis militibus*] Vox *militibus* hîc displicet tam vicina τῷ *milites*, quod sequitur. Lege *convocatis suis*.

2 *Hæc occulta in fraude cautio est*] Hæc est cautio in occulta fraude, seu, hæc est cautio adversùs occultam fraudem idonea ac sufficiens, quâ usi hucusque sumus. Cui fraudi quoniam parùm succedere Ennenses vident...

U.c. 538. a.C. 214. *sidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumpsi, quâ vos certiores periculi instantis facerem. Ortâ luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur.* 3 *nec præoccupati peculii, nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. ego in concione ero: & tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum togâ signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete quisquam supersit, à quibus aut vis, aut fraus timeri possit.* 4 *Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi inferique dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ fraudis causâ hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit.*

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque 1 oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque,

3 *Nec præoccupati peculii*] *Peculii* procul dubio vitiosum. Non enim hic peculium, sed caput agebatur. Libenter emendaremus *perfugii. Nec præoccupati habebitis quidquam perfugii, nec occupantes, periculi.*

4 *Vos, Ceres mater ac Proserpina*] De religione Cereris Ennensis vide Cic. IV. in Verr. n. 106. & seq.

1 *Oppidanis*] Loco hujus vocis plerique scripti habent *oppositi*: ut apud Virg. l. II. Æn. *Obsedere alii telis angusta viarum Oppositi.*

assueti & antè spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum à magistratibus præfectus Romanus, quum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quæ pridie, dixisset; [2] primò sensim, ac plures, reddere claves, dein jam unâ voce [3] id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultrà vim ultimam dilaturi; tum præfectus togâ signum, ut convenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alii supernè in aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ennenses caveâ inclusi: coacervanturque, non cæde solùm, sed etiam fugâ; quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum irâ, quòd turbam inermem cædebant, quàm si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna, [4] aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos, temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde

U.c. 538. a.C. 214.

Cæduntur Ennenses.

2 *Primò sensim*] Præfixam vellemus huic membro particulam &c.

3 *Id omnes juberent*] Vacat τὸ *id.*

4 *Aut malo, aut necessario facinore*] Aut malo facinore, aut eo quod necessitas colore aliquo defendat, ac proinde pro malo damnari vetet.

U.c. 538. a.C. 214. infandâ rebantur, non hominum tantùm, sed etiam deorum sedem violatam esse, tum verò qui etiam antè dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti à proditoribus nequicquam ad Ennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus. ipse hibernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit ædificavitque. 5 Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

Bellum cum Philippo. XL. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod jam antè suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad [1] M. Valerium prætorem venerunt, [2] præsidentem classi Brundisio Calabriæque circà littoribus, nunciantes, Philippum primùm Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: *Oricum à Philippo captum.* eamque urbem sitam in plano, neque mœnibus, neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Hæc nunciantes

5 *Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta*] Suspicamur hîc Livium duorum annorum res gestas in unum miscuisse. Rationes hujus nostræ conjecturæ afferimus in majore nostra editione ad hunc locum.

1 *M. Valerium prætorem*] Id est, proprætorem, ut dicitur suprà c. 10. Præturam gesserat anno superiore. Vid. XXIII. 24.

2 *Præsidentem classi Brundisio*] Cum classe præsidentem Brundisio: ita ut *classi* accipiatur in auferendi casu, quemadmodum apud Virgilium, Æn. VIII. 11. *Advectum Ænean classi.*

orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis, [3] terrâ aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quòd imminerent Italiæ, peterentur. [4] M. Valerius, præsidio loci ejus, relicto T. Valerio legato, cum classe instructa parataque, &, quot longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eò ab Apollonia venerunt, nunciantes in obsidione sese, quòd deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultrà vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se quæ vellent pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum [5] præfecto sociûm Q. Nævio Crista, viro impigro & perito militiæ. Is expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro unde venerat ad ceteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minimè ab regiis obsessam duxit; & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque, & urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum

U.c. 538. a.C. 214.

Apollonia obsessa à Philippo.

3 *Terrâ, aut maritimis viribus*] Hæc procul dubio vitiosa sunt. Gronovius è Mss. qui tamen hîc corruptissimi sunt suspicatur: *Hostemque haud dubium Romanis Macedonem Epiri maritimis urbibus arceret, quæ...*

4 *M. Valerius, præsidio loci ejus*] Cujus loci? Nullus enim speciatim definitus est in iis quæ præcedunt. Videtur hæc mens Livii fuisse ut diceret: M. Valerium reliquisse duo millia militum tutandæ Superi maris oræ, quibus præfecerit T. Valerium legatum. Ipsa autem Livii verba assequi non nostrum est.

5 *Præfecto sociûm*] Vid. not. 2. ad l. XXIII. c. 7.

U.c.538. a.C.214. fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, priùs mille hominum vallum intrasse, quàm quisquam sentiret; ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut [6] non modò alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. eódem & alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hominum aliquanto captum, quàm cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terrâ Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

Castra Macedonum invadunt Romani.

Philippi fuga.

XLI. Eodem anno in Hispania variè res ge-

6 *Non modò*] Non modò non. Hîc suppressum est τὸ *non*, licet mox sequatur, non *ne.. quidem*, (qua de re vid. not. 5. ad l. II. c. 23.) verùm *sed etiam*: quod notandum.

stæ. nam, priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fuderunt: defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primò ad Castrum Altum (locus est insignis [1] cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant antè frumentum. tamen, quia omnia circà hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia aut moratorum aut palantium per agros interfecta, cessere inde Romani propiùs pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communivere. Eò Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cùm exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circà visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgim oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat: videbanturque inopiâ eum locum maximè expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, [2] inter bina castra cum magna cæde hostium

U.C. 538. a.C. 214. *Res in Hispania gestæ.*

1 *Cade magnì Amilcaris*] Ejus nimirum, qui pater Annibalis fuit. De ejus morte vid. not. 1. ad XXI. 2.

2 *Inter bina castra*] Nimirum Carthaginienses binis castris circumsidebant urbem. Per spatium inter

U.c. 538. urbem est ingressus; & postero die eruptione a.C. 214. æquè felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus præliis: 3 plus decem millibus captum, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) à Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

Ter victores Romani. XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: & Romani eò confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregiéque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quòd Cn. Scipionis femur 1 tragulâ confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterùm haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam non milites solùm, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria capta cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringem inde urbem Pœni recessere: &, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticulâ in aciem illatus conflixit: nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quàm antea, quia pauciores superfuerant qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, 2 Magone

bina illa castra interjectum ingressus est urbem Scipio.

3 *Plus decem millibus captum*] Lege ex optimis codicibus, *plus mille captum*.

1 *Tragulâ*] Vid. not. 2. ad XXI. 7.

2 *Magone .. fratre misso*] Lege, *à fratre*, nempe ab Asdrubale, Amilcaris filio, fratre Annibalis & Magonis.

ad conquisitionem militum fratre misso, brevi U.C. 538.
replevit exercitum, animosque ad tentandum a.C. 214.
de integro certamen fecit. 3 Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis quibus priùs, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quàm mille captum, & signa militaria LVIII. & spolia plurima Gallica fuere: aurei torques, armillæque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro nomina erant) eo prælio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. 4 Quum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit,
5 Saguntum oppidum, quæ causa belli esset, *Saguntum*
6 octavum jam annum sub hostium potestate *receptum*
esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Pu- *à Rom.*
nico, receperunt, cultoribusque antiquis,

3 *Alii plerique milites*] Licet plerique milites, conquisiti & adducti recens à Magone, alii essent quàm qui prioribus præliis pugnaverant, tamen iisdem animis quibus priùs, ut qui pugnarent pro parte toties intra paucos dies victa, eodemque eventu pugnavere. Videtur opponere inter se voluisse Livius, hinc alios milites, illinc eosdem animos eumdemque eventum. Quidam pro voce *alii* reponunt *Galli*: & favere huic conjecturæ videntur ea quæ mox de spoliis Gallicis regulisque Gallorum memorantur. Utatur qui voluerit. Nobis vulgata lectio magis placet.

4 *Quum jam res prosperæ*] Non tum primùm, sed ab ipso statim ingressu Scipionum in Hispaniam res prosperæ Romanis fuere. Lege igitur: *Quum tam res prosperæ.*

5 *Saguntum oppidum, quæ causa belli esset*]. Hîc restituimus Livio amatam loquendi figuram, ut relativum inter duo nomina positum ad posterius referatur. Vulgò *quòd*.

6 *Octavum jam annum*] Imo quintum, si Livius secum ipse consentiat. Hic enim quintus Punici belli annus agitur. Anno autem hujus belli primo captum esse Saguntum contendit Livius, l. XXI. c. 15.

U.c.538. a.C.214. quos vis reliquerat belli, restituerunt: & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos [7] sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus gesta.

Censoribus dies dicta ad populum. XLIII. Romæ quum tribuni plebis novi magistratum iniissent, extemplo censoribus P. Furio & M. Atilio, à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quæstorem eum proximo anno, adempto equo, tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, [1] dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. [2] M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita à Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, &, qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus; & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primùm factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit.

U.c.539. a.C.213. Q. Fabio, Ti. Sempronio II. Coss. XLIV. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt, senatumque de bello ac

7 *Sub corona*] Vid. not. 4. ad II. 17.

1 *Dimissique fuerant*] Melius videretur *fuerunt*.

2 *M. Atilius magistratu se abdicavit*] In censoris demortui locum, alium subrogari fas non erat. Vid. suprà L. VI. c. 31. & L. IX. c. 34.

provinciis suis prætorumque, & de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt: 1 itáque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Annibale consulibus mandatum; & exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter quem Fabius consul. 2 ex binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandatâ, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum; Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Protogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori 3 provincia vetus; T. Otacilio classis: exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & classe quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una cui jam præerat, & Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversùs multa simul, aut mota aut suspecta, bella, munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de

U.c. 539. a.C. 213. *Provinciarum divisio.*

Prodigia.

1 *Itáque provinciæ*] *Itáque*: hic intelligimus, & *ita*, *atque hoc modo*: ea nempe, quæ statim narrabitur.

2 *Ex binæ erant legiones*] Hi duo exercitus erant singuli, duarum legionum.

3 *Provincia vetus*] Vide not. 4. ad c. 7. suprà.

U.C. 539. a.C. 213. coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ; & in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit: quum obviàm filius progrederetur, lictoresque verecundiâ majestatis ejus taciti anteirent; 4 præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul 5 animadvertere 6 proximum lictorem jussit, & is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, *Experiri* (inquit) *volui, fili, satin' scires consulem te esse.*

Fabius pater à filio descendere equo jussus.

Altinius Arpinus venit ad Cos.

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam tunc rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque* videri; 1 *ancipitis animi communis hostis; qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Annibalem* 2 *discessisset, traxissetque ad defectionem*

4 *Præter undecim fasces*] Hinc apparet, quod & aliunde constat, lictores ire solitos ante magistratum, non gregatim, non binos ternosve, sed singulos, & in lineam.

5 *Animadvertere*] Verbum proprium de lictoris officio. Videntur hoc verbo comprehendisse quidquid honoris lictor venienti magistratui exhibendum curaret, ut assurgere, viâ decedere, equo aut curru descendere.

6 *Proximum lictorem*] *Proximus* lictor is erat, qui proximè aberat à magistratu. *Primus*, is qui anteibat, & quasi ducebat agmen.

1 *Ancipitis animi communis hostis*] Communis hostis & Romanorum & Pœnorum, cujus animus inter utrosque anceps fluctuaret.

2 *Discessisset*] Lege, *defecisset*.

Arpos: tum posteaquam res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpiùs videatur novam referre proditionem proditis olim: [3] qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, [4] vanus hostis, ad [5] Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset. U.C.539. a.C.215.
Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque arbitria agere*, aiebat: [6] *quum illud potiùs agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii à populo Romano descìscant, & non vocitent: documentum autem ducant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. Quòd si abire ab Romanis liceat, redire ad eòs non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit! Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, liberâ custodiâ haud procul à castris placere in aliqua fida civitate servari, per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrùm defe-*

3 *Qui aliunde stet semper, aliunde sentiat*] Qui semper alii faveat, quàm cujus in partibus stet ejus corpus. Nempe ille, dum numerabatur in sociis Romanorum, faverat Pœnis; nunc quum habetur socius Pœnorum, favet Romanis.

4 *Vanus hostis*] Levis, inconstans hostis, & facilè transiturus in ejus partes, cujus se hostem ferat.

5 *Faleriorum Pyrrhive proditorem*] Faliscum ludimagistrum, de quo vid. suprà l. V. c. 27. Niciam, vel Timocharem Pyrrhi medicum, de quo vid. Cic. l. III. de Off. n. 86.

6 *Quum illud potiùs . . . & non vocitent*] Locus corruptus, quem sic restituit Gronovius: *Qui, quod illis potius agendum atque cogitandum sit . . . ne qui socii à populo Romano descìscant, id non cogitent: documentum autem ducant. . .*

U.C. 539. A.C. 213. *ctio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio assensum est: catenisque ligatus, traditur & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Arpis domi primùm desiderari quærique est cœptus: dein fama per totam urbem vulgata tumultum ut principe amisso fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Annibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique, ceterùm, ut iræ magis quàm avaritiæ datum crederent homines, 7 crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione prius habitâ, primùm de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

Conjux ejus & liberi combusti ab Annibale.

Arpos recipit Fabius.

XLVI. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primùm institit oppugnare. ubi quum à quingentis ferè passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, quâ maximè neglectam custodiam vidit, eâ potissimùm aggredi statuit. Comparatis omnibus quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis &

7 *Crudelitati quoque gravitatem*] Haud sanè satis intelligitur, quid sit *gravitatem addere crudelitati.* Possis legere *crudelitatem quoque rapacitati addidit.*

angusta erat, viâ infrequenti per desertam partem urbis: [1] eam portam scalis priùs transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte vi claustra refringere jubet, & tenentes partem urbis, cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: &, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maximè ad fallendum adjuvit. imber ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos è stationibus, suffugere in tecta coëgit: sonituque primò largioris procellæ strepitum molientium portam exaudiri prohibuit: lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. U.C. 539. a.C. 213.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinquâ luce. Præsidium in urbe erat Annibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primò in tenebris angustisque viis est: quum Romani non vias tantùm, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti supernè ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani; atque inde colloquia cœpta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini, quam ob noxam

1 *Eam portam... transgressos, ad murum pergere*] Qui portam scalis transgressi sunt, eos necesse non est ad murum pergere, quum in ipso muro sint. Lege: *eam portam, scalis priùs transgressos murum, aperire.*

U.c.539. a.C.213. Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversùs veteres socios Romanos bellum gererent, & [1] vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent; Arpinis [2] purgantibus, ignaros omnium se venum à principibus datos Pœno, captos oppressosque à paucis esse. initio orto, plures cum pluribus colloqui. postremò prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque datâ inter signa aciesque, Arpini repentè pro Romanis adversùs Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quàm ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operâque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum ac duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt: colloqui se cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi quæ postularent audivit, (nihil autem aliud petebant, quàm ut, Capuâ receptâ, bona sibi restituerentur) in

Campani equites 112. ad castra Rom. veniunt.

1 *Vectigalem ac stipendiariam*] Vid. not. 3. ad XXI. 41.

2 *Purgantibus*] Hanc excusationem afferentibus, nempe se ignaros omnium venumdatos esse Pœno à principibus civitatis suæ.

fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum [3] Æquimælio Jugarioque vico. in templis Fortunæ, ac matris Matutæ, & Spei extra portam, latè vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit. U.c. 539. a.C. 213. *Romæ incendium.*

XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperæ essent, multosque & veteres reciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subitò Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent, & pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quàm multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ, [1] animum advertit. [2] Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis face- *Res in Hispania gesta.* *Legati ad Syphacem missi à Scipionibus.*

3 *Æquimælio*] Vid. l. IV. c. 16.

1 *Animum advertit*] Sic sæpe antiqui, quod postea per elisionem frequentiùs pronunciatum est *animadvertit*. Cic. ad Fam. l. IX. ep. 9. *Quid aut ille sperare possit aut tu, animum advertè pro tua prudentia.*

2 *Tum primum, ut pro bonis*] Hîc videtur inserenda ante *primum* vocula *hoc*, vel *id*, ex qua pendeant hæc verba, *ut duo legationem referrent. Tum oravit, hoc* seu *id primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent*,

U.C. 539. A.C. 213. *Unus apud eum remanet militiæ magister.*

rent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantùm habilem. Ita jam inde à principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se à pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte: cui si æquari robore virium velit, & sibi pedites comparandos esse. Et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ornandique, & instruendi eos, artem ignorare. omnia, velut fortè congregatâ turbâ,* 3 *vasta ac temeraria esse.* Facturos se in præsentia quod vellet, legati responderunt: fide acceptâ, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. 4 Cum duobus Romanis relata, Numidasque legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proximè morem Romanum 5 instruendo & decurrendo signa sequi, & servare ordines docuit: & operi, aliisque 6 justis militaribus

hoc ut primum sibi fidæ societatis munus & officium præstarent, nempe *ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus*... Sic infrà l. XXXV. c. 46. *Id primum eos pro amicis facturos, si insulâ excedant.*

3 *Vasta*] Incondita, incomposita.

4 *Cum duobus Romanis relata Numidasque legatos*] Hæc corrupta sunt. Vetus editio expeditam lectionem offert: *Cum duobus Romanis legatis Numida legatos in Hispaniam misit.*

5 *Instruendo*] Dum instruuntur. Notum est illud Virgilii, *Uritque videndo Femina.* Et eodem modo Livius, suprà l. XXIII. 37. *promovendo adjunctam*... *turrem.*

6 *Justis militaribus*] Muniis militaribus. Sic dicun-

ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quàm pediti, collatisque æquo campo signis, justo prælio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt. U.c. 539. a.C. 213.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem & decem annos natum, ceterùm juvenem eâ indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quàm accepisset, facturum. Legati, *quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversùs reges populosque Africæ esset*, docent, *melius fore Galæ quoque Carthaginiensibus jungi quamprimum. antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant, opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facilè persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno prælio Syphacem devicit. Triginta millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus [1] in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversùs Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hispaniam

Carthagin. cum Gala fœdus faciunt.

Masinissa Galæ F. Syphacem vincit.

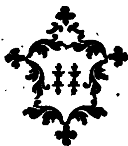
• tur *justa funebria. Justa* sunt quodvis pensum, officium, munus. Sic l. IX. suprà, c. 8. *quàm omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt.*

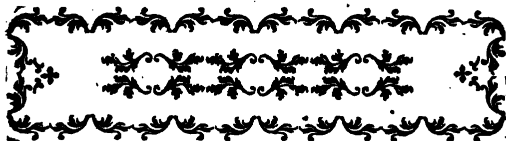
1 *In Maurusios ex acie Numidas*] Dele vocem *Numidas*.

U.C. 539. A.C. 213. angusto diremptam freto trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit. isque ibi cum Syphace ingenti gloriâ per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quod Celtiberûm juventutem eâdem mercede, quæ pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modò ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quòd [2] mercenarium militem in castris neminem antè, quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Celtiberi primi mercede militant apud Rom.

2 *Mercenarium militem in castris neminem antè*] Gallos transfugas primo Punico bello à Romanis in commilitium adscitos esse referunt Polybius & Zonaras. Quod si ita est, non primi Celtiberi in Romanis castris mercede militarunt.

EPITOME

LIBRI XXV. LIVIANI.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante legitimos annos ædilis factus est. Annibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes; qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus, adversùs Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias deductus, à Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset à senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam, octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor malè adversùs Annibalem pugnavit. in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est à Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captæ, Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Sci-

piones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: prope cum totis exercitibus cæsi, [1] anno octavo, quàm in Hispaniam iverant. amissaque provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute & industriâ, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsi, ad mille octingentos triginta capti. præda ingens parta. [2] Dux Marcius appellatus est.

1 *Anno octavo*] Imo *septimo*, si Cn. Scipionem respicias; *sexto*, si Publium.

2 *Dux Marcius appellatus est*] Marcius dux electus fuerat à reliquiis exercituum, antequam confligeretur cum Pœnis, memorante Livio, hujus libri c. 37. Post victoriam eum ducem honoris causâ appellatum esse nusquam scribit Livius. Itaque non satis constat, quid velit hoc loco auctor epitomes.

LIBER XXV.

U.C. 539. a.C. 213. *Annibal ad Tarentum.* I. DUm hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino æstatem consumpsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. [1] ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui [2] anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni L. Pomponius Veientanus præfectus sociûm, pro-

1 *Ipsorum interim Sallentinorum*] Lege: *Ipsorum interim & Sallentinorum. Ipsos* intellige Tarentinos.

2 *Anno priore*] Duobus antè annis, aut etiam amplius. Vid. suprà l. XXIV. c. 1. & l. XXIII. c. 30. Sed hæc minuta negligit ferè Livius.

spersis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quòd præfectus inter ceteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & antè publicanus, omnibus malis artibus, & reipublicæ, & [3] societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ adversæque res non fortunam magis quàm animos hominum; tanta religio, & ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut dii repentè alii viderentur facti. nec jam in secreto modò atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam, ac foro Capitolioque, mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate & metu in urbem compulsa; & quæstus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primò secretæ bonorum indignationes exaudiebantur: deinde [4] ad Patres etiam, & ad publicam querimoniam, ex-

U.c. 539. a. C. 215.

Superstitiones Romæ exortæ.

[3] *Societatibus*] Publicanorum.

[4] *Ad Patres.., & ad publicam querimoniam, excessit res*] Eò excessit res, ut jam Patres in eam inquirere se debere existimarent, quererenturque de ea tanquam ad rempublicam pertinente. Hæc querimónia vocatur *publica*, tum quia non jam à privatis, sed à toto senatu proficiscebatur; tum quia ad reipublicæ decus tran-

U.C. 539. a.C. 213. cessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles, 5 triumvirique capitales, quòd non prohiberent, quum emovere eam multitudinem è foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul afuit quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quàm ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio prætori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultum recitavit, & edixit, *Ut quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes litterasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

Coërcita à senatu.

Sacerdotes mortui & suffecti.

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, & C. Papirius C. F. Maso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quintius Flamininus: decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus. sed quia consules à bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causâ dictatorem dixit C. Claudium Centhonem: ab

Dictator comitiorum causâ.

quillitatemque spectabat. Confer locum planè geminum, l. IV. c. 30.

5 *Triumviri.. capitales*] Hi magistratus erant suffragiis populi creati, qui de maleficiis & sceleribus cognoscerent. Multum de eorum potestate detractum est, constitutis circa annum urbis conditæ 608. quæstionibus perpetuis. Tum enim de vilissimis ferè hominibus, furibus servisque, judicavere ad columnam Mæniam, de qua frequens occurrit apud scriptores mentio. Iidem carceri præerant, & supplicia de noxiis sumenda curabant.

eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules, Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulcrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, [1] quòd nondum ad petendum legitima ætas esset; *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repentè incepto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnificè facti, & diem unum instaurati, & [2] congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, & [3] Jovis epulum fuit ludorum causâ.

U.C. 539. a.C. 213.

P. Cornelius Scipio ædilis.

1 *Quòd nondum ad petendum legitima ætas esset*] Nondum quidem leges Annales latæ erant. Sed nimirum jam tum sancitum fuerat, ne quis ullum urbanum magistratum caperet, antequam dena stipendia emerita haberet. Porro decimoseptimo demum ætatis anno militiæ nomen dabant Romani. Itaque nullum poterant magistratum urbanum gerere ante annum ætatis vigesimum-septimum. At Scipio tertio abhinc anno quatuor & viginti tantùm annos natus esse dicetur, l. XXVI. c. 18.

2 *Congii olei*] Quinæ libræ olei Parisienses cum unciis ferè 14.

3 *Jovis epulum*] Epulum Jovi in Capitolio instructum

U.C. 540. a.C. 212. Q. Fulvio III. Ap. Claudio Coss. *Provinciæ & exercitus divisi.*

III. Q. Fulvius Flaccus tertiùm, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt: P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum antè sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ: alter à Q. Fabio superioris anni consule, alter à Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. 1 supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque 2 Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, quâ vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, & quâ Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones à consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiâque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros

23. legionibus bellum gestum.

& apparatum, quo scilicet sacerdotes vescerentur.

1 *Supplementum in eas ipsi scriberent sibi*] *Ipsi* intelligendi sunt prætores modò appellati: quorum in legiones supplementum, non consules, ut mos erat, sed *ipsi* prætores scribere jubentur.

2 *Lucani & Galliæ*] Lege *Gallia*, & intellige Cisalpinam. In alteram nondum Romani transcenderant.

in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, [3] quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant falsa naufragia, & ea ipsa quæ vera renunciaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. in veteres quassasque naves paucis & parvi pretii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, [4] multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat: excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, [5] ducentûm millium æris multam M. Postumio dixerunt. [6] cui certandæ quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; peroratâ causâ, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, priusquam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum sum-

U.C. 540. a. C. 212. *Postumii publicani fraus.*

Multam ei dicunt duo tr. pl.

3 *Quia publicum periculum erat à vi tempestatis*] Vid. not. 2. ad l. XXIII. c. 49. supra.

4 *Multiplices*] Multo ampliores, & majoris pretii rerum.

5 *Ducentûm millium æris*] Si intelligamus æs grave, ut fieri debere credimus, ducenta millia æris æstimanda sunt marcis argenti Parisi. 312. cum unciis 4.

6 *Cui certandæ*] Tum multa certabatur, quum disceptabatur ad populum, jurene an injuriâ multa dicta esset à magistratu. Magistratus enim multare non poterat quemquam, sed multam pronunciare, quam deinde populus vel juberet, vel remitteret.

U.C. 540. a.C. 212. moverunt; sitellaque allata est, 7 ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, 8 ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & fortè 9 in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causâ 10 publicani per vacuum in summoto locum cuneo irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, 11 *vos in ordinem coactos esse, & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

Publicanorum audacia.

IV. Plebe dimissâ, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato, vi atque audaciâ publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decem-*

7 *Ut sortirentur, ubi Latini*] Locus est corruptus. Nulli nisi cives Romani ferebant suffragium in comitiis. Nullus civis Romanus non ad unam è quinque & triginta tribubus pertinebat. Itaque qui Latini cives Romani erant, quum suam haberent certam tribum, nihil opus erat sortiri, qua in tribu suffragium laturi essent. Hinc rectè videtur Gronovius emendare, *ut sortirentur tribus*, nempe, quæ esset prærogativa, quænam tribus suffragium prima ferre deberet, *ac dein suffragium ferrent.*

8 *Ut concilio diem eximeret*] Ut hunc diem concilio, sive comitiis impendi vetaret, nempe intercedendo. *Diem* quoque sæpe aliquis dicendo *eximebat*, sive *tollebat*, (utroque enim verbo utebantur) si perpetuâ oratione diem consumeret.

9 *In cornu*] In extremo & maximè prominente Rostrorum angulo.

10 *Publicani per vacuum*] Publicani conglobati & cuneo facto irruperunt per locum, in ea parte unde populus summotus erat, vacuum. Tribuni populum summoverant, ut suprà memoratum est. Itaque aliquid erat vacui intervalli tribunos inter & plebem. Eò publicani irruperunt.

11 *Vos in ordinem coactos esse*] Vid. not. 4. ad c. 35. l. III.

viros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem [1] *suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos à plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud à cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quòd cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint, & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam & pernicioso exemplo factam senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissâ multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi à viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius vadibus datis non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit, *Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset,* [2] *videri eum in exsilio esse: bonaque ejus venire,* [3] *ipsi aquâ & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum

U.c. 540. a.C. 212.

Rei capitalis dies Postumio dicitur à tr. pl.

1 *Suffragium populo per vim extorsisse*] Lege *suffragium populo Romano extorsisse.* Est aliqua emphasis in nomine populi Romani hìc expresso. Sic paulo infrà, *contra populum Romanum aciem instruxisse.*

2 *Videri*] Hæc erat apud Romanos formula ferendæ in reum sententiæ. Cic. l. V. in Verr. n. 14. *Fecisse videri pronunciavit.* Vid. & not. 2. ad XXXIV. 44. infrà.

3 *Ipsi aquâ & igni .. interdici*] Nullâ lege apud Romanos maleficium exsilio multabatur. Vid. Cic. pro A. Cæcina, n. 100. At mos erat aquâ & igni interdicere

U.C. 540. a.C. 212. qui turbæ ac tumultûs concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primò non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit.

In exsilium ipsi & alii aliquot abeunt.

V. [1] Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. [2] Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui & antè bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censurâ insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque juvenis in eo certamine devicit. Ante hunc, intra centum annos

P. Licinius Pont. Max. ante ædilitatem.

fontibus, ut earum rerum usu interdicto, sine quibus vita hominum constare non potest, damnati exsulare cogerentur. Quibus igitur aquâ & igni interdictum erat, ii exsules erant, & civitatem amittebant.

1 *Comitia . . pontifici maximo creando*] L. Lentulus duobus sacerdotiis præditus fuerat, pontificatu, & pontificatu maximo. In ejus mortui locum Cethegus pontifex factus fuerat: hîc pontifex maximus ipsi sufficitur.

2 *Ea comitia novus pontifex*] Grævius horum Livii verborum hunc esse sensum putat, ut Cethegus collegii pontificum nomine petierit, ut comitia haberentur. Etenim, inquit, nusquam alibi, quàm hîc, legitur à pontifice habita fuisse comitia pontifici maximo creando, quum tot in aliis locis commemoretur comitia illa habuisse consules. Doctissimo viro eatenus assentiendum putamus, ut hæc comitia à consulibus, si quis verè ac propriè loquatur, habita fuisse judicemus. Sed verba Livii aliquid amplius postulant, quàm id quod eis ille tribuit. Fortasse in illis comitiis quæ pontifici maximo creando habebantur, fuit aliquod pontificum munus, aliquid ab ipsis peragendum; ut, etiam si minùs propriè, aliquo tamen modo comitia illa habuisse dici possent.

& viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui sellâ curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quòd inopia juniorum non facilè in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *abſiſtere eos incepto* vetuit, & [3] *triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros qui ultra* [4] *quinquageſimum lapidem in pagis,* [5] *foriſque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent; &, ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur, etiamſi nondum militari ætate eſſent, milites facerent. Tribuni plebis, ſi iis videretur, ad populum ferrent, ut qui minores ſeptem & decem annis ſacramento dixiſſent, iis perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & decem annorum, aut majores, milites facti eſſent.* Ex hoc senatusconsulto, creati triumviri bini, conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

U.c. 540. a.C. 212.

Delectuum difficultas.

VI. Eodem tempore ex Sicilia litteræ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut antè dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, è quibus unus, potestate dicendi fa-

Legati Cannensis exercitûs ad Marcellum.

3 *Triumviros binos*] Duplex collegium triumvirorum.

4 *Quinquageſimum lapidem*] Quinquagesimum ab urbe milliarium.

5 *Foriſque, & conciliabulis*] *Fora* sunt oppidula, in quibus conventus negotiandi & nundinandi causâ habebantur, ubi etiam jus dicebatur. In *conciliabulis* quoque jus dicebatur; at ea tamen *foris* inferiora erant.

U.C.540. a.C.212. *Eorum oratio.*

ctâ, Consulem, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primùm de nobis, etsi non iniquum, certè triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversùs Siculos simul Pœnosque mitti, & sanguine nostro vulneribusque nostris* [1] *senatui satisfacturos esse: sicut patrum memoriâ* [2] *qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant, adversùs Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres Conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules, & universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non deûm irâ, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo* [3] *seritur, sed culpâ periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quòd non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis ve-*

1 *Senatui*] A quo scilicet damnati & relegati in Siciliam sumus.

2 *Qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant*] Vid. suprà XXII. 59. & ibi not. 2.

3 *Seritur*] Connectitur, catenam quandam efficiens à principiis rerum causisque ad exitus pertinentem. Verbum *sero* duplex est, ut jam observavimus in not. 9. ad VII. 2. unum, à quo fluunt *sevi*, *satum*, quod nihil huc pertinet: alterum quod flectitur per *serui*, *sertum*, & idem ferè est, quod *jungo*, *necto*. Ab hoc posteriore pendet hoc loco τὸ *seritur*.

strisque liberis ignoscitis facilè, Patres Conscripti, in hæc vilia capita sævi? & consuli primoribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam. tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum qui ab Alia Veios transfugerat, reciperaretur; & Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eumdem illum hostem sub jugum miserint, qui hac suâ ignominiâ lætatus fuerat. Cannensem verò quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest? ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt: unde consul cum equitibus septuaginta fugit; unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit. Quum captivis redemtio negabatur, nos vulgò homines laudabant, quòd reipublicæ nos reservassemus; quòd ad consulem Venusiam redissemus, & speciem justi exercitûs fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quàm apud patres nostros fuerunt captivi. 4 *Quippe illis arma tantùm atque ordo militandi, locusque in quo tenderent in castris, est mutatus: quæ tamen, semel navatâ reipublicæ operâ, & uno felici prælio, recuperarunt. nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi sti-*

U.C. 540. a.C. 212.

4 *Quippe illis arma tantùm*] Illis designatur pœna iis captivis quos Pyrrhus reddiderat à senatu injuncta. *Decreverunt*, inquit Val. Max. l. II. c. 7. *ut.., qui equo meruerant, peditum numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.* Sic *arma* illis, & *ordo militandi* mutatus. *Locum in quo tenderent*, non mutatum in castris scribit Valerius, sed assignatum extra castra.

U.c. 540. a. C. 212. *pendia adempta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quòd commisimus ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil objici potest, non solùm à patria procul Italiâque, sed ab hoste etiam relegati sumus: ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi, sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus: modò experiri animum, & virtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terrâ marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus. congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terrâ, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? Asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat: quoniam quicquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est.*

Ad senatum rejiciuntur. VII. Sub hæc dicta, ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit: senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ litteræ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt: consultusque de his

litteris ita decrevit senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod è republica fideque sua duceret:* [1] *dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.* Comitia deinde à prætore urbano de senatûs sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: & triumviri bini; uni [2] sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendiō consumptæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa; duæ in Capitolio ædes, vallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo vigiles exanimati. murus turresque quædam Cumis non ictæ modò fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causâ, diem unum supplicatio fuit, & per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in spe Annibali & in

U. c. 540. a. C. 212. Senatûs severitas.

Obsides Tarentini Româ fugiunt.

1 *Dum ne quis eorum munere vacaret*] *Munus* hîc est onus militare, quale est, lignum, fœnum, stramen, aquam in castra portare, &c. Iis autem oneribus vacare quibusdam militibus virtutis ergo dabatur.

2 *Sacris conquirendis, donisque persignandis*] Conquirendis sacris, quæ fuerant in ædibus de quibus infrà, priore anno incendio absumptis. *Donis persignandis*, id est, recognoscendis & in tabulas publicas referendis donis, quæ eorumdem templorum forent.

U.c. 540. a.C. 212. suspicione Romanis esset; causa fortè extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi, & minimè otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis, minore curâ: quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis sollicitatos, corruptis æditiuis duobus, quum primis tenebris custodiâ eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce primâ vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. 3 deducti in comitio, virgisque approbante populo cæsi, de saxo dejiciuntur.

VIII. Hujus atrocitas pœnæ 1 duarum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, quum publicè, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœdè interemptos aut propinquitate, aut amicitiâ contingebat. Ex iis tredecim ferè nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philemenus erant. Hi priusquam aliquid moverent colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi, ad eum proficiscuntur. & quum haud procul castris abessent, ceteri sylvâ prope viam sese occuluerunt: Nico & Philemenus progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes, ad Annibalem deducti sunt. Qui quum & cau-

Tarentum Annibali proditum.

3 *Deducti in comitio*] Legendum videtur: *reducti, virgisque in comitio, populo approbante, cæsi.*

1 *Duarum ... Græcarum civitatum*] Tarentinorum, de quorum defectione statim agetur: Thurinorum, de quibus infrà, c. 15.

sas consilii sui, &, quid pararent, exposuissent; collaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent, [2] prædandi causâ se urbe egressos, pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. tutò ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est: minúsque, iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Annibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc verò Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (& erat venandi studio insignis) canesque & alius apparatus sequebatur: captumque ferme aliquid aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. nocte maximè commeare propter metum hostium, credebant. Ubi jam eò consuetudinis adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur; tempus agendæ rei Annibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minùs mirum esset uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat. U.c.540. a.C.212.

IX. Ceterùm postquam Tarentum ire consti-

2 *Prædandi causâ se urbe egressos*] Suprà dicuntur hi juvenes *nocte per speciem venandi egressi*. Infrà de venatione iterum sermo est. Itaque intelligendum est eos significasse portarum custodibus se in utrumque paratos exire, ut & venarentur, &, si daretur occasio, ex hoste prædas agerent.

U.C. 540. a.C. 212. tuit, decem millibus peditum atque equitum, quos [1] in expeditione velocitate corporum, ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quartâ vigiliâ noctis signa movit: præmissisque octoginta ferè Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis quàm exercitûs accolis species esset. ipse raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: & ne ibi quidem [2] nunciato quo pergerent, tantùm convocatos milites monuit, viâ omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur; & in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eâdem ferme horâ Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque latè agrestibus injecisse. Ad quem nuncium nihil ultrà motus præfectus Romanus, quàm ut partem equitum postero die luce primâ juberet exire ad arcendum populationibus hostem. in cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumque castris non movisse. Anni-

1 *In expeditione*] Magis placeret, *in expeditionem.. aptissimos.*

2 *Nunciato quo pergerent*] Primo melius videretur *pergeret*. Deinde nunciamus ea ferè quæ vidimus, audivimus, aut aliunde didicimus. Enunciamus quum cetera arcana, tum animi nostri consilia. Videtur igitur legendum, *enunciato quò pergeret*. Plancus apud Cic. ep. 8. l. X. ad Fam. *Optimæ mentis cogitata jampridem, maturo tempore enunciare*. Vid. & not. 2. ad l. IX. c. 16. suprà.

bal [3] concubiâ nocte movit. dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere. ceteri proditores ea quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus portulâ assuetâ venationem inferens, armatos induceret : parte aliâ portam Temenida adiret Annibal. [4] Ea mediterraneâ regione Orientem spectabat. aliquantum intra mœnia includuntur. Quum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale est, refulsitque : idem redditum ab Nicone signum : exstinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Annibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet : ut, quò res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ, parte aliâ, quâ commeare assuerat, appropinquabat. nota vox ejus, & familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicentis vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem incautiùs miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, venabulo trajicit. ingressi deinde triginta ferè armati ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam : & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum

U.c.540. a.C.212.

Tarentum ingreditur Annibal.

3 *Concubiâ nocte*] *Concubium*, sive *concubia nox*, est illud noctis tempus, quum primùm omnes ferè cubile ac somnus habet.

4 *Eâ mediterraneâ . . . aliquantum*] Locus corruptus. Polybius auctor est, ad eam portam de qua hîc agitur, intra mœnia fuisse sepulcra Tarentinorum, ad quæ Nico sedere debebat Annibalem expectans. De iis sepulcris hîc mentionem fecisse Livium, admodum probabile est. Possis legere : *Ea mediterraneâ regione Orientem spectat, ad busta quæ intra mœnia includuntur.*

U.c. 540. a. C. 212. silentio in forum ducti, Annibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus in tres divisis partes, per urbem dimittit [5] Tarentinos, & itinera quàm maximè frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. [1] Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde acceptus scaphâ, in arcem circumvehitur. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat à proditoribus ad hoc ipsum præparata: & inscienter à Græco inflata, quis aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, [2] tum dubitationem exemerunt; & Græci Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Annibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, & Romani qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paulatim tumultus; tum Annibal Tarentinos sine armis [3] convocare jubet. Convenere omnes, præterquam qui cedentes

Romani in arcem confugiunt.

[5] *Tarentinos*] Intellige quosdam ex conjuratis, ut disertis verbis docet Polybius.

[1] *Præfectus primo excitatus tumultu*] Polybius narrat eum hesterno gravatum mero tum maximè crapulam edormisse.

[2] *Tum dubitationem*] Vacat particula *tum*.

[3] *Convocare jubet*] Lege *convocari*.

in arcem Romanos ad omnem adeundam simul U.c.540.
fortunam prosecuti fuerant. Ibi Annibal benignè allocutus Tarentinos, testatusque quæ præstitisset civibus eorum; quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, & foribus nomen suum inscribere: se domos eas quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani ([4] vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissâ, quum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est: & fuit prædæ aliquantum. a.C.212.

XI. Postero die, ad oppugnandam arcem ducit: [1] quam quum & mari, quo in peninsulæ modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossâ ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut seipsum, curâ tuendi Tarentinos, à majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conferi; &, si ferocius procucurrissent, magna cæde ita attenuari præsidii vires, ut facilè per se ipsi

4 *Vacuas autem tenebant domos*] *Vacuas domos*, id est, proprias, in quibus soli habitarent, non permistis cum Tarentinis civibus.

1 *Quam quum & mari*] Lege *& à mari*. Intelligendum est, arcem ab ea parte quâ mari alluebatur, rupibus septam fuisse; ab urbe, muro & fossâ.

U.C. 540. A.C. 212. Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefactâ repentè portâ, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, [2] pluresque & longiùs pulsos prosequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat. nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitavere, occisique sunt plures in fuga, quàm in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eâdem regione addere parat: ut vel sine præsidio tueri se adversùs Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, [3] ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse profectus, cum ceteris copiis, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantùm opinione ejus celeriùs creverat, spem cepit, etiam arcem expugnari posse. [4] Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantùm ac fossâ divisa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnare-

Annibal arcem oppugnat.

2 *Pluresque & longiùs pulsos prosequerentur*] Majorque numerus Romanorum prosequerentur pulsos Pœnos, & longiùs ab arce excurrerent.

3 *Ut simul in faciendo*] Meliùs ordinabis, *simul ut in faciendo*, sive *perficiendo muro adjuvaret.* Reliquit Annibal modicam militum manum, quæ & præsidio esset urbi, & simul adjuvaret in perficiendo muro.

4 *Et est non altitudine, ut cetera, tuta*] Placeret magis, *ut ceteræ*, nempe arces, quæ ferè in locis editis & urbi imminentibus muniuntur.

tur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt: isque finis Annibali fuit eâ parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita imminet faucibus portûs, mare liberum habebant: urbs contrà exclusa maritimis commeatibus, propiúsque inopiam erant obsidentes, quàm obsessi. Annibal convocatis principibus Tarentinorum, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quòd si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini; ceterùm ei qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent, quum claustra portûs hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent*, inquit Annibal. *Multa quæ impedita naturâ sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis. planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes.* [5] *Viâ, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magnâ mole. Et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terrâ circumsidebimus arcem.*

U.c. 540. a.C. 212.

Plaustris naves transferuntur in mare.

5 *Viâ, quæ in portum... ad mare transmissa est*] Lege *ex portu.* Id enim agebatur, ut naves Tarentinorum, quæ in portu erant, at eum egredi nequibant, quòd claustra portûs hostis haberet, ex eo in apertum mare transmitterentur. Et ita habet Polybius, ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἔξω θάλατταν.

U.c. 540. a.C. 212. *imo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modò effectûs, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, & ante os ipsum portûs ancoras jacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterùm defectio Tarentinorum, utrùm priore anno an hoc facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque ætate memoriæ rerum, hoc anno tradunt factam.

XII. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum Kalendas Maias [1] Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro [2] in monte, in suas quisque provincias proficiscûntur. Religio deinde nova objecta est, ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, & , quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus [3] venerant. is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, [4] alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus non-

Marcius vates, & ejus duo carmina.

1 *Latinæ*] Feriæ: de quibus vid. not. 1, ad l. V. c. 17. suprà.

2 *In monte*] Albano.

3 *Venerant*] Libri, vel carmina Marcii vatis.

4 *Alterius post rem actam*] Alterius carminis post rem actam editi auctoritas, quam ratam fecerat & comprobarat eventus. *Cum rato eventu*, est, cum eventu congruente, vero.

dum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: [5] *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant* [6] *in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum: multaque millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera. piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis* [7] *fuat esca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis Argivi campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxtà atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantùm obscuriùs, quia incertiora futura præteritis sunt, sed [8] perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem Romani si expellere vultis,* [9] *vomicamque, quæ gentium venit longè, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem, privati*

U.c. 540.
a.C. 212.

5 *Amnem... Cannam*] Quis sit iste amnis Canna, parum liquet. Alii Aufidum ipsum esse volunt; alii aliquem ignobilem rivulum, qui Cannas præterfluat.

6 *In campo Diomedis*] *Diomedis campi*, memorante Festo, *in Apulia appellantur, qui ei in divisione regni, quam cum Dauno fecit, cesserant.* Hîc designantur Cannenses campi.

7 *Fuat*] Antiquè, pro *sit. Tros Rutulusve fuat* apud Virgilium.

8 *Perplexius... scripturæ genere*] Nihil magnopere perplexum occurrit in sequenti carmine, quale à Livio editur. Si hæc Græco sermone à Marcio scripta fuerant, ut sanè ambo hæc carmina, qualia hîc recitantur, videntur redolere Græcos versus in Latinum sermonem translatos, possumus suspicari illam obscuritatem in eo positam fuisse, quòd hujus secundi carminis Græca verba aliquid intortum magis perplexumque haberent.

9 *Vomicamque, quæ gentium venit longè*] Vomicamque, quæ *vomica* gentium è longinquis regionibus venit. *Longè*, μάκροθεν, è longinquo.

U.C. 540. a. C. 212. *uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis praeerit praetor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Haec si rectè faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nam is divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placidè.* Ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciundosque: &, quando ludi facti essent,* [10] *duodecim millia aeris praetori ad rem divinam, & duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *Ut decemviri sacra Graeco ritu facerent,* [11] *hisque hostiis.* [12] *Apollini bove aurato & capris duabus albis auratis, Latonae bove feminâ auratâ.* Ludos praetor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Haec est origo ludorum Apollinarium: victoriae, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. Populus coronatus spectavit: matronae supplicavere: vulgò apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni caerimoniarum genere fuit.

Origo Apollinarium ludorum.

XIII. Quum Annibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri

10 *Duodecim millia aeris*] Id est, marcas argenti nostrates 18. cum sex unciis. Vid. not. 5. ad l. XXIV. c. 11. suprà.

11 *Hisque hostiis*] Quae mox nominabuntur.

12 *Apollini bove aurato & capris duabus*] Videtur excidisse hîc nomen Dianae. Quid enim caprae ad Apollinem? Et Dianam cum fratre jungi solenne erat. Bos auratus est bos cujus cornua aurata fuere.

Capuam viderentur, quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Annibalem miserunt, orantes, ut, priusquam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Annibal Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium, consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circà populis, quò æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, quâ die in castris ad accipiendum frumentum præstò essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id, pro cetera socordia negligentiaque, à Campanis actum. paulo plus quadringenta vehicula missa, & pauca præterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quòd ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, [1] alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enunciata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circà Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum auditis quæ ad Capuam agerentur,

U.c. 540. a.C. 212. *Capua inopia.*

Hanno in Campaniam cum exercitu venit.

1 *Alia prodita dies*] Melius *prodicta*. Verbum enim hoc proprium est de die longiore dicta. Vid. suprà not. 2. ad III. 57.

U.c.540. a.C.212. inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus nocte, Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit Hannonem cum exercitûs parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam, & militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantùm armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quartâ vigiliâ profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavōris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubiè primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant.

XIV. Luce primâ prælium ingens accensum est: nec vallum modò tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum, consul *abſistendum temerario incepto*, ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum*: [1] *dein postero, castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve*

Hannonis castra capiuntur à Romanis.

1 *Dein postero, castris*] Hæc parum clara sunt. Romano enim exercitu Beneventum reducto, quis vetare poterat, aut Campanos exire, aut Hannonem regredi? Adde quòd in his vocibus *castris se hostium*

Hanno

Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque & exercitum ejus se acciturum, totumque eò versuros bellum. Hæc consilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum, aspernantium tam segne imperium, disjecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque & cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum alterâ parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, 2 T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, *Jam hoc signum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum*

U.C. 540. a.C. 212.

jungi aliquid est inconcinnum, quod vix à manu Livii proficisci potuisse videatur. Huic posteriori incommodo mederi aliquatenus possumus, si detractâ unâ voce, adjectâ aliâ, rescribamus: *castra castris hostium jungi.*

2 *T. Pedanius, princeps primus centurio*] Hic idem infrà vocatur *Princeps tertiæ legionis*, id est, secundùm interpretationem Lipsii, primus Princeps, sive is qui primum ordinem Principum tertiæ legionis ducebat. Ubi enim sine nota numeri *Princeps*, *Hastatus*, apud scriptores nominati reperiuntur, intelligendus est *primus*. At observat idem Lipsius hoc in loco, de quo nunc agimus, aliquid videri corruptum. Si enim hoc modo distinxeris, *Princeps primus, centurio*; vox *centurio* vacat. Si *Princeps, primus centurio*; falsum est. *Primus* enim *centurio* est centurio primipili. Itaque ille emendat: *Princeps primæ*, sive *prioris centuriæ*. In unoquoque enim manipulo duo erant ordines, sive centuriæ. Ordo autem dexter sinistro dignitate præstabat. Sic apud Cæsarem l. III. Civil. *præter Principem priorem. Princeps* igitur *prior*, sive, *prioris centuriæ*, est is centurio qui in primo manipulo Principum priorem ordinem ducit.

U.C.540. a.C.212. *hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* Manipulares sui primùm transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Jam & consul ad conspectum transcendentium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum, & civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hostes objicerent, pervadunt irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, 3 velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permistis. supra sex millia hostium occisa: supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum & jumentorum apparatu, capta. & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eò post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque. & donati, quorum operâ castra hostium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quò nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos fortè secum habuerat, fugæ magis quàm itineris modo in Bruttios rediit.

3 *Velut in plano sita*] Velut si in plano sita fuissent, nec permunita. Suprà c. 14. observavit Livius castra Punica altitudine loci & munimentis firmata fuisse.

XV. Et Campani auditâ suâ pariter sociorumque clade legatos ad Annibalem miserunt, qui nunciarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter à Capua; tantùm non ad portas & muros bellum esse. ni propere subveniat, celeriùs Capuam, quàm Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modò arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Annibal curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum, à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis, in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui antè, in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. & erat satis validum præsidium; traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati ad Annibalem defecere. Hoc idem eâdem orâ maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus [1] indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione juncti erant, quàm ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique litteras ac nuncios ad

U.C. 540. a.C. 212. Campani Annibalem vocant.

Arcem Tarentinam frumento & milite instruunt Romani.

Metapontini Thurinique ad Annibalem deficiunt.

1 *Indidem ex Achaia*] Ex eadem regione, nempe ex Achaia. Quidam libri pro *indidem* habent *itidem*, quod fortasse erant qui malint.

U.c. 540. a.C. 212. Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat: quem facilè elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non tam militum, quos perpaucos habebat, fiduciâ, quàm juventutis Thurinae. eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Poeni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit: Mago cum equitatu, tectus collibus, [2] ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantùm agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, [3] & fraudis intestinae, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre praelium fuit persegne, paucis in primâ acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quàm adjuvantibus eventum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quò ubi ventum est, coorti cum clamore equites, [4] prope inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremò & ipsi terga vertunt, atque ad ur-

2 *Ad tegendas insidias oppositis*] Meliùs fortasse *appositis*, id est, aptis.

3 *Et fraudis intestinae, & hostium insidiarum*] Emenda *hostilium*.

4 *Prope inconditam*] Non omnino inconditam quidem, quippe centuriatam armatamque, ut suprà dictum est, ab Atinio, sed parùm exercitatam, parum assuefactam disciplinae militari.

bem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Pœnum, [5] permistosque & hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; quum alii urbem tuendam, [6] inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent. ceterùm, ut plerumque, fortuna & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quàm respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules à Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad [7] frumenta modò, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis exscidio rati facturos, simul & ingens flagitium imperio dempturos, quòd urbi tam propinquæ [8] tertium annum impunita defectio esset. Ceterùm, ne Beneventum sine præsidio esset, &, [9] ut ad subita belli, si Annibal (quod facturum haud dubitabant) ad

U.C. 540. a.C. 212.

Coss. in Campanum agrum legiones ducunt.

5 *Permistosque & hostes*] Permistosque cum Romanis etiam hostes.

6 *Inde alii cedendum*] Suspectum est τὸ *inde*, quod & redundat, & ex superiore versu temere huc immigrasse potuit.

7 *Frumenta ... quæ jam in hibernis erant*] Verè omnino Jac. Gronovius emendat: *quæ jam in herbis erant.*

8 *Tertium annum*] Capua defecit anno ipso Cannensis cladis. Ex quo apparet Livium, quum *tertium annum* dixit, annos medios intelligere, imperfectos non numerare. Alioquin *quintum* erat scribendum.

9 *Ut ... equites vim sustinere possent*] Ut equitatu possent sustinere vim Annibalis, qui equestribus copiis præcellebat.

U.c. 540. a.C. 212.

opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus stativisque [10] ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.

Prodigium Graccho factum.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edêre jecur, conspectique repentè ex oculis abierunt. [1] id quum haruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentiùs [2] extares ollæ servarentur; iterùm ac tertiùm venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Quum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium præmonuissent, & ab occultis cavendum hominibus consultisque; nullâ tamen providentiâ fatùm imminens moveri potuit.

Flavius Lucanus proditor.

Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat: [3] & jam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus prætor. Is, mutatâ repentè voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris & ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. Ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo acceptâ, [4] si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos

10 *Ad obtinendas res*] Ad tuendas res, ad tenendos in officio Lucanos.

1 *Id quum... sacrificium instauraretur*] Magis placeret *Et quum.*

2 *Extares ollæ*] Ollæ in quibus exta coquebantur.

3 *Et jam anno*] Et jam annus erat ex quo magistratum Flavius gerebat. Expeditior est unius codicis scriptura, *& eo anno.*

4 *Si Romanum iis imper*

cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; [5] deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, ait, *magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi operâ opus esse.* [6] *omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Annibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum?* Hæc ab se, ait, *dicta: ceterùm ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram; id pignus fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse à conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospi- U.c. 540. a.C. 212.

ratorem] *Iis*, nempe Carthaginiensibus, qui facilè ex sensu intelliguntur.

5 *Deducit Pœnum, in locum pacis*] Hunc locum planè vitiatum sic refingit adjutus optimo codice Gronovius: *deducit Pœnum, quò cum paucis Gracchum ait ducturum. Mago ubi pedites equitesque armasset, caperet eas latebras, quæ ingentem numerum occulerent. Loco...*

6 *Omnium populorum*] Lucanæ gentis.

U.C. 540. a.C. 212. te in insidias præcipitatur. Hostes subitò exorti; &, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse, paucis à multitudine in valle sylvâ ac montibus septa circumventis, præter mortem? 7 Id referre, utrùm præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an 8 toto animo à patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore inter exspirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta paludamento circum lævum brachium intorto (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major quàm pro numero hominum editur pugna. jaculis maximè aperta corpora Romanorum, &, quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum jam nudatum præsidio vivum capere Pœni nituntur. ceterùm ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est.

Gracchus proditione circumventus.

7 *Id referre*] Id unum interesse. Vid. not. 4. ad XXVIII. 19. quâ similis planè locus paulo fusiùs explicatur.

8 *Toto animo... verso*] Elegantius & vividius videtur, quod scripti legendum suadent: *toti... versi*.

Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit. U.c. 540. a. C. 212.

XVII. Sunt qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant à castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causâ progressum, quum fortè inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui haruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, uti loco puro ea quæ antè dicta prodigia sunt procuraret, ab insidentibus fortè locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. [1] adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse. armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, [2] motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis: ipso Annibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantùm Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Car-

1 *Adeo nec locus, nec ratio mortis ... constat*] Adeo non convenit inter scriptores neque de loco, neque de ratione mortis. Hoc vult Livius; non, incertum esse, quo loco, quâ ratione perierit Gracchus. Dixit enim sine ulla dubitatione, eam veram famam esse quam primò exsecutus est.

2 *Motibus ... suæ cuique genti assuetis*] Legi jubet Gronovius: *motibus ... unicuique genti assuetis*. Nobis magis placeret, *motibus suæ quibusque genti assuetis*. Possis & pro *quibusque* legere *quîsque*, eodem sensu & casu. Vid. not. 2 ad III. 22.

R v

U. c. 540. a. C. 212. thalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

Coss. ad Capuam fusi. XVIII. Consules agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt: & vixdum instructâ acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit: multisque præliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incautè atque inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quòd æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. [1] Tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoriâ, etiam in discidio publicorum fœderum, privati juris, paulùm à ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi*, ait, *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant. Se ab eo, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram*

Badius Camp. provocat ad pugnam Crispinum Rom.

1 *Tum Badius*] Lege: *Is tum Badius.*

violes. conversusque abibat. Enimvero ferociùs tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, & [2] se digna probra in insontem jacere, hospitalem hostem appellans, *simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano,* [3] *palam omnibus, duobus exercitibus audientibus,* [4] *renuntiare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantùm moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & Badium nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano facta est: infestis equis concurrêre. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hastâ transfixit: superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parmâ atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaque capta, & cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnificè, & donis donatus.

U.C. 540. a.C. 212.

Singulare eorum certamen.

2 *Se digna probra*] Probra quibus ipse dignus erat.

3 *Palam omnibus*] Sic L. VI. c. 14. suprà, *palam populo.*

4 *Renunciare hospitium*] Declarare nullum jam esse hospitium; irritum facere & rescindere hospitii jus. Eodem modo & sensu dicitur *renunciare societatem*, *renunciare amicitiam.*

U.c. 540. a.C. 212. *Coss. pugnant cum Annibale, æquo Marte.*

XIX. Annibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die quàm venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quòd Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minùs se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterùm, postea quam pugnari cœptum est, equitum maximè incursu, quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre prælium erat: quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrimque signum receptui datum: reductique in castra prope æquo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitúm ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capuâ Annibalem, nocte quæ secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die, quum vacua castra esse Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diversos abiisse; incertus primò utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste quà voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter [1] primipili centuriones & magnitudine corporis & animo. is perfunctus militiâ, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. *Se peritum & hostis & regionum, brevi operæ pretium facturum: &, quibus artibus ad id locorum nostri & duces, &*

M. Centenius.

1 *Primipili centuriones*] Vid. not. 5. ad II. 27.

exercitus capti forent, iis adversùs inventorem usurum. Id non promissum magis stolidè, quam stolidè creditum: tanquam eædem militares & imperatoriæ artes essent. data pro quinque octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit, ubi Annibal, nequicquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Annibalem ducem & centurionem; exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. pugnatum tamen, [2] ut in nulla pari re, duas amplius horas; concitatâ, donec dux stetisset, Romanâ acie. Posteaquam is non pro vetere fama solùm, sed etiam metu futuri dedecoris, si suâ temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii aliâ peste absumpti sint. U.c. 540. a.C. 212.

XX. Capua à consulibus iterum summâ vi obsideri cœpta est: quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum, frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum. ([1] antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, ut & mare proximum, *Capua obsessa.*

2 *Ut in nulla pari re*] Ut pugnari potuit; ubi nulla res erat par; ubi neque dux duci, neque exercitus exercitui ullo modo comparandus.

1 *Antè Fabius Maximus munierat*] Non castellum ad

U.C.540. A.C.212.

& flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterùm super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho summâ fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos volebat socios: sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitûsque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primò dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Annibalem descivissent, oppugnaret, intentiùs rem egisse; postea nimio successu & ipsum & milites prædâ impletos in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Quum sæpe aliàs, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

Cn. Fulvius in Apulia.

XXI. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. quò ubi allatum est hostes adventare, prope est factum, ut injussu

Vulturni ostium, sed Puteolos Fabius munierat. Vid. l. XXIV. c. 7. Ac de Puteolis mentionem hoc loco fecisse Livium patet, tum ex eo quòd infrà *duo maritima castella* appellat, tum ex c. 22. hujus libri, in quo Puteoli disertè nominantur. *Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis, præposito, qui &c.* Vult igitur hoc loco Livius, præter Puteolos, quos aliquanto antè Fabius munierat, etiam aliud castellum in eadem ora maris ad Vulturni ostium hoc anno fuisse communitum. Unde legendum videtur: *ad Vulturni ostium... castellum communitum: Puteolis (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum erat*, &c.

prætoris [1] signis convulsis in aciem exirent. U.c.540. nec res ulla magis tenuit, quàm spes haud du- a.C.212. bia, suo arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Annibal, quum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter signum ut daret institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circà, vepribusque, & sylvis disponit, qui signo dato simul omnes è latebris exsisterent: & Magonem, ac duo ferme millia equitum, quâ fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. his nocte præparatis, primâ luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam suâ ullâ spe, quàm militum impetu fortuito tractus. itaque eâdem temeritate, quâ processum in aciem est, instruitur. ipsa acies ad libidinem militum fortè procurrentium, consistentiumque quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima legio & [2] sinistra ala in primo instructæ, & in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac virium esse, &, quacumque impetum fecissent, hostes perrupturos; nil, quod salutare esset, non modò ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo, aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum co-

Ab Annibale vincitur.

1 *Signis convulsis*] Vid. not. 2. ad III. 54.

2 *Sinistra ala*] Socialis exercitus à Romanis dividebatur in duo corpora: alterum appellabant *dexteram alam*, alterum *sinistram*. Itaque id ferè erat *ala* in sociali exercitu, quod legio in Romano. Hinc prima legio & sinistra ala hoc loco junguntur, tanquam corpora ejusdem generis atque ordinis. Cave igitur hîc equites intelligas. Fuere pedites socii.

U.c. 540. a.C. 212. rum Romani sustinuere. Dux stultitiâ & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto, cum ducentis ferme equitibus effugit. Cetera à fronte pulsa, [3] à tergo atque alis circumventa acies, eò usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hæ clades super aliam alia Romam quum essent nuntiatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minùs his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissimâ curâ acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit, [1] Casilino omnia importantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumse-

3 *A tergo atque alis*] *Alæ* hîc sunt latera aciei.

1 *Casilino omnia importantem*] MSS. suadent legendum: *collegam invenit Casilini, omnia inde portantem.*

derunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex [2] Claudianis castris exciverunt. Is quoque modico ibi præsidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres & exercitus diversis partibus opus aggressi, fossâ valloque circumdare urbem parant, & castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremò portis muroque se contineret Campanus. Priùs tamen quàm hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope [3] redditam Romanis; obtestarenturque ut tunc saltem opem non circumsessis modò, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus litteræ à P. Cornelio prætore missæ, *Ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.* Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones: spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundusium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul orantesque. quibus Annibal magnificè respondit, & antea

U.c. 540. a.C. 212.

Capua operibus cingitur.

Annibal auxilium promittit Campanis.

2 *Claudianis castris*] Castris à Claudio Marcello primùm communitis, quæque, quum per aliquot jam annos starent, auctoris semper nomen servabant. Vid. l. XXIII. capp. 17. & 31.

3 *Redditam*] Meliùs *traditam*.

U.c. 540. a. C. 212. solvisse obsidionem, & nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossâ valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Quum maximè Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitûsque, intestinâ etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrùm Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, [1] an obsidione Syracusas premeret, quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, [2] nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos jussit, & fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: & idem sæpius eodem modo alii atque alii. postremò ad octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio

Colloquia de prodendis Marcello Syracusis.

1 *An obsidione Syracusas premeret*] An ipse, jam non aliis, quod antea fecerat, commissâ obsidione, remaneret ad premendas obsidione Syracusas.

2 *Nec fame, quam*] Lege, *ut quam*: utpote quam.

delato ad Epicydem per Attalum quemdam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi & Epicydæ cura erat ingens, nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus missis, medius maximè atque utrisque opportunus locus; ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. Quò quum sæpius commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimandoque ipse secum quid 3 in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quantùm proximè conjecturâ poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristinâ opinione suâ & ceterorum omnium ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa. sed quum adiri locus, qui ob idipsum intentiùs custodiebatur, non posset, occasio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuncians, 4 diem festum Dianæ per triduum agi, &, quia alia in obsidione desint, vino largiùs epulas cele-

U.c. 540. a.C. 212. *Res defertur ad Epicydem.*

3 *In fronte*] In altitudine. Nimirum ille Romanus numerat, quot lapides ab imo muro ad summum essent: æstimat ipse secum, quid in fronte, id est, in altitudine paterent singuli: inde colligit, quæ sit altitudo muri ipsius.

4 *Diem festum Dianæ per triduum agi*] Ferre non possumus *diem festum per triduum*. Expunge τὸ *diem*. Ovidius non semel *festum* sic nudè & absolutè usurpavit. Lib. I. Fast. v. 190. *Pars mihi de festo ne labet ulla tuo.* Et l. III. v. 199. *Festa para Conso.* Et alibi sæpius.

U.c. 540. a.C. 212. brari, & ab Epicyde præbito universæ plebei, & per tribus à principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris 5 signum dari jubet, ut maturè corpora curarent quietique darent. nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum quo 6 de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, 7 signi unius milites ferre scalas jussit; & ad mille ferè armati tenui agmine per silentium eò deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

Murum urbis superant scalis Romani.

XXIV. 1 Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato, quò per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magnâ vi refringi cœpta; & è muro ex composito tubâ datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi apertâ gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis ho-

5 *Signum dari*] Nempe per tesseram. Vid. not. 1. ad l. VII. c. 35.

6 *De die epulatis*] Vid. not. 1. ad l. XXIII. c. 8. suprà.

7 *Signi unius*] Unius manipuli. Vid. not. 1. ad l. XXXIII. c. 1. infrà.

1 *Jam mille armatorum*] Jam mille armati transcenderant murum, & ceperant partem urbis, quum ceteræ scalæ admotæ. Clarius foret: *quum ceteri admotis pluribus scalis in murum evadebant.*

ſtes erant, quàm fallendi: ſicut territi ſunt. nam ſimul ac tubarum eſt auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri cuſtodes rati, alii per murum fugere, alii ſalire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino ſomnoque, [2] &, in vaſtæ magnitudinis urbe, partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, [3] ab Inſula, quam ipſi Naſon vocant, citato profectus agmine, haud dubius quin paucos per negligentiam cuſtodum tranſgreſſos murum expulſurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre, poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantùm hoſte paucis miſſilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hoſtium metuens, quàm ne qua inteſtina fraus per occaſionem oriretur, clauſaſque inter tumultum Achradinæ atque Inſulæ inveniret portas. Marcellus ut mœnia ingreſſus, ex ſuperioribus locis urbem, omnium ferme illâ tempeſtate pulcherrimam, ſubjectam oculis vidit, illacrymaſſe dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim ve-

U.C. 540. a.C. 212.

Marcelli lacrymæ.

2. *Et, in vaſtæ magnitudinis urbe*] Et, quòd in vaſtæ magnitudinis urbe ſenſus earum rerum, quæ in parte quapiam urbis gererentur, non ſatis pervadebat in ceteras omnes urbis partes.

3. *Ab Inſula, quam ipſi Naſon vocant*] Græcè inſula eſt νῆσος. At Dores, quorum dialectus in Sicilia vigebat, dicunt νᾶσος, mutatâ pro ſuo more litterâ, η in α.

U.c. 540. tustâ gloriâ urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus 4 cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant; & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque, præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam admoveret, præmittit Syracusanos, 5 qui intra præsidia Romana, ut antè dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

a.C. 212.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maximè transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. tumulus est in extrema parte urbis 1 versus à mari, viæque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommodè situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus: ad quem missus à Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum

4 *Cum duobus clarissimis ducibus*] Duo duces, quos hîc indicat Livius, sunt Nicias & Demosthenes, qui in miserabili Atheniensium ab Syracusis fuga interierunt. Durante Syracusarum obsidione, duo jam alii Atheniensium duces occiderant, Lamachus & Eurymedon.

5 *Qui intra præsidia Romana . . . fuerant*] Qui in exercitibus Romanis, in castris Romanis fuerant. *Præsidia* hîc nihil aliud sunt, quàm copiæ, vires, castra.

1 *Versus à mari*] A mari longiùs discedens, ac versus in mediterranea insulæ,

longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, [2] inter Neapolim & Tycham ([3] nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra, timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eò ab Tycha & Neapoli, [4] cum infulis & velamentis venerunt, precantes ut à cædibus & ab incendiis parceretur. De quorum precibus quàm postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret: cetera prædæ futura.* [5] Castraque tectis parietum pro muro septa. [6] portis regione platearum

U.c.540. a.C.212.

Neapolis & Tycha deduntur.

2 *Inter Neapolim & Tycham*] *Neapolis* sic dicta est, quia postrema ædificata fuerat: *Tycha*, quòd in ea esset antiquissimum Fortunæ fanum. Testis est Cic. l. IV. in Verr. n. 119.

3 *Nomina partium*] Lege *nomina ea partium.*

4 *Cum infulis & velamentis*] Supplicum more. Infulis velati sacerdotes sacra faciebant. Hinc assumptæ sunt à supplicibus, ut religiosæ vestis objectu ira misceret. *Velamenta* propriè & signatè dicebantur, quæcunque supplices misericordiæ movendæ causâ præferebant, ut ramos oleæ vittis obvolutos, &c.

5 *Castraque tectis parietum pro muro septa*] Hæc sana esse vix quisquam nobis persuaserit. Quid enim sunt *tecta parietum*? Jam verò, quis sensus hîc esse potest harum vocum, *pro muro*? quasi verò castra muris sepiri soleant. Hic locus sine libris curari posse, non videtur.

6 *Portis regione platearum patentibus*] Portis castrorum apertis è regione latarum utriusque urbis viarum. Si quis tamen velit intelligere ipsarum urbium portas, non magnopere repugnabimus.

U.c. 540. a.C. 212. patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque foribus quum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus antè modus fuit, quàm omnia diuturnâ felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide acceptâ, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, quâ propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit; quinque & quinquaginta navibus Epicydæ & Syracusanis relictis: edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto, præsidioque addito, unâ curâ erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repentè adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit, nam & Hippocrates castris [1] ad magnum portum communitis, signoque iis dato qui Achra-

Marcellus Achradinam obsidet.

Hippocrates & Himilco veniunt Syracusas.

1 *Ad magnum portum*] Duos portus Syracusæ habent, quos Insula dividit eadem & efficit, alterum altero majorem.

dinam

dinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; & Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: & classis Punica littori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quàm certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantùm munimentis, sed insecutus etiam est trepidè fugientem: & Epicydem Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestillentia, commune malum, quod facilè utrorumque animos averteret à belli consiliis. nam tempore autumni, & locis naturâ gravibus, multo tamen magis extra urbem, quàm in urbe, intoleranda vis æstûs per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primò temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eâdem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera & mors ob oculos esset, & undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremò ita assuetudine mali efferaverant animos, ut [1] non modò lacrimis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent; jacerentque strata exanima corpora, in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique ægros, ægri validos, quum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum U.c. 540. a.C. 212. *Pestilentia.*

1 *Non modò*] Non modò non, ut jam aliquoties annotavimus.

U.c. 540. a.C. 212. conficerent. & ut ferro potiùs morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen major vis pestis Pœnorum castra, quàm Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque adsuerant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi ut primùm videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eâdem peste absumpti sunt.

Qua absumitur exercitus Punicus.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi qui Hippocratis milites fuerant, [1] in haud magna oppida, ceterùm & situ & munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eò & commeatus è civitatibus suis comportabant, & auxilia arcessebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita expositâ fortunâ sociorum, ut spem faceret non ipsis modò salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quàm plurimas omni copiâ rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. igitur centum triginta navibus longis & septingentis onerariis profectus à Carthagine, prosperos satis ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. [2] sed iidem venti su-

Classis Punica.

1 *In haud magna oppida .. eò*] Supervacua videtur particula *eò*. At nonnunquam amat Livius ita loqui, ut perspicuitati serviat. Vid. l. I. init. c. 19. & fin. c. 48. & alibi sæpius.

2 *Sed iidem venti*] Carthagine Pachynum petentes ventus ab occasu ferme flans

perare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, famâ primò, dein præter spem morâ, quum gaudium & metum invicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent [3] iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, traditâ Achradinâ mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. [4] classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale prælium, non tam quòd impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quàm quòd venti aptiores Romanæ quàm suæ classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum & Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terrâ marique inclusus urbe hostium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris [5] in altum evexisset, concursuræ. Itaque cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo faciliùs supe- U.c.540. a.C.212.

vexerat. Auster necessarius erat navigaturis ab Pachyno Syracusas.

3 *Iidem qui tum tenebant ab ortu solis .. venti*] Venti ergo mutati fuerant ex quo Bomilcar ad Pachynum pervenerat: sed ita ut non minùs, quàm priùs, prohiberent superari promontorium, & jam Carthaginem versùs classem impellerent.

4 *Classem in statione versa in Africam habentem*] Bomilcarem, qui habebat classem in statione versa in Africam; classem stantem proris in Africam versis, tanquam eò brevi trajecturam.

5 *In altum evexisset*] Sivisset in altum evehi.

U.c. 540. a.C. 212. raret promontorium. ceterùm, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum quâ subitâ territus re Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias 6 retro in Africam repetere juberent, ipse Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quàm inde quicquam moturus.

Prælium navale detrectat.

Epicydes Agrigentum abit.

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicydem Syracusis excessisse, à Carthaginiensibus relictam insulam, & prope [1] iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, exploratâ priùs per colloquia voluntate eorum qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his quibus ab Epicyde creditæ res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum, aiunt, ut una omnium qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri propriè sibi paciscerentur quicquam. Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblatâ spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philistionem, & Epicydem, cui Sindon cogno-

Legati exercitûs Siculorum ad Marcellum.

6 *Retro in Africam repetere*] Magis usitatum foret *retro Africam repetere*, sine præpositione. Si quis tamen vulgatam tueri velit, potest intelligere, *repetere* iter, vel cursum *in Africam*.

1 *Iterum Romanis traditam*] *Iterum*, quia fœdere ad Ægates insulas icto jam tradita fuerat Romanis.

men erat, aggrederentur. Interfectis iis, & multitudine ad concionem vocatâ, & inopiam, quâ ipsi inter se fremere occultè soliti erant, conquesti, *quanquam tot mala urgerent*, negarunt, *fortunam accusandam esse, quòd in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium. nam ut occupatas res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum bellum movisse, & obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate verò interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, & præfectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terrâ marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quàm ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent.* 2 *eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.* U.c. 540. a.C. 212.

XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen priùs creari, quàm legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, *Neque primò*, inquit, *Syracusani à vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quàm in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates* *Legatorum Syracusanorum ad Marcellum oratio.*

2 *Eam autem, qualis illo momento*] Nullam deinde talem occasionem reconciliandi se Romanis fore, *qualis illo momento horæ sit*, nimirum, *simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.*

U.c.540. a.C.212. *atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certè cæde eorum qui oppressas tenebant Syracusas, quum primùm nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia; nullam recusandam fortunam, quæ imposita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid unquam terrâ marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit.* [1] *Famæ ne credi velis, quanta urbs à te capta sit, quàm posteris quoque eam spectaculo esse;* [2] *quò quisquis terrâ, quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat: incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas. Ne plus apud vos Hieronymi, quàm Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quàm hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantùm ipsius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta

1 *Famæ ne credi velis*] Ne velis famæ potiùs credere posteros, quanta urbs Syracusæ fuerint, quàm illius pulcherrimæ urbis per te salvæ & incolumis spectaculo frui...., eamque servatam tradas familiæ vestræ habendam sub clientela tutelaque nominis Marcellorum. *Velis* & *tradas* inter se connectuntur. *Quàm* hîc pro *magis quàm*, ut sæpe aliàs, quum apud nostrum, tum apud ceteros scriptores.

2 *Quò quisquis terrâ, quisquis mari venerit.... ostendat*] Magis placet intelligere verbum *ostendat* de urbe, quàm de iis qui in eam venerint. Credimus igitur sensum esse: ita ut, quicunque in eam terrâ, quicunque mari venerint, eis illa ostendat, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis.

erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eumdem compulere metum: arreptisque armis prætores primùm obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecerunt, atque omnia quæ in promptu erant, diripuere. tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat, cœpit, aliam suam, ac perfugarum causam esse. In tempore legati à Marcello redierunt, falsâ eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse.

U.c. 540. a.C. 212. *Transfugarum & mercenariorum tumultus Syracusis.*

XXX. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nanctus, primùm quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum,* [1] *si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contrà, si malle obsideri pergat, quam spem esse terrâ marique clauso?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eumdem illum Hispanum [2] secretus ab aliis ad Marcellum deductus quum fidem ac-

Recipit Romanos in urbem Mericus Hispanus.

1 *Si operæ pretium faciat*] Si aliquid magnum faciat; si præstet Romanis officium, quod sit magni momenti.

2 *Secretus ab aliis*] Legendum videtur, *in secretum*: id est, in locum à ceterorum conscientia remotum.

a.C. 540. U.C. 212. cepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere legatos commeare ultro citroque; neque recipiendum quemquam, neque mittendum: &, quò intentiùs custodiæ serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ* [3] *reus sit.* Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit [4] ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portûs. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte [5] navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quartâ vigiliâ factum esset, expositosque milites portâ, ut convenerat, recepisset Mericus; luce primâ Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solùm qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, instructæ jam antè, cir-

3 *Reus*] *Reus* hoc loco debet intelligi *responsable*. Vid. not. 5. ad IX. 5.

4 *Ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portûs*] Hîc videtur dormitasse Livius. Arethusa enim fons nihil ad Achradinam pertinuit, sed est in extrema Insula. Et verò Mericus dicitur infrà l. XXVI. c. 21. non Achradinam, quomodo hîc narratur, sed Nasum, sive Insulam, prodidisse. Unde apparet non satis hîc sibi constare Livium. Sed & tota hæc de Merici proditione narratio, obscura in quibusdam & impedita est. Cui vitio remedium optari faciliùs potest, quàm præstari.

5 *Navim onerariam ... remulco quadriremis trahi*] Rectè observat Sigonius onerarias velis agi, non remis, solitas. Itaque, ubi venti usus non erat, alligatæ ad naves quæ agerentur remis, ab iis trahebantur.

cumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui improvisò adorti semiplenas stationes, & adapertas fores portæ, quâ paulo antè excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione & fugâ custodum. neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum quàm transfugis fuit, quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major quàm res erat, diriperentur.

U.c.540. a.C.212.

XXXI. Suppresso impetu militum, & iis qui in Achradina erant transfugis spatium locusque fugæ datus est, & Syracusani tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quàm incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus consilio advocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra præsidia Romana erant, respondit, *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quàm paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum, quò debuerint, recidisse; fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quàm populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui* [1] *præsidium tradiderit, vel ipso-*

Syracusani permittunt se Marcello.

[1] *Præsidium*] Locum quem tuendum acceperat.

U.c. 540. a.C. 212. *rum Syracusanorum postremò, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terrâ marique tam diu exhaustorum,* [2] *nequaquam tantum fructum esse, quàm capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. *Urbs diripienda militi datur.* urbs diripienda militi data est; custodibus divisis per domos eorum qui intra præsidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur, *Archimedis mors.* Archimedem memoriæ proditum est in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: & propinquis etiam inquisitis, honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maximè modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix captâ Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis antè diebus quàm Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum

2 *Nequaquam tantum fructum esse, quàm capere*] Locus deploratus. Gronovius suspicatur, *quàm si parcere Syracusis potuisset.* Alb. Rubenius vulgatam interpretatur hoc modo: nequaquam ex omnibus laboribus periculisque tantum esse fructum sibi, quantum capere Syracusæ potuissent, si in amicitiam Romanorum maturè & volentes rediissent. Sed hæc omnia parum faciunt ad mentem Marcelli, qui exaggerare vult labores sibi in obsidione Syracusarum exhaustos, ut ex eo Syracusani intelligant, quâ pœnâ digni sint. Tota enim oratio spirat severitatem. Si & conjecturis nostris hîc detur locus, placeret magis legere: *Omnium sibi laborum.. nequaquam dignum fructum esse, quòd capere Syracusas potuisset.* Hæc igitur foret hujus loci sententia: tantos à Marcello in obsidione Syracusarum exhaustos labores, ut vel ipsæ Syracusæ captæ exigua sit eorum merces.

quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit : &, quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit : egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum, tertio die quàm inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædâque onustis rediit : idque frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat. U.c.540. a.C.212.

XXXII. Eâdem æstate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis quàm armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ ; quando ad id locorum id modò actum esset, ut Asdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur : & satis ad id virium credebant accessisse, triginta millia Celtiberorum eâ hieme ad arma [1] excitata. Tres exercitus erant. Asdrubal Gisgonis filius & Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant priùs opprimi duces Romani : & spes erat satis superque ad id virium esse. Illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Asdrubal & Mago, in avios saltus montesque recipientes sese bellum extraherent. Optimum

Res in Hispania gesta.

Vires Pœnorum.

1 *Excitata*] Hoc displicet, vicinum τῷ *arma*. Multo melius esset *excitorum*.

U.c. 540. a.C. 212. *Scipiones exercitum partiuntur.* igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitûs Romanorum sociorumque adversùs Magonem duceret atque Asdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitûs, Celtiberis adjunctis, cum Asdrubale [2] Barcino bellum gereret. Unà profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, [3] dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus antè dictum est copiis, substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Asdrubal postquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; [1] peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, *Celtiberi deserunt Cn. Scipionem.* quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magnâ mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque

2 *Barcino*] Filio Amilcaris Barcæ. Vid. suprà not. 2. ad XXI. 2.

3 *Dirimente amne*] Nomen hujus amnis, quod Livius apponere neglexit, non facile est supplere, quòd urbis Anitorgis situs admodum incertus sit.

1 *Peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium*] Dele ultimam vocem. Sensus est: gnarus quàm perfidi essent omnes barbari, ac præcipuè peritus perfidiæ earum gentium, in quibus per tot annos militabat.

non ducibus faciliùs quàm multitudini persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, [2] si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc verè pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris, suarumque propriè virium, in castris habeant. Signis repentè sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud, quærentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes, quàm domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro quantùm posset cedere statuit; in id omni curâ intentus, necubi hosti æquo se committeret loco, qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insistebat. U.c.540. a.C.212. *Cn. Scipionis periculum.*

XXXIV. Per eosdem dies, P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assiduè dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantùm, procul à castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum à metu ac sollicitudine erat *Item P. Scipionis à Masinissa.*

2. *Si vi retinerent*] Si vi retinere conarentur Romani.

U.c.540. a.C.212. Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus & providens Scipio, victus necessitatibus temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviàm iret; &, quocumque occurrisset loco, prælium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, mediâ nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. [1] Agmina magis, quàm acies pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterùm & equites Numidæ repentè, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. [2] Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque prælium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori, & offerenti se ubi plurimus labor erat, latus dexterum lanceâ trajicitur: cuneusque is hostium qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut & hostes haud dubiè pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. ceterùm ut ad

P. Scipionis temerarium consilium.

P. Scipio occisus, & exercitus cæsus.

1 *Agmina magis, quàm acies pugnabant*] Vid. not. 4. ad XXI. 57.

2 *Contracto*] Lege *& contracto*. Præcessit enim *&* *equites*.

erumpendum inter Numidas, leviumque armorum alia auxilia, [3] haud difficilis erat, ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique prope plures in fuga, quàm in pugna sunt. nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox intervenisset. U.C. 540. a.C. 212.

XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortunâ usi, confestim è prælio, vix necessariâ quiete datâ militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt: non dubiâ spe, quum juncti essent, debellari posse. Quò ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoriâ recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio, qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quòd ab sociis se desertum, hostium tantùm auctas copias sentiebat, conjecturâ etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quàm ad ullam bonam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quominus in unum coirent & duces, & exercitus hostium, non posset, ipse certè cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis, id modò esse salutare in præsens credebat, [1] cedere inde quantùm posset: & inde unâ nocte,

Tres Pœni duces conjungunt se adversùs Cn. Scipionem.

3 *Haud difficilis erat*] Supple ex præcedentibus, *fuga*.

1 *Cedere inde .... & inde unâ nocte*] Alterutrum *inde* vacat. Possis legere: *cedere in quantum posset*.

U.C. 540. ignaris hostibus & ob id quietis, aliquantum
a.C. 212. emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quàm poterant maximè citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen quantùm possent: [2] tamen tutò ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

XXXVI. Ceterùm nunc agendo, nunc [1] sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multùm procederetur, & nox jam instaret, revocat è prælio suos Scipio: & collectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quàm cetera circà erant, subducit. Ibi primò impedimentis, & equitatu in medium receptis, [2] circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant. dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circumjicere. Sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec naturâ quicquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum adscensumve difficilem præberet;

2 *Tamen tutò ut simul*] Nihil huc opus est adverbio *tutò*, quod quidem nasci potuit ex verbo *tutari*, quod præcedit.

1 *Sustinendo*] Morando & consistere per aliquod tempus jubendo.

2 *Circumdati pedites*] Pedites Romani circum impedimenta equitatumque locati.

omnia [3] fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacilè agmen erexere: munitionis verò facies nova primò eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, *Quid starent? & non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. ceterùm, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cædere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. [4] Tardatis diu quum amolita objecta onera armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique à victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset sylvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim pérfugisse; hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nullâ moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno septimo postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio,

U.c. 540. a.C. 212.

Cn. Scipio occisus, exercitusque casus.

3 *Fastigio leni subvexa*] Leni clivo modicè inclinata.

4 *Tardatis diu*] Postquam illâ morâ aliquamdiu tardati fuere, quum tandem amota onera quæ objecta fuerant, armatis dedissent viam.. Ceterùm hîc nos offendit pingue nescio quid, & impeditius orationis filum quàm pro Liviana elegantia & perspicuitate.

U.c. 540. a.C. 212. undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum, non Romæ major, quàm per totam Hispaniam fuit. Quin apud cives partem doloris, & exercitus amissi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, ² priorque & favorem occupaverat, & specimen justitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

L. Marcius res afflictas restituit. XXXVII. Quum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, Eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto quàm pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantùm præstitit Eques Romanus ¹ auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, convehendisque commeatibus consum-

2 *Prior .. favorem occupaverat, & specimen .. primus dederat*] *Prior* refertur ad fratrem; *primus* ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hispaniam cum imperio & exercitu venit Cn. Scipio.

1 *Auctoritate inter milites atque honore*] Famâ, veneratione, honore, ac pretio apud milites.

ptum: & omnia imperia milites, quum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exsequebantur. Ceterùm, postquam Asdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati quos paulò antè imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repentè, & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, deos incusantes; alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. Neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso mulcente & increpante Marcio, *quid in muliebres & inutiles se projecissent fletus potiùs, quàm ad tutandos semetipsos & rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos jacere sinerent?* Quum subitò clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. inde verso repentè in iram luctu, discurrere ad arma: ac velut accensi rabie discurrunt ad portas, & in hostem negligenter atque incompositè venientem incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique unde tot hostes tam subitò exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnæ, ad hæc tot tam necopinata, primò omnium incerti stupentesque referunt pedem; dein validâ impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa,

U.c.540. a.C.212.

Luctus mil. Romanor.

U.c.540. a.C.212. quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Carthaginienses trepidè primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen, reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum, succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, primâ specie temerarium magis quàm audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: simul facilius esse ratus, unius Asdrubalis expugnari castra, quàm, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi; simul, aut, si successisset cœptis, recepturum se afflictas res, aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum sui dempturum.

Marcius statuit oppugnare castra hostium.

XXXVIII. Ne tamen subita res, & nocturnus terror,[1] etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocatâ ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrûm, milites, fortuna, fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut*[2] *amplum judicio vestro, ita re ipsâ grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupefaceret, vix ita*

Ejus oratio ad milites.

1 *Etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret*] Impedimentum & perturbationem afferret consilio, quod per se ipsum parum convenire videretur afflictæ tunc ac prope desperatæ Romanorum fortunæ.

2 *Amplum judicio vestro*] Honorificum, si quis illud spectat tanquam delatum suffragio vestro.

compos mei essem, ut aliqua solatia invenire aegro animo possem; cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere: & ne tum quidem ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo moerore libet. Praestò est enim acerba memoria, & Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, & excitant saepe somno; neu se, neu invictos [3] per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam, & suam disciplinam suaque instituta sequi jubent, &, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maximè censeam, [4] id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tanquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque famâ rerum gestarum) sed quotiescumque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita praelia inire. Nec alia profectò species hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit praelium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum; &, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profectò saevitia fortunae emersuram esse. Nunc, qui tantum ausi estis sponte vestrâ, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, quum signum receptui dedi sequentibus effusè vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem

U.C. 540.
a.C. 212.

3 *Per octo annos*] Imo septem.

4 *Id optimum ducere*] Supple ex praecedentibus, *jubent*. Vitiosa interpunctio hunc locum deformat in vulgatis libris.

U.c.540. a.C.212. *volui: ut postmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, fortè temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profectò si quis quærat, quonam modo pauci à multis, victi à victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quàm idipsum timentes vos, omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet.* 5 *ad id quod ne timeatur fortuna facit, minimè tuti sunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minùs metuunt hostes, quàm ne obsessi modò ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso quòd difficillimum videtur, facillimum erit. Tertiâ vigiliâ noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. Tum inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos, illa cædes edatur, à qua vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio audax videri consilium: sed in rebus asperis & tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt: quia si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulùm fueris, nequicquam mox amissam quæras. Unus exercitus in propinquo est; duo haud procul absunt. Nunc aggredientibus aliqua spes est: & jam tentastis vestras atque illorum vires. si diem proferimus, & he-*

5 *Ad id quod ne timeatur*] Nihil minùs tutum est hominibus, quàm quod præsens fortuna vetat timeri: quoniam id plerumque ab iis negligitur; quod autem neglexeris, incautum atque apertum est, ac facillimè hosti patet.

sternæ eruptionis famâ contemni desierimus; periculum est, ne omnes duces, omnes copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exspectemus. Ite, diis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis. Læti & audiere ab novo duce novum consilium, & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & major pars noctis quieti data est. [6] quartâ vigiliâ movere. U.c.549. a.C.212.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. In hujus sylvæ medio ferme spatio cohors Romana arte Punicâ abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ: & quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, & tollitur clamor. Pars semisomnos hostes cædunt: pars ignes casis stramento arido tectis injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: & ut quisque evaserat, protinus ad castra al-

Castra Asdrubalis capiuntur.

6 *Quartâ vigiliâ*] Marcius in oratione dixit se *tertiâ vigiliâ* moturum: sed parum scilicet interest.

U.C.540. tera fugiunt: ubi ab cohorte & equitibus ex
A.C.212. occulto procurrentibus circumventi, cæsique ad unum omnes sunt. quanquam, etiam si quis ex ea cæde effugisset, [1] adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuncius cladis non posset. Ibi verò, quo longiùs ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum, & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere; arma tantùm in stationibus posita; milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoriâ, prælium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox prælium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique [2] quà iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est [3] Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille

Altera etiam castra capta.

1 *Adeo raptim captis*] Elegántius foret, *adeo raptim à captis.*

2 *Quà iter est*] Quà patuit fuga.

3 *Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit*] Annales ab Acilio, Romano, Græcè scripti fuerant. Quis ille fuerit, non liquet: nisi quòd suspicio est, eum Catonis censorii ævo vixisse. Claudium, qui annales Acilianos in Latinum sermonem convertit, dicamusne Clodium Licinium, de quo infrà l. XXIX. c. 22. an Claudium Quadrigarium, de quo suprà l. VIII. c. 19. an alium aliquem Claudium, decernere non possumus.

octingentos

octingentos triginta: prædam ingentem partam. in ea fuisse clypeum argenteum 4 pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium: altero prælio, eruptione pugnatum cum Asdrubale; decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effusê sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam è capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. monumentumque victoriæ ejus de Poenis, 5 usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas invicem illatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

U.c.540. a.C.212.

Flamma è capite Marcii emicans.

XL. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tantâ fide atque integritate composuisset, ut non modò suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani augeret; ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit; hostium quidem illa spolia, & parta belli jure: ceterùm inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, 1 licentiæque hinc sacra profanaque omnia vulgò spoliandi, factum est: quæ postremò in Ro-

Spolia Syracusis Romam devecta.

4 *Pondo centum triginta octo*] Marcarum nostratium 215. cum unciis 5.

5 *Usque ad incensum Capitolium*] Anno u. c. 669. Scipione & Norbano consulibus.

1 *Licentiaque hinc*] Et ortæ exinde licentiæ.

U.c. 540. a.C. 212.

manos deos, templum idipsum primum, quod à Marcello eximiè ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut causa, ita conditio erat. qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti, cultique: 2 quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis, Epicydes & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Annibale in locum Hippocratis missus, 3 Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & sub Annibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios, ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi 4 ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis quàm fiduciâ magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit: & ab hoste quatuor ferme millium

Marcellus res Siculorum componit.

Mutines novus Pœnorum in Sicilia dux.

2 *Quos metus... dediderat*] Quos metus impulerat ut se dederent.

3 *Libyphœnicum generis*] Suprà, L. XXI. c. 22. *Libyphœnices, mixtum Punicum Afris genus.* Hinc infrà Hanno vocat Mutinem *degenerem Afrum.*

4 *Ad tempus*] Mallemus *ad id tempus.*

intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo prælio compulit hostem intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris factâ, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam antè anxius gloriâ ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi, misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicydem, ut transgressi flumen in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubiè Mutinis gloriam fore.

U.c. 540. a.C. 212. *Terret Romanos.*

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Annibalem subnixum victoriâ Cannensi ab Nola repulisset, his terrâ marique victis ab se hostibus cedere; arma propere capere milites, & efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, populares suos primùm eâ seditione motos, quâ trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein, quòd præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. Itaque & Romanis crevit animus, nuncio celeri [1] per ordinem misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maximè timuerant: & territi hostes,

Eo absente, prælium committitur.

Vincuntur Pœni.

1 *Per ordinem misso*] Lege per ordines.

U.c.540. a.C.212. præterquam quòd maximâ parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantùm parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor litteras Capuam ad consules mitteret; dum Annibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Litteris acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit, Cn. Fulvium Centumalum, & P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, [2] Sulpicio Sicilia, [3] Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

2 *Sulpicio Sicilia*] Nempe vetus provincia, quæ Cannensi exercitu obtinebatur. Id apparet ex cap. 1. & seq.

3 *Cethego Apulia*] Is postea, commutatâ sorte, Marcello decedenti è Sicilia successit, ut patet ex capp. 21. & 28. l. XXVI. Apuliam consules obtinuerunt, ex c. 22. ejusdem libri.

FINIS.

